

AFYONKARAHİSAR CAMİ VE TEKKE MÛSİKÎSİ

Ozan TOPAL

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL

Haziran, 2023

Afyonkarahisar

T. C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AFYONKARAHİSAR CAMİ VE TEKKE MÛSİKÎSİ

Hazırlayan

Ozan TOPAL

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL

AFYONKARAHİSAR 2023

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Afyonkarahisar Cami ve Tekke Mûsikîsi**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10.05.2023

İmza

Ozan TOPAL

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Ozan TOPAL
	Numarası	190697105
	Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
	Programı	İslam Tarihi ve Sanatları
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Afyonkarahisar Cami ve Tekke Mûsikîsi
Tez Savunma Sınav Tarihi		23.06.2023
Tez Savunma Sınav Saati		11:00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☐oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

AFYONKARAHİSAR CAMİ VE TEKKE MÛSİKÎSİ

Ozan TOPAL

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

Nisan, 2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL

Türk Din Mûsikîsi, cami ve tekke mûsikîsi olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Çeşitli mûsikî formlarını kapsayan cami ve tekke mûsikîsi, icrâ, yer ve zamanına göre farklılıklar göstermektedir. “Afyonkarahisar Cami ve Tekke Mûsikîsi” başlıklı bu çalışmada, Afyonkarahisar ilinde yaşatılan dînî mûsikî icrâları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Afyonkarahisar ilinin tarihi, kültürel ve dînî özelliklerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde cami ve tekke mûsikîsine ait formlar kısaca açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise Afyonkarahisar’da yaşatılmakta olan dînî mûsikî icrâ ve şekillerinden bahsedilmiştir. Çalışmada veri elde etmek amacıyla ulaşılabilen kaynaklar (yazılı kaynaklar, görsel ve işitsel materyal, vb.) taranarak gerekli veriler toplanmaya çalışılmıştır. Alan araştırması yapılarak, konu ile ilgili kaynak kişilerle yüz yüze görüşülmüş, ilgili çalışmalar kayıt altına alınmıştır. Çalışmanın alana katkı sağlayacağı ve konu üzerinde yapılacak yeni çalışmalara destek olacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Cami, Tekke, Mûsikî, Dînî Mûsikî

ABSTRACT

AFYONKARAHİSAR MOSQUE AND DERVISH LODGE MUSIC

Ozan TOPAL

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ISLAMIC ARTS**

April 2023

Advisor: Assist Prof. Dr. Asuman ŞENEL

Turkish Religious Music is discussed under two main headings as Mosque and Dervish Lodge Music. Mosque and Dervish Lodge Music, which includes various musical forms, differs according to the place and time of its application. In this study, titled "Afyonkarahisar Mosque and Dervish Lodge Music", religious music practices in Afyonkarahisar province have strived to be revealed. The study consists of three parts. In the first part of this study, the historical, cultural, and religious features of Afyonkarahisar province are mentioned. In the second part, the forms belonging to the mosque and dervish lodge music are briefly explained. As for the third part, the religious music practices and performance styles that are kept alive in Afyonkarahisar are mentioned. In order to obtain data for this study, the necessary data was scanned and collected within the available sources (written sources, visual and auditory material, etc.). A field study was carried out, face-to-face interviews were made with people related to the subject, also the relevant studies were recorded. It is anticipated that this study will contribute to the field and support new studies on the subject.

Keywords: Afyonkarahisar, Mosque, Dervish Lodge, Music, Religious Music

ÖN SÖZ

Bu yüksek lisans tez çalışmasında, araştırmanın başlangıcından itibaren danışmanlığımı yapan, güler yüzü ve tatlı dili ile her zaman varlığını yanımda hissettiren kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL'e, yüksek lisans tez çalışması boyunca engin bilgilerini benimle paylaşıp yol gösteren değerli hocalarım Prof. Dr. Cumhuriyet TAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Safiye YAĞCI ve Öğr. Görevlisi Yunus Emre UĞUR'a, alan araştırması esnasında yönlendirmelerinden dolayı Davut TÜRKGÜLDÜ, Mustafa EROL, Halil EROL, Hasan ÖZPINAR, Ali YAVUZ, Sabri EĞRET, Hüdayi ŞENOL, Arvas ZENGİN, Neyzen Mehmet Ali TORTOP ve tüm kaynak kişilere, Arapça metinler noktasında yardımlarını esirgemeyen Bünyamin GÜDER'e, arkadaşım Eyyüp AKTI, Tuğba AKTI, Deniz KUTLU, Ozan Faruk TİĞ ve Ferhat ÖZTÜRK'e, son olarak da maddî mânevî desteklerini esirgemeyen babam Vahdettin TOPAL, annem Nursabah TOPAL ve kardeşim Oğuz TOPAL'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ozan TOPAL
2023, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
RESİMLER LİSTESİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR İLİNİN TARİHÇESİ, DİNİ VE KÜLTÜREL YAPISI

1. AFYONKARAHİSAR'IN TARİHÇESİ	5
2. AFYONKARAHİSAR'DA DİNİ HAYAT	7
2.1. CAMİLER	8
2.2. TEKKE VE ZÂVİYELER	9
2.3. CEMEVLERİ	10
2.4. MEVLEVÎHÂNE	10
2.5. KİLİSELER	11
3. AFYONKARAHİSAR'IN KÜLTÜREL YAPISI.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DİN MÛSİKÎSİ FORMLARI

1. CAMİ MÛSİKÎSİ	14
1.1. CAMİ MÛSİKÎSİ ÖZELLİKLERİ	14
1.2. CAMİ MÛSİKÎSİ FORMLARI	15
1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm	16
1.2.2. Ezan	17
1.2.3. Salâ	19
1.2.3.1. Sabah Salâsı	19
1.2.3.2. Cenâze Salâsı	19
1.2.3.3. Cuma ve Bayram Salâsı	20
1.2.4. Kâmet	21
1.2.5. İmâmet	21
1.2.6. Müezzinlik ve Cumhur Müezzinliği	22
1.2.7. Mahfel Sürmesi	22
1.2.8. Hutbe ve Cumâ Gülbankı	23
1.2.9. Tesbih	23
1.2.10. Temcid ve Münâcât	24
1.2.11. Tekbir	24
1.2.12. Telbiye	25
1.2.13. Salavat	25
1.2.14. Mîrâciyye	26
1.2.15. Regâibiyye	26
1.2.16. Ferâciye	27

1.2.17. Tardiyye.....	27
1.2.18. Muhammediyye	27
1.2.19. Ta'rîf.....	27
1.2.20. İstiğfar	28
1.2.21. Nâ't-ı Peygamber.....	28
2. TEKKE MÛSİKÎSİ.....	29
2.1. TEKKE MÛSİKÎSİ ÖZELLİKLERİ	30
2.2. TEKKE MÛSİKÎSİ FORMLARI	31
2.2.1. İsm-i Celâl	31
2.2.2. Nâ't-ı Mevlânâ	31
2.2.3. Mevlevî Âyini	31
2.2.4. Nefes.....	32
2.2.5. Mersiye	33
2.2.6. Nevbe/Nevbet	33
2.2.7. Gülbank/Gülbang	34
2.2.8. Savt.....	34
2.2.9. Durak	35
3. ORTAK FORMLAR.....	35
3.1. İLÂHÎ	35
3.2. KASÎDE.....	36
3.3. TEVŞÎH	37
3.4. ŞUĞUL	37
3.5. MEVLÎD.....	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR'DA DÎNÎ MÛSİKÎ

1. AFYONKARAHİSAR CAMİLERİNDE DÎNÎ MÛSİKÎ İCRÂLARI.....	41
1.1. MUHARREM AYINDA İCRÂ EDİLEN DÎNÎ MÛSİKÎ	41
1.2. KANDİL GECELERİNDE İCRÂ EDİLEN DÎNÎ MÛSİKÎ.....	43
1.3. RAMAZAN AYINDA İCRÂ EDİLEN DÎNÎ MÛSİKÎ.....	44
1.3.1. Terâvih Namazında İcrâ Edilen Dînî Mûsikî	45
1.3.2. Kadir Gecesinde İcrâ Edilen Dînî Mûsikî	45
1.3.2.1. Binbir Hatim Uygulaması.....	46
1.3.3. Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme).....	47
1.4. BAYRAM GÜNLERİNDE İCRÂ EDİLEN DÎNÎ MÛSİKÎ	49
1.5. CAMİLERDE DİĞER MÛSİKÎ İCRÂLARI	49
1.5.1. Yâsin-i Şerîf İcrâsı.....	49
1.5.2. Sabah Namazı Zikir İcrâsı.....	50
2. AFYONKARAHİSAR'DA TEKKE MÛSİKÎSİ İCRÂSİ	52
2.1. MEVLEVÎ TARÎKATI İCRÂLARI	52
2.2. RÎFÂÎ TARÎKATI İCRÂLARI.....	57
2.3. UŞŞÂKÎ TARÎKATI İCRÂLARI.....	63
2.4. KÂDİRÎ TARÎKATI İCRÂLARI	72
2.5. HALVETÎ TARÎKATI İCRÂLARI.....	77
2.6. NAKŞİBENDÎ TARÎKATI İCRÂLARI.....	78
2.6.1. Menzil Kolu	79
2.6.2. Altınoluk (Erenköy) Kolu	81
2.6.3. Hâlidîyye Kolu	82
2.7. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ TARÎKATI İCRÂLARI.....	84

2.7.1. Muharrem Ayında İcra Edilen Dînî Mûsikî	84
2.7.1.1. Mersiye	85
2.7.1.2. Muharremiyye	85
2.7.2. Cem Âyinine İcra Edilen Dînî Mûsikî	87
2.7.2.1. Nefes	88
2.7.2.2. Düvaz-ı İmam	88
2.7.2.3. Deyiş	92
2.7.2.4. Semah	94
TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER	95
KAYNAKÇA.....	100
EKLER DİZİNİ.....	111

RESİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Resim 1. Sultan Dîvânî Anma ve 40 Hatimli Şifâlı Aşure Günü Etkinlikleri Aşure Kazanları.....	43
Resim 2. Sabah Namazı Zikir Uygulaması Arapça Metni.....	51
Resim 3. Sabah Namazı Zikir Uygulaması Sonrası Cami Cemaati Kahvaltı Yaparken	52
Resim 4. Afyonkarahisar Semâ Ekibi	55
Resim 5. Afyonkarahisar Mevlevî Âyini Mutrip Heyeti (24 Aralık 2019/RAM Salonu)	55
Resim 6. Rifâî Tarikatı Mensupları Cehrî (Sesli/Açıktan) Zikir Esnasında Duâ Ederken	63

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

age.: Adı geçen eser
agm.: Adı geçen makale
agt.: Adı geçen tez
bk.: Bakınız
C: Cilt
DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.: Hazreti
Kyn.: Kaynak
MEB: Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ: Milattan Önce
MS: Milattan Sonra
öl.: Ölüm Tarihi
S.a.v: Sallallâhu aleyhi ve sellem
s: Sayfa
ss: Sayfalar arası
T.C.: Türkiye Cumhuriyeti
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.: Ve benzeri
vd.: Ve devamı, ve diğerleri
yy.: Yüzyıl

GİRİŞ

Afyonkarahisar, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet'in kutlu beldesi, Başkumandanlık zaferinin güneş şehri, Mevlevîliğin Konya'dan sonra ikinci merkezi, tefekkür ve tasavvufun odağı ve Türk kahramanlığının zirvesi olarak anılmıştır¹. Bu bağlamda Afyonkarahisar, tarihi boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, bir ilim, sanat ve kültür merkezi hâline gelmiştir.

Türk Din Mûsikîsi, cami ve tekke mûsikîsi olmak üzere iki koldan beslenmiş ve gelişmiştir². Günümüzde cami ve tekke mûsikîsi icrâlarının yaşatıldığı illerden birisi de Afyonkarahisar'dır. Zengin bir medenî geçmişe sahip olan Afyonkarahisar'ın dînî mûsikî icrâları da hiç şüphesiz dikkate değer özellikler taşımakta ve etraflıca araştırılmayı hak etmektedir.

Bu düşünceden hareketle araştırma konusu ile ilgili problem ve alt problem cümleleri tespit edilmiştir. Buna göre;

Problem Cümlesi: Afyonkarahisar'da görülen dînî mûsikî icrâları nelerdir?

Türk din mûsikîsinin iki koldan beslenmiş ve gelişmiş olduğu dikkate alındığında alt problemler de tabii olarak cami mûsikîsi ve tekke mûsikîsi olarak şekillenmektedir.

Birinci Alt Problem: Afyonkarahisar'da yapılan cami mûsikîsi icrâları nelerdir?

Bu alt problemin altında Muharrem ve Ramazan aylarında, Kandil gecelerinde, Kadir gecesinde icrâ edilen dînî mûsikîlerle zikir, hatim ve Yâsin-i Şerîf icrâları incelenecektir.

İkinci Alt Problem: Afyonkarahisar'da yapılan tekke mûsikîsi icrâları nelerdir?

Bu alt problemin altında da Mevlevî, Rifâî, Uşşâkî, Kâdirî, Halvetî, Nakşibendî ve Alevî-Bektâşi tarikatlarının mûsikî icrâlarına yer verilecektir.

Araştırmanın amacı; Bu araştırma, Afyonkarahisar ilinde bulunan camiler ve tarikatlarda yaşatılan dînî mûsikî icrâlarının araştırılmasını ve incelenmesini, tarikatlarda yapılan zikir icrâlarının tespit edilerek gelecek kuşaklara aktarılmasını amaçlamaktadır.

¹ Niyazi Yılmaz, "Afyonkarahisar Türkülerinin Edebi ve Mûsikî Örgüsündeki Sanat ve Estetik Yapı", IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyonkarahisar, 1995, s.98.

² Ahmet Şahin Ak, *Türk Din Mûsikîsi Câmî ve Tekke Mûsikîsi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s. 69.

Araştırmanın önemi; Afyonkarahisar’ın dînî mûsikî icrâları üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır³, ancak Afyonkarahisar’ın dînî mûsikîsini hem cami mûsikîsi hem tekke mûsikîsi bağlamında ele alan bir çalışmaya tesâdüf edilmemiştir. Çalışma sürecinde Afyonkarahisar’ın dînî mûsikîsi kapsamlı olarak incelenmiş, yapılan alan araştırmasında daha önce tespit edilmemiş olan icrâ örneklerine ulaşılmış ve elde edilen veriler kayıt altına alınmıştır. Yapılan çalışma bu açıdan son derece önemlidir. Ulaşılan bulguların, elde edilen verilerin Türk Din Mûsikîsi’ne katkıda bulunacak olması çalışmanın önemini arttırmaktadır.

Araştırmanın yöntemi; Bu yüksek lisans tez çalışmasında, konuyla alakalı literatür taraması yapılmış, kitap, makâle, tez ve sempozyum bildirilerinden elde edilen bilgiler dâhilinde alan araştırması yapılmıştır. Konu ile ilgili Mehmet Tıraşçı “Türk Din Mûsikîsi”, Ahmet Hakkı Turabi “Türk Din Mûsikîsi”, Ahmet Şahin Ak “Türk Din Mûsikîsi Câmi ve Tekke Mûsikîsi”, Fatih Koca “İslam Medeniyetinde Salâ ve Salavat Geleneği”, Ali Kemâl Belviranlı “Mûsikî Rehberi Dînî Mûsikî”, Erdoğan Ateş “Câmi Mûsikîsi”, Erdoğan Ateş “Tekke Mûsikîsi”, Mehmet Tıraşçı “İlahiyat Fakülteleri İçin Dînî Mûsikî Ders Notları”, Bayram Akdoğan “Türk Din Mûsikîsi Dersleri” gibi eserler bulunmaktadır. Yine dînî mûsikî icrâları ile ilgili olarak Emre Pınarbaşı “Tokat Yöresi Dini Musikisi”, Eren Köksal “Amasya’da Dînî Musikî Geleneği”, Mustafa Öztürk “Hatay’da Dini Musiki”, Zeynep Türkoğlu “Gaziantep’te Dînî Mûsikî”, Hülya Uzun “İslami Uyanış, Çoklu Modernlik ve Popüler Kültür Bağlamında Mevlevî Semasının Dönüşümü: Afyonkarahisar Örnek Olayı” gibi Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri bulunmaktadır.

Yapılan alan araştırması süresince cami ve tekke mûsikîsi icrâ edilen mekânlar ziyaret edilmiş, kaynak kişilere ulaşılarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği⁴ ile sözlü-kayıtlı görüşmeler yapılmıştır.

Cami mûsikîsi için, Afyonkarahisar merkez camilerinde görev yapmakta olan 156 din görevlisinden, tez çalışmasına gönüllü olarak katılım sağlayan 139 din görevlisi ile

³ Afyonkarahisar’ın dînî mûsikî icrâları üzerine yapılan çalışmalar şu şekildedir: Hülya Uzun, *İslami Uyanış, Çoklu Modernlik ve Popüler Kültür Bağlamında Mevlevî Semasının Dönüşümü: Afyonkarahisar Örnek Olayı*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2012, s. 194. ADAR, Ç. “İpek Yolu Mevlevihaneleri ve Cumhuriyet Sonrası Afyon Mevlevihanesi’nde Mûsikî Üzerine Bir İnceleme”, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. III, Sayı: 7, 2016, ss. 57-69. M. Âgâh Bıyıkoglu, *Afyon Gezikleri*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 1997, s. 113. Cenk Güray, *Anadolu’daki İnanç ve Müzik İlişkisinin Semâ-Semah Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 146.

⁴ Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği için bk. YÜKSEL, A. N. “Nitel Bir Araştırma Tekniği Olarak: Görüşme”, *Social Sciences Studies Journal Dergisi*, C. VI, Sayı: 56, 2020, ss. 547,552.

yüz yüze sözlü, kayıtlı görüşme veya telefon görüşmesi yapılmıştır. Tekke mûsikîsi için ise Afyonkarahisar merkezde bulunan tarîkatların kaynak kişileri (vekil veya tarîkat mensupları) ile sözlü görüşmeler yapılmış, bazı zikir icrâlarına aktif katılım bazılarına pasif katılım⁵ sağlanarak elde edilen bilgiler büyük bir titizlikle çalışmaya aktarılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları:

- Türkiye Cumhuriyeti’nde yapılan dînî mûsikî icrâları ile,
- Türkiye Cumhuriyeti Afyonkarahisar ili ile,
- Afyonkarahisar ili merkezinde bulunan camiler ve ulaşılabilen tarîkatlar ile,
- Yüksek lisans programı için ayrılan süre ve araştırmacının maddî olanakları ile sınırlandırılmıştır.

Afyonkarahisar, birçok tarihî camiye sahip illerden biridir. Özellikle bu camilerde cami mûsikî icrâları yaşatılmakta ve cami mûsikîsi geleneği gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Mevlevîliğin dünyada Konya’dan sonra ikinci büyük merkezi kabul edilen Afyonkarahisar’ın bir Mevlevîhâneye sahip olması, ayrıca birbirinden farklı tarîkatları bünyesinde barındırması da, tekke mûsikîsinin geçmişten günümüze yaşatılmasına vesile olmuş ve bu durum kültürel bir miras haline gelmiştir.

Afyonkarahisar ilinin cami mûsikîsi incelendiğinde, bazı icrâların diğer illerle paralel bir şekilde yürütüldüğü, bazı icrâların ise sadece Afyonkarahisar’a ait olduğu görülmektedir. Bu icrâlar; Sultan Dîvânî Anma ve 40 Hatimli Şifâlı Aşure Günü, Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme), Binbir Hatim ve Yâsin-i Şerîf icrâlarıdır. Bu bağlamda şehir, Türk Din Mûsikîsi açısından da büyük öneme hâizdir.

Afyonkarahisar ilinin tekke mûsikîsi incelendiğinde, şehirde Mevlevî, Rifâî, Uşşâkî, Kâdirî, Halvetî, Nakşibendî, Alevî-Bektâşî tarîkatlarının yer aldığı ve bu alanda birbirinden farklı birçok icrâ olduğu görülmektedir. Bu tarîkatlar kendi icrâlarını hâlen devam ettirmekte ve şehrin dînî mûsikî kültürüne katkıda bulunmaktadır. Bu da şehrin sosyal ve kültürel anlamda zenginliği açısından önem arz etmektedir.

“Afyonkarahisar Cami ve Tekke Mûsikîsi” isimli yüksek lisans tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Afyonkarahisar’ın tarihçesinden, şehirde bulunan ibâdethâneler ile birlikte şehrin dînî hayatından ve kültürel yapısından bahsedilmiştir. İkinci bölümde Türk Din Mûsikîsi formları açıklanmıştır. Üçüncü

⁵ Aktif katılımlı ve pasif katılımlı görüşme tekniği için bk. Erman Artun, *Türk Halkbilimi*, 7. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana 2011, s. 58-59.

bölümde Afyonkarahisar ilinde yaşatılan cami ve tekke mûsikîsi icrâları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR İLİNİN TARİHÇESİ, DİNİ VE KÜLTÜREL YAPISI

1. AFYONKARAHİSAR'IN TARİHÇESİ

Tarihte birbirinden farklı birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Afyonkarahisar, oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Yapılan araştırmalar ve gerçekleştirilen kazılar göstermiştir ki Afyonkarahisar, başta Hitit ve Frig olmak üzere, türlü uygarlıkların beşiği olmuştur. 5000 yıllık geçmişe sahip olan ilin tarihi, M.Ö. 1200 yıllarına kadar uzanmaktadır. Tarih boyunca Afyonkarahisar bölgesine, dönem dönem Frigyalılar, Hititler, Lidyalılar, İranlılar ve Romalılar egemen olmuşlardır⁶.

Afyonkarahisar'a ait ilk buluntular, M.Ö. 3000-2000 yıllarını kapsayan Eski Tunç dönemine aittir. Yapılan arkeolojik kazılar neticesinde, Afyonkarahisar ili genelinde yoğun bir yerleşim olduğu ortaya çıkarılmıştır⁷.

Bazı kaynaklarda belirtildiği üzere, 1500-1200 yılları arasında Hititler Anadolu'ya tamamen egemen olmuşlardı. Hititlerin 500 yıl süren egemenliklerinin ardından, Anadolu'ya sonradan gelen ve Frig olarak adlandırılan bir kavim göçü başlamıştır. Frigler'in yaşadığı M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Afyonkarahisar'ın güney kesiminde Lidya egemenliği vardır. M.Ö. 30 yıllarından M.S. 395 yılına kadar Anadolu, Roma egemenliği altında kalmış, 395 yılından 1453 yılına kadar Bizans siyasi üstünlüğü altında yönetilen Anadolu, Roma döneminin devamı olarak Doğu Roma döneminde eski parlak yaşantısını kaybetmiştir⁸.

Alan ve çevre bakımından, çeşitli dönemlerde sırasıyla Arzava, Hitit, Frigler, Lidyalılar, Persler, Helenler, Bergama ve Pont krallıkları ile Roma ve Bizans imparatorluklarının hâkimiyeti altında kalmış olan Afyonkarahisar şehri için özellikle Hitit ve Frigler ile Bizans'ın son dönemleri önem taşımaktadır⁹. Çünkü Afyonkarahisar, Romalıların kardeşleri sayılan Bizanslıların hâkimiyetinde dînî bir merkez haline getirilmiştir¹⁰.

XI.-XII. yüzyıllar arasında Afyonkarahisar'ın Türk yurdu olmaya başladığı görülmektedir. Nitekim Selçuklular 1071 Malazgirt Savaşı'nı kazanmış ve Anadolu'nun

⁶ İrfan Ünver Nasrattınoğlu, *Afyonkarahisar Folklor-Edebiyat-Tarih Araştırmaları*, Afyon Belediyesi Yayınları, No:11, Afyonkarahisar 2003, s. 249.

⁷ İbrahim Yüksel, *Afyonkarahisar'da Canlanan Tarih*, Afyonkarahisar Valiliği, Ankara 2005, s. 13.

⁸ Yüksel, a.g.e., ss. 13-14.

⁹ Alpaslan Aliağaoğlu, *Afyonkarahisar Şehir Coğrafyası*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 42.

¹⁰ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Afyon İli Kültür ve Turizm Envanteri*, Afyon 1988, ss. 5-8.

kapıları Türklere açılmıştır. Sayıları 100.000'i aşan Türkmenler, Afyonkarahisar topraklarına yerleşerek ilk hamlede 304 köy ve kasaba kurmuşlardır. Afyonkarahisar'da Sahip Ataoğulları döneminin başlaması ise, Anadolu Selçukluları'nın 1243 Köseadağ Savaşı ile gücünü kaybedip Moğol egemenliğine girmesiyle olmuştur. Ataoğulları'ndan sonra Germiyanogulları dönemi başlamıştır. Germiyanogulları'nın zayıflamasıyla birlikte Afyonkarahisar, Osmanlı Sultanı II. Murat'la, Osmanlı Devleti egemenliğine geçmiştir¹¹.

Anadolu Beylerbeyliğine bağlı 12 sancaktan biri olan Afyonkarahisar, İstanbul'un fethi ile başlayan imparatorluk çağında "Karahisar-ı Devle" ve "Karahisar-ı Sahib" adıyla anılmaktadır¹². Karahisar; Anadolu'da sık rastlanan bir coğrafya terimidir. İlin Karahisar olarak adlandırılmasının sebebi, şehirde bir kalenin bulunmasıdır. XVII. yüzyıldan itibaren de Afyonkarahisar denilmeye başlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla adı resmi olarak, Afyonkarahisar kabul edilmiştir¹³.

Osmanlılar devrinde Karahisar-ı Sahip Sancağı olarak Bursa eyaletine bağlı sancaktan biri olan Afyonkarahisar ili, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da bağımsız mutasarrıflık haline getirildi¹⁴. İngilizler 9 Nisan 1919'da, Yunanlılar ise 13 Temmuz 1921 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yeni ayrılmasını fırsat bilerek Afyonkarahisar'ı işgal etmişlerdir. Bu işgal 26 Ağustos 1922 tarihinde Büyük Taarruz ile son bulmuştur¹⁵.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK ve silah arkadaşları, büyük zaferin kilit noktası olan Afyonkarahisar için, milli mücadele sürecinin başından sonuna kadar askerî ve siyâsî anlamda büyük roller üstlenerek, Afyonkarahisar'ın XI. asırdan bugüne kadar hakiki sahiplerinin elinde kalmasını sağlamışlardır. 1923 yılında şehri ziyarete gelen Mustafa Kemal şu cümleleri ifade etmiştir;

*"Afyonkarahisar, son büyük zaferin kilidi oldu, esası oldu. Afyonkarahisar, tarihi mücadelemizde unutulmaz parlak bir sayfaya maliktir"*¹⁶.

¹¹ Yüksel, a.g.e., s. 14.

¹² Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, c.II, İzmir, 1981, s.12.

¹³ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/01/20050111-2.htm>, (Erişim Tarihi: 10.01.2005).

¹⁴ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, a.g.e., ss. 5-8.

¹⁵ Ömer Alper Zor, *Kültürel Mirasın Turizm Üzerine Etkileri: Afyonkarahisar Örneği*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bartın 2019, s. 77.

¹⁶ T.C. Afyon Valiliği, *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Afyon 2004, s. 132.

2. AFYONKARAHİSAR'DA DİNİ HAYAT

Tarih boyunca Afyonkarahisar şehrinde Müslüman halk ile birlikte gayr-i müslim vatandaşların da yaşadığı bilinmektedir. Afyonkarahisar şehrinin XVI. yüzyılda otuz beş mahallesi bulunmaktaydı. Bu mahallelerin içinde iki Hristiyan, bir de Yahudi mahallesi bulunmaktaydı. Örneğin; 1572 yılında Afyonkarahisar'da 8700 kişi Müslüman, 500 kişi Hristiyan, 200 kişi Yahudi olmak üzere toplam 9400 kişi yaşamaktaydı¹⁷. 1659 yılında şehirde 115 hâne Yahudi, 712 hâne Hristiyan olmak üzere tahminen 4135, 1671-1672 yıllarında ise Evliyâ Çelebî'nin verdiği rakamlara göre 1000 hâne tahminen 5000 gayr-i müslim nüfus Afyonkarahisar'da yaşamaktaydı¹⁸.

1906 Hüdâvendigâr Salnâmesi'ne göre Afyonkarahisar'da, 89.128 İslâm, 6271 Ermeni, 7 Yahudi ve 70 Rum ve diğer toplam 95.476 nüfus bulunmaktadır¹⁹. Afyonkarahisar'da Müslüman halk ve gayr-i müslimlerin birlikte yaşaması, bugün de varlığını devam ettirmektedir.

Hasan Özpinar²⁰ ve M. Çelik²¹ ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre, Hristiyan dinine mensup kişiler ibâdetlerini Afyonkarahisar merkez Mecidiye mahallesinde hâlen aktif olarak hizmet veren İsa Kilisesi'nde (Apartman Kilise) devam ettirmektedirler. Ancak söz konusu bilginin doğruluğu yapılan alan araştırmasında teyit edilememiş, bahsi geçen adreste kimseye ulaşılamamış ve apartman dairesinin kilise olarak kullanıldığına dair emârelere de rastlanmamıştır.

Tarihi süreçte şehirde Müslüman ve gayri müslim halkın birlikte yaşaması, mimârî yapının zenginliğini de beraberinde getirmiştir. Nitekim Afyonkarahisar'da mimârî ve sanat tarihi yönünden değerli türbeler, camiler, tapınak ve kilise kalıntıları da bulunmaktadır²².

M.Ö. 3000'li yıllara kadar uzanan uygarlıklardan bugüne, inşâ edilen târihî dokular (tapınaklar, kiliseler, türbeler, camiler) Afyonkarahisar şehrini önemli bir merkez haline getirmiştir. Özellikle Afyonkarahisar merkezde bulunan Ulu Cami, Gedik Ahmet

¹⁷ Feridun Emecen, *Afyonkarahisar*, C.I, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 444.

¹⁸ GÜNEŞ, M. "Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Kazasında Gayrimüslim Nüfusun Nicel ve Nitel Özellikleri (1835-1841)", *The Journal Academic Social Science Studies Dergisi*, C. XIII, Sayı:82, 2020, ss. 339-372.

¹⁹ İLGAR, Y. "Afyonkarahisar Ermenilerinde Kültürel ve Dinî Hayat", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, Sayı: 1, 2005, ss. 240-265

²⁰ Afyonkarahisar Sultan Dîvânî Mevlevîhânesi Müdürü. 25.05.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

²¹ Afyonkarahisar Mecidiye Mahallesi Esnafı. 24.06.2023 tarihinde yapılan sözlü görüşme.

²² <https://afyon.ktb.gov.tr/TR-63507/inanc-turizmi.html>, (Erişim Tarihi: 03.04.2023).

Paşa (İmaret) Cami, Türbe Cami, Ana Tanrıça Kybele için oluşturulan açık hava tapınakları, Ayazini kilisesi, şehrin dînî yaşamına tarihsel süreçte yön veren yapılardır²³.

2.1. CAMİLER

İslam mimârîsi denildiği zaman akla gelen ilk yapı camidir. Nitekim cami en önemli işlevini ibâdethâne olarak ifâ etmektedir²⁴. Afyonkarahisar merkez, ilçe, kasaba ve köylerinde toplamda 1202 adet cami bulunmaktadır. Merkezde bulunan camilerin sayısı ise 156’dır²⁵.

Şehri ziyaret gelen Evliyâ Çelebî, görüp duyduğu meşhur cami ve mescitleri şu şekilde sıralamıştır:²⁶

- İmaret Cami
- File-oğlu Camii (Fele-oğlu Câmii)
- Kurrâ Camii
- Atpazarı Camii
- Abdurrahim Efendi Camii
- Arap Camii
- Ulu Camii
- Keçe Pazarı Camii
- Esen Çeşme Mescidi
- Akmescit
- Kapalı Mescit (Kuyulu Mescit)
- Çavuşlar Mescidi
- Kubbeli Mescit
- Yeni Abdullah Efendi Mescidi

²³ Selen Oruç Çetiner, *Afyonkarahisar’ın İnanç Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2022, s. 26.

²⁴ BALTACI, C. “İslam Medeniyetinde Câmî”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, 1985, s. 235. Camilerin ibâdethane görevi görmesinin yanı sıra başkaca fonksiyonları bulunmaktadır. Müslümanlara göre Kâbe’den sonra en kutsal mescit olarak kabul edilen Mescid-i Nebevî bu duruma bir örnektir. Nitekim Mescid-i Nebevî ibâdethane olarak kullanılmasının yanı sıra, İslâmiyet’in ilk yıllarında bütün resmî faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir mekândı. Siyâsetin, eğitimin, askerî teşkilatın, adâlet teşkilatının merkezi konumundaydı. Ayrıca sosyal yardım mahalli, misafirhane ve barınma yeri olarak kullanılıyordu. Kyn. Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşcı, *Mescid-i Nebevî*, C. XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 288.

²⁵ Afyonkarahisar’da bulunan cami sayısına, 06.10.2022 tarihinde Afyonkarahisar Müftülüğü ile yapılan sözlü görüşme sonucu ulaşılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, “İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Cami Sayısı”, <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-AnaMenu-Istatistikler->, (Erişim Tarihi:31.12.2021).

²⁶ Afyon Kocatepe Üniversitesi, *Afyonkarahisar Kütüğü*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, C.I, Afyon 2001, s. 302.

2.2. TEKKE VE ZÂVİYELER

Tekke ve zâviyeler İslâm toplumlarında birbirinden farklı birçok hizmetler vermiştir. Bu yapılar sadece ibâdet ve zikir yeri olmamış, aynı zamanda, iktisadî karar kurumu, ilimler akademisi, askerî hizmet yuvası, vb. alanlarda faaliyet gösteren kurumlar olmuşlardır²⁷.

Afyonkarahisar’da şu an faal olmayan tekke ve zâviyeler şu şekildedir:

Tekke ve Zâviyeler:²⁸

- Yalıncağ Baba (Merkez Yeniçay Mahallesi)
- Mürüvvet Baba (Merkez)
- Şeyh Müslîhiddin Câmîî Şerif ve Tekkesi (Merkez)
- Ali Rumi (Merkez)
- Ahi Bayezit (Merkez Meydan Mahallesi)
- Sarı Baba (Merkez)
- Ali Kadı (Merkez)
- Şeyh Hasan (Merkez)
- Cemaleddin (Merkez)
- Ahi Mehmed (Merkez)
- Şeyh Ali (Merkez)
- Şeyh Arap Sultan (Merkez)
- Hızır Baba (Merkez)
- Hacı Fatma (Merkez)
- Tokadi Dede (Merkez)
- Karaköçek (Merkez)
- Boyacı Baba (Merkez)
- Şeyhü'l-eşraf (Merkez)
- Kara Aksun (Merkez)
- Kekeç (Merkez)
- Mahmud Gazi (Merkez)
- Alaaddin (Merkez)

²⁷ İsmail Çelik, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zaviyeler*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, s. 1.

²⁸ M. Güler, G. Karadağ, “XIX. Yüzyılda Afyonkarahisar Taşrasındaki Faal Tekke ve Zaviyeler” , VII. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar 2005, ss. 82-88.

- Hacı Baba (Merkez)
- Sakallı Baba (Merkez)
- Kulacak Ali (Merkez)

2.3. CEMEVLERİ

Cemevleri, Alevî-Bektâşîlerin ibadetlerini yaptıkları, sosyal ve kültürel etkinliklerin yerine getirildiği, Alevî geleneğinin öğrenildiği mekânlardır²⁹.

Afyonkarahisar’da Alevî nüfusu, merkez, ilçe ve köylere dağılmış durumdadır. Bölgede aktif olarak hizmet veren başta Afyonkarahisar Hacı Bektâş-i Veli Kültür Derneği-Cemevi olmak üzere diğer Cemevlerinin dağılımı şu şekildedir:³⁰

- Karacalar Köyü Cemevi (Emirdağ)
- Güneysaray Köyü Cemevi (Emirdağ)
- Tez Köyü Cemevi (Emirdağ)
- Dereköy Köyü Cemevi (Emirdağ)
- Çatallı Köyü Cemevi (Emirdağ)
- Yeşilyurt Köyü Cemevi (Çay)
- Eskiyeir Köyü Cemevi (İhsaniye)
- Alanyurt Köyü Cemevi (İscehisar)
- Selçik Köyü Cemevi (Sandıklı)
- Dudağacı Köyü Cemevi (Sandıklı)
- Gökçealan Köyü Cemevi (Sandıklı)
- Akçasar Köyü Cemevi (Sinanpaşa)
- Balçıkhisar Köyü Cemevi (Şuhut)
- Bozan Köyü Cemevi (Şuhut)
- Güneytepe Köyü Cemevi (Şuhut)
- Kayabelen Köyü Cemevi (Şuhut)
- Tekke Köyü Cemevi (Şuhut)

2.4. MEVLEVÎHÂNE

Mevlevîlik, Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin fikir ve öğretileri üzerine kurulan tarîkattır. 13. yüzyılda Anadolu’da kurulan Mevlevîlik tarîkatı, daha sonra Arap

²⁹ ÜÇER, C. “Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcrâ Edildiği Mekân”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 88, 2018, ss. 59-84.

³⁰ Cevdet Akkaya, “Afyon Alevileri, Coğrafi Dağılım ve Nüfus Yapısı”, *VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Afyonkarahisar 2018, ss. 941-944.

coğrafyası ve Balkanlara önemli ölçüde yayılmıştır. Söz konusu bölgelerde Mevlevîhaneler kurulmuş ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin hayat felsefesi kalıcı olarak sağlanmaya çalışılmıştır³¹.

14. yüzyılın başından itibaren Mevlevîlik tarîkatı, Mevlevîhânelerin en büyüğü ve tarîkatın merkezi olan Konya asitânesinden³² yayılmaya başlamış ve ardından Anadolu'nun büyük kentlerinde Mevlevîhâneler kurulmuştur³³. Mevlevîliğin dünyada Konya'dan sonra ikinci büyük merkezi olan Afyonkarahisar da bu kentlerdendir.

Afyonkarahisar şehrinde bulunan camiler, tekke ve zâviyeler, cemevlerine ek olarak, Zâviyesultan mahallesinde³⁴ yer alan ve şu an müze olarak kullanılan Afyonkarahisar Mevlevîhânesi bulunmaktadır.

2.5. KİLİSELER

Vilâyet salnâmelerinden edinilen bilgilere göre, Karahisar Kazası'nın merkezinde, günümüzde aktif olarak kullanılmayan iki tane kilise bulunmaktaydı³⁵. Kalıntılarının hâlâ mevcut olduğu Meryem Ana Kilisesi, Karahisar kalesinin güney eteğinde harâbe hâlindeki bir evin temel kısmında bulunmaktadır. Günümüze kalıntılarının ulaşmadığı kilise ise, Ulu Cami yakınlarındaki Protestan kilisesidir³⁶.

Merkez kiliselerin yanı sıra, şehrin bazı ilçe köy ve kasabalarında da şu an harabe niteliğinde olan ve sadece turistik amaçlı kullanılan yapılar bulunmaktadır. Bu yapılar şunlardır:³⁷

- Ayazini Kilisesi (İhsaniye-Ayazini)
- Böcü İnleri Kilisesi (İhsaniye-Kıyır)
- Eğerli Kaya Kilisesi (Doğlat)
- Memeç Kaya Kilisesi (İhsaniye-Döğər)
- Ağın Kaya Kilisesi (İscehisar-Olukpınar)
- Yedikapılar Manastırı (Bolvadin-Kemer kaya)

³¹ KARAZEYBEK, M. "XIX. Yüzyılın Başından XX. Yüzyılın Başlarına Arap Coğrafyasında Mevlevihaneler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. V, Sayı: 3, 2019, ss. 584-608.

³² BAKIRCI, N. "Konya Mevlâna Dergahı", *İstem Dergisi*, Sayı:10, 2007, ss. 191-202.

³³ H. Mustafa Eravcı, "Osmanlı Dönemi Afyonkarahisar Kazası Tekke Ve Zaviyeleri", *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2007, s. 65.

³⁴ Ş. Barihüda Tanrıkorur, *Karahisar Mevlevîhânesi*, C.XXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 418.

³⁵ Kadir Koparal, *Vilâyet Sâlnâmelerinde Afyonkarahisar*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2011, s. 33.

³⁶ Zelkif Polat, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Afyonkarahisar'da Gayrimüslimler*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2005, s. 50.

³⁷ <https://afyon.ktb.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 01.01.2021).

3. AFYONKARAHİSAR'IN KÜLTÜREL YAPISI

Folklorik yaşantı açısından yakın zamana kadar içe dönük, sosyal hareketliliği zayıf, oldukça durağan bir toplum hâlinde yaşayan Afyonkarahisar şehri, ulaşım imkânlarının artması, sosyal yaşantının hızlı değişimi ve gelişimi, coğrafi konumunun da avantajıyla birlikte dışa dönük bir şehir hâline gelmiştir. Şehrin ekonomik etkinliğinin temelini başlıca iş alanı ve geçim kaynağı olan tarım oluşturmaktadır³⁸. Fakat son dönemde, kırsal bölgelerden kente yapılan göçlerin artması sebebiyle, dengesiz şehirleşmenin verdiği sıkıntı geleneksel toplum hayatını ve yaşantısını değişikliğe uğratmış, tarımdaki büyüme ve gelişmeyi hızlıca düşürmüştür.

Toplumsal yaşantının orta düzeyde olduğu, lüks alışkanlığının olmadığı³⁹ şehirde gelişmiş büyük sanayi kolu yoktur ve işletmeler küçük imâlathâneler düzeyindedir. Halk arasında toplumsal dayanışma oldukça diri ve canlıdır. Bu sebeple düğün, bayram ve ölüm gibi toplumsal olaylarda yardımlaşma ve birliktelik oldukça fazladır.

Sosyal hayatın yanı sıra, oldukça köklü bir geçmişe sahip olan Afyonkarahisar şehri ve çevresi birçok medeniyetin izlerini taşımaktadır. Nice medeniyetlere ev sahipliği yapan yörenin düşünce ve kültür hayatı, değişik uygarlıkların etkisini taşıdığından dolayı köklü bir yapıdadır. Tarihte bilinen ilk müzik yarışması Frigya'da ya da Selene'de (Dinar) yapılmış, Hristiyanlığın ilk ortaya çıkış yıllarında ise “Yedi Uyurlar”⁴⁰ 300 yıl kadar süren uykularını Sandıklı'da bir mağarada geçirmişlerdir⁴¹.

Afyonkarahisar'ın bugünkü kültürel yapısında daha çok Türk-İslâm kültürünün etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü Türklerin bölgeye yerleşmesi ile birlikte şehirde kültür açısından önemli değişiklikler olmuş, Türkler bölgenin gelişip kalkınması için hanlar, hamamlar, köprüler, kervansaraylar ve kanallar yaptırmışlar, eğitim ve öğretime önem vermişlerdir⁴². Türkler zanaat yaşamına ahiliği, inanç yaşamına ise tekke zâviye ve Mevlevîliği sokarak bir kültür yaratmaya çalışmışlardır. Nitekim Anadolu'da kurulan ilk

³⁸ Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu, *İlimiz Afyon*, Özgül Yayınları, Isparta 1968, s. 81.

³⁹ Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu, a.g.e., s. 83

⁴⁰ Yedi Uyurlar veya diğer adıyla Ashâb-ı Kehf. Kur'an-ı Kerim'de, bir mağarada yıllarca uyuduktan sonra tekrar uyandıkları haber verilen grup. Kyn. KOŞIK, H. “Ashâb-ı Kehf Hakkında Manzum Bir Eser: Yedi Uyurlar – Lafzalı Nuri'nin Ashâb-ı Kehf Manzumesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIII, Sayı: 1, 2015, ss. 545-547.

⁴¹ Aliağaoglu, a.g.t., s. 106.

Yedi Uyurlar kıssasının geçtiği yer ile ilgili olarak farklı rivâyetler mevcuttur. Mısır, Ürdün, Cezayir, Suriye, İspanya, Afganistan, Doğu Türkistan'da Yedi Uyurlar'a ait olduğu ileri sürülen mağaralar vardır. Hristiyanlık kaynaklarına göre hâdis, İzmir Efes'te meydana gelmiştir. Kyn. İsmet Ersöz, *Ashâb-ı Kehf*, C. III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 465-467.

⁴² Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu, a.g.e., ss. 30-31.

medreselerden biri olan Hisarardı medresesinin Afyonkarahisar’da oluşu ve şehrin Konya’dan sonra Mevlevîliğin ikinci merkezi oluşu, şehrin ilmî ve dînî yapısını gösteren örneklerdir.

Afyonkarahisar’ın ilim ve kültür hayatına, yetiştirdiği birçok ilim adamı ve sanatçı katkıda bulunmuştur. Bu sebeple XVII. yüzyılın önde gelen gezginlerinden Evliyâ Çelebî yazmış olduğu Seyahatnâme isimli eserinde şehri, “*Halkı çok zeki tabiatlıdır. Bilginleri çoktur.*” diye târif etmiştir. Nitekim şehirde yetişen önemli şahsiyetler arasında ünlü lügatî ile bilinen Ahteri Çelebi (ö. 1560), hattat Ahmet Şemseddin Karahisârî (ö. 1556) ve Mevlânâ’nın torunu Afyonkarahisar’da Mevlevîliğin kurucusu Şeyh Semâi Mehmet Çelebi (ö. 1544’ten sonra) yer almaktadır⁴³.

⁴³ Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu, a.g.e., s. 31.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DİN MÛSİKÎSİ FORMLARI

1. CAMİ MÛSİKÎSİ

Türk Din Mûsikîsi'nin birinci dalı olan bu tür, ibâdet öncesi, ibâdet esnâsı ve ibâdet sonrasında camilerde uygulanmakta olan, enstrüman (çalgı aleti) kullanımının olmadığı mûsikî türüdür⁴⁴.

Cami mûsikîsi camide görevli olan imam hatip ve müezzin kayyım ile birlikte cami cemaatinin de katılmasıyla icrâ edilir. Bu bakımdan düşünüldüğü zaman Türk Din Mûsikîsi'nin birinci bölümünü oluşturan cami mûsikîsinin en önemli icrâcıları imam hatipler ve müezzin kayyımlardır⁴⁵.

Namaz öncesinde okunan ezan ile birlikte başlayan cami mûsikîsi, namaz esnasında Kurân-ı Kerîm'den okunan sûrelerin kıraati ile devam ederken, namazın bittiğini işâret eden selam verildikten sonra, müezzin kayyımın okuduğu tesbihat ve duâ ile son bulmaktadır.

1.1. CAMİ MÛSİKÎSİ ÖZELLİKLERİ

Cami mûsikîsi, diğer mûsikî türlerinden farklı olarak kendine has bazı özellikler içermektedir.

Cami mûsikîsi denildiği zaman dikkat çeken en önemli özellik, diğer mûsikî türleri ile karşılaştırıldığında, cami mûsikîsinde herhangi bir enstrümanın (çalgı aleti) yer almaması, sadece insan sesine dayalı bir tür olmasıdır⁴⁶.

Cami mûsikîsinin ikinci önemli özelliği ise, uygulanmakta olan mûsikînin bestesiz (irticâlen) icrâ edilmesidir. Bu durum, imam hatiplerin ve müezzin kayyımların belirli olan lafızları, hâfızalarındaki melodi kalıplarına döşemeleri şeklinde tanımlanabilmektedir. Cami mûsikîsinin bestesiz (irticâlen) uygulanmasından dolayı, icrâcının ses güzelliği, sesini doğru kullanabilme kâbiliyeti, mûsikî bilgisi, kullandığı makâma bağlı kalabilmesi, kıraatin teknik kurallarına uyması gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır.

⁴⁴ Mustafa Demirci, *Türk Dinî Musikisinin 200'ü*, Otto Yayınları, Ankara 2017, s. 104.

⁴⁵ Ak, a.g.e., s. 71.

⁴⁶ Hikmet Canpolat, *Câmi Mûsikîsi'nde İcra Edilen Türlerin Mûsikî Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012, s. 15.

Cami mûsikîsinin üçüncü özelliği ise, güfteyi teşkil eden metinlerin çoğunlukla Arapça olmasıdır. Fakat burada önemli husus, Arapça güfteyi besteleyenlerin Türk bestekârlar olmasıdır⁴⁷. Güfte açısından da daha çok duâ özelliği taşıyan cami mûsikîsi İslâmiyet’ten günümüze kadar önemli gelişmeler göstermiştir.

Cami mûsikîsi icrâsında dikkat çeken bir başka önemli özellik ise “zâhidâne” bir tavra sahip olmasıdır⁴⁸. Kök olarak “zühd” kelimesine dayanan zâhidâne kavramı; yüz çevirmek, rağbet etmemek, soğuk ve ilgisiz davranmak, Hakk’a yönelmek için dünyâdan da âhiretten de yüz çevirmek gibi anlamlara gelmektedir⁴⁹. Cami mûsikîsinin zâhidâne bir tavra sahip olmasından dolayı, icrâcılarının da buna uygun olarak Allâh’ın huzurunda bulunduğu bilincinde olması, acziyetinin farkında olması, icrâ esnasında takvâlı tavır sergilemesi de ön planda dikkat çeken hususlardır. Çünkü burada önemli olan Allâh’ın büyüklüğünü belirtmek ve insanın yakarışını göstermektir.

Enstrüman (çalgı aleti) kullanımının yapılmadığı ve insan sesinin ön plana çıktığı cami mûsikîsinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise, icrâcılarının belli bir düzeyde mûsikî bilgisine sahip olması, icrâ esnâsında aynı makâmın veya yakın makâmın kullanılmasına gayret gösterilmesi büyük önem arz etmektedir⁵⁰. İcrâcılarının, yâni imam hatip ve müezzin kayyımının cami mûsikîsi icrâsı esnâsında, birlikte uygulayabilecekleri, kulaklarının âşinâ olduğu ve benimsediği makamları tercih etmeleri son derece önemlidir. Bu bakımdan cami mûsikîsinde daha çok kullanılan “Sabâ, Uşşak, Rast, Segâh, Hicaz, Hüzâm, Hüseyinî, Acemaşiran” vb. makamların tercih edilmesi icrâcılar açısından büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Cami mûsikîsi icrâsında dikkat çeken bir başka özellik ise genellikle tek kişinin icrâsına dayanmasıdır. Fakat icrâcı sayısının zaman zaman artış göstermesi durumu da söz konusu olabilmektedir. Bu şekilde yapılmakta olan toplu icrâlara da “Cumhur Müezzinliği” adı verilmektedir⁵¹.

1.2. CAMİ MÛSİKÎSİ FORMLARI

Klasik sınıflandırmaya göre dînî mûsikî, cami ve tekke mûsikîsi olarak ikiye ayrılmaktadır⁵². Birçok mûsikî formunu içinde barındıran cami mûsikîsi, tekke

⁴⁷ Ak, a.g.e., s. 71.

⁴⁸ DEMİRTAŞ, Y. “Türk Din Mûsikîsi Formları”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Sayı: 1, 2009, ss. 213-227.

⁴⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Mârifet Yayınları, İstanbul 1996, s. 593.

⁵⁰ Fatih Koca, *İslam Medeniyetinde Salâ ve Salavat Geleneği Anadolu Örneği*, DİB Yayınları, Ankara 2020, ss. 41-42.

⁵¹ Nuri Özcan, *Cami Mûsikîsi*, C.VII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 102.

⁵² Koca, a.g.e., s. 44.

mûsikîsine göre form açısından daha zengindir. Türk Din Mûsikîsi'nin birinci dalı olan cami mûsikîsi, Kur'ân-ı Kerim, Ezan, Salâ, Kâmet, İmâmet, Müezzinlik ve Cumhur Müezzinliği, Mahfel Sürmesi, Hutbe ve Cumâ Gülbankı, Tesbih, Temcid ve Münâcât, Tekbir, Telbiye, Salavat, Mîrâciyye, Regâibiyye, Ferâciye, Tardiyye, Muhammediyye, Ta'rif, İstiğfar ve Nât-ı Peygamber formlarını içermektedir.

1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm

En eski formlardan biri olan Kur'ân-ı Kerîm, harflerin tecvid ve tertile, kelimelerin mahreç ve sıfatlarına uygun bir şekilde okunmasıdır⁵³. Camilerin yanı sıra mevlitlerde, evlerde, düğün-sünnet merâsimlerinde de okunan bu form, bestesiz ve irticâlen okunur. Bu bağlamda önemli olan, okuyan kişinin Kur'ân-ı Kerîm'e yatkınlığı, tecvid ve mûsikî bilgisidir.

Eşsiz bir kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'i güzel sesle okumak ve aynı zamanda okunan Kur'ân-ı Kerîm'i büyük bir dikkatle dinlemek oldukça önemlidir. Çünkü güzel ses Kur'ân-ı Kerîm'in tesirini artırır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in güzel sesle okunması, dinleyenler açısından da daha cezbedicidir. Bu noktada mûsikî, Kur'ân-ı Kerîm'i dinlemeye yönlendiren güzel bir araçtır⁵⁴. Peygamber efendimiz (s.a.v) de Kur'ân-ı Kerîm'in güzel sesle okunmasına önem vermiş, her zaman bunu tavsiye etmiştir. Bir hadîs-i şerîfte: *“Kur'ân-ı seslerinizle süsleyiniz. Muhakkak ki güzel ses Kur'ân'a güzellik katar”* buyurmuştur. Bir başka hadîs-i şerîfte: *“Allâh hiçbir şeyi, Peygamber'in Kur'ân-ı güzel sesle (veya yüksek sesle) okuduğunu dinlediği gibi dinlememiştir”* buyurmuştur⁵⁵.

En eski dînî mûsikî formu olan Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli okuyuş şekilleri vardır. Her hocanın kendine has bir okuyuş tavrı bulunmaktadır. Günümüzde Kur'ân-ı Kerîm'i okuyuş şekilleri eski üstadların taklitlerinden ibarettir. Türklerin öteden beri, kendi ses ve hançerelerine uygun bir kıraat tarzını benimsemeleri sebebiyle, Türkler arasında okuma şekli, İstanbul tavrı denilen tavır olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi okuyanlar İstanbul'da yetişmiş, en makbul okuma tarzı da İstanbul'da bulunan hocalardan “meşk” yoluyla öğrenilmiştir⁵⁶.

Kur'ân-ı Kerîm'i makamlı bir şekilde okumaya özen gösterirken, aynı zamanda mânâyâ da dikkat etmek gerekmektedir. Bu, Kur'ân-ı Kerîm'i dinleyen muhatap için

⁵³ Demirci, a.g.e., s. 29.

⁵⁴ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1976, s. 90.

⁵⁵ Bayram Akdoğan, *Türk Din Mûsikîsi Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 2010, s. 201.

⁵⁶ Ak, a.g.e., s. 73.

önemli bir husustur. Nitekim Fransız bir müzisyen olan Abdullah Gilles Gilbert(ö. 1981) İstanbul’da bir mecliste bulunduğu sırada, orada okunmakta olan Kur’ân-ı Kerîm’den etkilenerek Müslüman olmuştur⁵⁷.

Daha çok bir kişi tarafından belli bir makam çerçevesinde okunan Kur’ân-ı Kerîm, Ramazan ayı gibi özel aylarda karşılıklı olarak okunmuş, buna da “Mukâbele” denilmiştir. Bir sayfadan daha az, ibadet meclislerinde okunan Kur’ân-ı Kerîm’e ise, “Aşr-ı Şerîf” denilmiştir⁵⁸.

1.2.2. Ezan

Ezan, çağrıdır. Günde beş defa, insanları Allâh’a ibâdet etmek amacıyla çağırmak için kullanılan çağrıdır. Sözleri Arapça olan bu çağrı, insanlara namazın vaktini duyurmak maksadı ile okunur.

Hicretin birinci veya ikinci yılında, Müslümanları namaza çağırmak maksadı ile sahabiler kendi görüşlerini Hz. Peygamber’e (s.a.v) iletiler. Fakat O, başka dinlerde kabul gören boru üflemek, çan çalmak, bayrak dikmek, ateş yakmak gibi uygulamaları kabul etmeyip, Abdullah bin Zeyd el-Ensari ve birkaç sahabinin rüyasında ezanı görmeleri hasebiyle, Müslümanları ibâdete çağırmak için, ezan okunmasını emretmiştir. Rüyaların Hz.Peygamber’e intikâli neticesinde onun da uygun bulmasıyla ilk ezan Bilal-i Habeşî tarafından okunmuştur⁵⁹.

Ezan’ın Arapça okunuşu şu şekildedir:⁶⁰

اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ
اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ
اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اللّٰهُ اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اللّٰهُ
اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللّٰهِ اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللّٰهِ
حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ
حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ
اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ

⁵⁷ÇETİN, A. “Kur’an Kıraatinde Müsikinin Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII, Sayı: 1, 1998, s. 130.

⁵⁸Mustafa Tahir ÖZTÜRK, *Türk Din Müsikisinde Ezan*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 8.

⁵⁹Mehmet Tıraşçı, *İlahiyat Fakülteleri için Dinî Müsikî Ders Notları*, Dört Mevsim Yayınları, İstanbul 2019, s. 83.

⁶⁰ALKAN, U. “Geçmişten Günümüze Türklerde Ezan Musikisi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, Sayı: 37, 2014, ss. 86-110.

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Ezan'ın Türkçe karşılığı ise şöyledir:⁶¹

Allah en büyüktür

Şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur

Şahadet ederim ki Muhammed Allâh'ın Rasulüdür

Haydin namaza

Haydin kurtuluşa

Allah en büyüktür

Allah'tan başka ilah yoktur

Ezan metnine diğer vakitlerden ayrı olarak sabah ezanında “Hayye ‘ale-l felâh”tan sonra “es-salâtü hayrun mine'n nevm” (namaz uykudan hayırlıdır) lafzı ilâve edilir.

Sünni Müslümanlara göre ezan 7 cümleden oluşmaktadır. Şiiler ise “Hayye ‘ale-l felâh” tan sonra “işlerin en hayırlısına geliniz” anlamına gelen “Hayye alâ hayri'l amel” lafzını eklemektedirler⁶².

Ülkemizde ezanların okunuşunda uygulanmakta olan makamlar şu şekildedir:⁶³

Sabah: Sabâ Makâmı

Öğle: Uşşak Makâmı

İkindi: Rast Makâmı

Akşam: Segâh Makâmı

Yatsı: Hicaz Makâmı

⁶¹ KAMİLOĞLU, R. “Türk Kültüründe Ezan ve Makamları”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, Sayı: 5, 2010, ss. 221-237.

⁶² Akdoğan, a.g.e., s. 202.

⁶³ Akdoğan, a.g.e., s. 203.

1.2.3. Salâ

Kurân-ı Kerim’de salât sözcüğünün “es-salât” lafzı olarak isim haliyle seksen üç, fiil haliyle ise on iki olmak üzere; doksan beş âyette geçtiği tespit edilmiştir⁶⁴. Arapça’da duâ ve namaz anlamlarına gelen salât, dini mûsikî formlarında “salâ” olarak telaffuz edilmektedir. Salâ; Hz. Peygamber’i öven, yakınlarına duâ ifadeleri içeren, çeşitli şekillerde tertiplenmiş hürmet ve duâ cümlelerini ihtiva eden, belirli bestesiyle veya serbest şekilde okunan güftelerin genel adıdır⁶⁵.

Minârelerden salâ okumanın sebepleri şu şekildedir:⁶⁶

- Müminlere o günün, diğer günlerden farklı bir gün olduğunu beyân etmek
- Müslümanların ilgilerini çekmek
- Bir vefât haberini açıklamak

Salâlar okundukları mekân ve zamana göre, sabah salâsı, cenaze salâsı, Cumâ ve bayram salâları şeklinde ayrılmaktadır.

1.2.3.1. Sabah Salâsı

Bestekârı hakkında kesin bir bilginin olmadığı bu salâ formu,⁶⁷ sabah namazından önce, “dilkeşhâverân” makamında okunmaktadır⁶⁸.

Günümüzde çoğu müezzîn dilkeşhâverân salâyı icrâ etmektedirler. Dilkeşhâverân makâmını bilmeyen ve icrâ edemeyenler ise klasik şekilde okunan Hüseyinî salâyı icrâ etmektedirler⁶⁹.

1.2.3.2. Cenâze Salâsı

Ölüm haberini duyurmak amaçlı okunan salâdır. Cenâze namazının kılınmasının ardından kabre gidilirken yolda ve cenâze toprağa gömüldükten sonra okunan salâ olmak üzere iki çeşit olan cenâze salâsının bazı bölümleri solo (bir kişi tarafından) bazı bölümleri ise koro (birkaç kişi tarafından) okunmaktadır⁷⁰. Bu salâ formunun günümüze

⁶⁴ GÜLLÜCE, H. “Salât Kavramı Etimolojisi ve Bazı Mülâhazalar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23, 2005, s. 172.

⁶⁵ ALKAN, U. “Osmanlı Kültüründe Salât-u Selâm Mûsikîsi Geleneği”, *Artuklu Akademi Dergisi*, C. I, Sayı: 2, 2005, ss. 83-104.

⁶⁶ Ahmet Hakkı Turabi, *Türk Din Mûsikîsi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2021, s. 103.

⁶⁷ Suphi Ezgi tarafından Hatip Zâkirî Hasan Efendi, Halil Can ve Bekir Sıdkı Sezgin’e ait Dini Mûsikî Notları’nda bestenin İtrî’ye ait olabileceği görüşü belirtilmiştir. Kyn. HARMANCI, B. İ. “Türk Din Mûsikîsi’nde Salâ (Salât) Formu ve Salâ Besteleri”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, C. I, Sayı: 1, 2013, ss. 154-195. Nota için bk. s. 112.

⁶⁸ Harmancı, a.g.m., s. 161.

⁶⁹ Erdoğan Ateş, *Câmi Mûsikîsi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2018, s. 91.

⁷⁰ Ateş, a.g.e., s. 90.

ulaşan tek örneği ise, Hâtip Zâkiri Hasan Efendi'nin Hüseyinî makâmındaki Durak Evferi usûlündeki eseridir⁷¹.

1.2.3.3. Cuma ve Bayram Salâsı

Bayram günlerinin yanı sıra, cuma günleri de müezzin mahfilinde okunan bu salâ, “Cuma ve Bayram Salâsı” adıyla anılmaktadır⁷². Bu salâ formunun günümüze ulaşan örneği ise, Hâtip Zâkiri Hasan Efendi'nin Bayâtî makâmındaki eseridir⁷³.

Cuma ve Bayram Salâsı'nın Arapça metni şu şekildedir:

ليس العيد لمن لبس الجديد
إنما العيد لمن خاف من الوعيد
ليس العيد لمن ركب المطايا
إنما العيد لمن ترك الخطايا
ليس العيد لمن بسط البساط
إنما العيد لمن تجاوز على الصراط
ليس العيد لمن تزين بزينة الدنيا
إنما العيد لمن تزود بزاد التقوى
ليس العيد لمن نظر أنواع الألوان
إنما العيد لمن نظر جمال الرحمن

Salânın okunuşu ve Türkçe anlamı şu şekildedir:⁷⁴

Leyse 'l-îdü li-men lebise 'l cedîd (Bayram yeni elbise giyinenler için değil)

İnneme 'l-îdü li-men hâfe mine 'l-vaîd (Bayram âhiret gününden korkanlar içindir)

Leyse 'l-îdü li-men rakibe 'l-metâya (Bayram develere binenler için değil)

İnneme 'l-îdü li-men terake 'l-hatâya (Bayram muhakkak ki hataları terk edenler için)

Leyse 'l-îdü li-men beseta 'l-bisât (Bayram kilimleri seren insanlar için değil)

İnneme 'l-îdü li-men tecâzeve ale 's-sırât (Bayram sırattan geçenler içindir)

⁷¹ Nota için bk. s. 113.

⁷² Nuri Özcan, *Bayram Salâsı*, C.V, TDV Yayınları, İstanbul 1992, ss. 268-269.

⁷³ Harmancı, a.g.m., s. 162. Nota için bk. s. 114-115.

⁷⁴ Turabî, a.g.e., s. 106.

Leyse'l-îdü li-men tezeyyene bi-zîneti't-dünyâ (Bayram dünya süslerini sevenler için değil)

İnneme'l-îdü li-men tezevvede bi-zâdi't-takvâ (Bayram takvâ ile beslenenler içindir)

Leyse'l-îdü li-men nazara envâe'l-elvan (Bayram türlü renklere bakanlar için değil)

İnneme'l-îdü li-men nazara Cemâle'r-Rahmân (Bayram Rahmân'ın güzelliğine bakanlar içindir)

Cuma ve Bayram Salâsı'nın icrâsı ise şu şekilde yapılmaktadır: Müezzinler hep bir ağızdan “*Yâ Mevlâ Allâh (Ey Mevlâ Olan Allâh)*” derler ve bunun ardından bir müezzin Cuma ve Bayram Salâsı'nın asıl metnini okur. Bunun akabinde bir müezzin tarafından “*Ve salli ve sellim alâ es'adi ve eşrafi nûr-i cemî'l enbiyâi ve'l mürselin*” ibâresi okunur ve salâ koronun “*Ve'l-hamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn*” demesiyle son bulurdu⁷⁵.

1.2.4. Kâmet

Kâmet, ayak üzerinde kalmak, dikilmek, başlamak gibi anlamlara gelmektedir. Farz olan namaza başlanmadan önce, ezan metninin aynı şekilde tekrar edilip, “Hayye ‘ale-l felâh” kısmından sonra “Kad kâmeti's salâh” lafzının iki defa söylenmesidir⁷⁶. Bu, “Kâmet Getirmek” şeklinde de ifade edilmektedir.

Kâmet, genellikle camilerde yer alan müezzin mahfilinde, müezzinler tarafından okunmaktadır. Ezan metnine göre daha hızlı ve seri okunan kâmette önemli olan hecelerin doğru, açık ve anlaşılır olmasıdır.

1.2.5. İmâmet

Müezzinin okumuş olduğu kâmetten sonra namazı kıldırarak olan imam hatibin “Allâh-u Ekber” lafzını yüksek sesle okuyarak namaza başlaması ve “Esselâmü aleyküm ve rahmetullah” diyerek namazı sonlandırmasıdır. Buna imâmet denilmektedir⁷⁷.

İmâmetlikte, namazı kıldırarak imam hatip ile, kendisine müezzin mahfilinde eşlik eden müezzinin uyumu oldukça önemlidir. Müezzin hangi makamdan kâmet getiriyorsa,

⁷⁵ Harmancı, a.g.m., s. 163.

⁷⁶ HARMANCI, A. B. ve BIYIK, H. K. “Bir Türk Din Mûsikîsi Formu Olarak Kâmet”, *Turkish Academic Research Review Dergisi*, C. IV, Sayı: 1, 2019, ss. 89-110

⁷⁷ Koca, a.g.e., s.49.

imam hatibin de aynı makamdan namazı kıldırması daha uygundur. Bu uyum, namazın tertil üzere kılınması açısından da oldukça önemlidir.

1.2.6. Müezzinlik ve Cumhur Müezzinliği

Namazın bittiğini işaret eden son selamın verilmesinden sonra müezzinin “Allâhümme ente’s-selâm ve minke’s-selâm, tebârekte yâ zel celâl ve’l-ikrâm” lafzını okuyarak namazın bittiğini tâyin etmesi ve namazın geri kalan bölümlerini tamamlamasıdır.

Cumhur müezzinliği ise, “toplucu ve belli bir tertip üzere yapılan müezzinlik” anlamına gelmektedir⁷⁸. Daha çok kadrosu kalabalık olan büyük camilerde icrâ edilirdi. Bu icrâ şekli, müezzinlerin okunacak olan lafızları, koro hâlinde veya bazı lafızları da sırayla nöbetleşe okumaları hâlinde yapılmaktadır.

Bazı büyük camilerde imama uzak bulunanların, imamın aldığı tekbirleri ve okuduğu kıraati duymamasına karşılık, müezzinlerin okunan lafızları tekrar etmesi, yapılan ibâdet için büyük kolaylık sağlamaktadır.

Müezzinlerin en liyâkatlisine, müezzinbaş (sermüezzin) denilmektedir. Bu, diğer müezzinlerin kendisine tâbi olduğunun göstergesidir. Kaynaklarda belirtildiğine göre, Osmanlı sarayında müezzinbaşının yardımcısına “sermahfil” denilmektedir⁷⁹. Sermahfilin görevleri ise, müezzinlerin dersleri ve yeni müezzinlerin tespit edilmesidir.

1.2.7. Mahfel Sürmesi

Camilerde, bir veya birden fazla müezzin tarafından icrâ edilen, beş bölüm hâlinde bestelenmiş olan, cami mûsikîsi formudur⁸⁰.

Sultan III. Ahmed devri başmüezzini Şeyh Abdülganî Gülşenî tarafından bestelendiği söylenen mahfel sürmesinin bölümleri şu şekildedir:⁸¹

1. Duâ
2. Ayete'l-Kürsî
3. Tesbihler
4. İlâhi
5. Son Duâ

⁷⁸ Nuri Özcan, *Cumhur Müezzinliği*, C.VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 94.

⁷⁹ Tıraşçı, a.g.e., s. 89.

⁸⁰ Koca, a.g.e., s. 50.

⁸¹ Tıraşçı, a.g.e., s. 89.

1.2.8. Hutbe ve Cumâ Gülbankı

Genelde vaaz ve nasihati içeren, başta cuma namazı olmak üzere bayram namazlarında ve belirli zamanlarda icrâ edilen hutbe, “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” anlamına gelmektedir⁸². Konuşmayı yapan kişiye “hatip” denilmektedir.

Ülkemizde hutbe okuma, bölgelere göre çeşitlilik göstermektedir. Bazı bölgelerde hutbenin baş tarafındaki hamdele (Allâh’a hamd etmek) ve salvele (Hz. Muhammed’e, ailesine ve ashabına selâm etmek) sesli ve makamlı okunmaktadır⁸³. İsminden de anlaşılacağı üzere hutbe, cemaate karşı yapılan bir konuşmadır. Bu sebeple hutbenin tek bir sesle ve makamsız okunması daha doğru olmaktadır. Ancak hutbenin sonunda okunan;

“إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ”

“İnna’llâhe ye’müru bi’l-adli ve’l-ihsâni ve îtâizi ’l-kurbâ ve yenhâ ani’l-fahşâi ve’l-münkeri ve’l-bağyi yaizuküm lealleküm tezekkerun⁸⁴ (Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor)⁸⁵ âyetinin makamlı okunması daha güzel olmaktadır.

Cuma gülbankı ise, cuma namazının sünnetinin kılınmasının ardından müezzin tarafından, Peygamber efendimizin (s.a.v) şânını yüceltmek, ashâb-ı güzîn efendilerimizi, enbiyâları ve Bilal Habeşi hazretlerini yâd etmek ve akabinde o câmiyi yaptırana, civarda medfun bulunanlara ve tüm müminlere rahmet okumak gayesiyle tertîb edilmiş duâdır⁸⁶.

1.2.9. Tesbih

Tesbih, namazlardan sonra “Sübhânallah, Elhamdülillâh, Allâh-u Ekber” lafızlarının okunmasıdır. Tesbih bir bakıma, Allâh-u Teâlâ’nın şânına yakışmayacak sıfatlardan uzak tutulması, varlığının ve birliğinin yüceltilmesidir. Tesbih, müezzin tarafından okunup, cemaat tarafından da tekrar edilmektedir. “Sübhâne’l melikü’l mevlâ” veya “Sübhâne’l melikü’l a’lâ” kelimesiyle başlayan eserlere de “tesbih ilâhisi” denilmektedir⁸⁷.

⁸² Mustafa Baktır, *Hutbe*, C.XVIII, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 425.

⁸³ Akdoğan, a.g.e., s. 214.

⁸⁴ *Kur’an-ı Kerim*, Nahl Sûresi, Ayet 90.

⁸⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 276.

⁸⁶ Cumâ Gülbankının metni için bk. Koca, a.g.e., s. 51.

⁸⁷ Erdoğan Ateş, *Tesbih; Mûsiki*, C.XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 529.

1.2.10. Temcid ve Münâcât

Arapçada “ululama, övme, yüceltme, ta’zîm etme” gibi anlamlara gelen temcid, ezan haricinde, minârelerden Allâh’a yapılan yakarış ve niyazlardır⁸⁸. Bu bakımdan temcidin sözleri, Allâh’ı yüceltme ifadeleriyle doludur. Ramazan ayında sahurdan sonra, birkaç müezzin tarafından okunan temcid, Recep ayının ilk gecesinde başlayıp, Ramazan ayında kılınan son teravih namazı ile son bulmaktadır. İki kısımdan meydana geldiği gibi, besteli olan birinci bölüme “temcid”, bestesiz(irticâli) okunan bölümüne ise “münâcât” denilmektedir⁸⁹.

Güftesi Sünbül Sinan Hazretlerine âit olan temcid formunun bestesi, Hatîb Zâkirî Hasan Efendi tarafından yapılmıştır⁹⁰.

Münâcât ise, Arapça ve Osmanlıca lügatlerde “necâ” kökünden gelmekte olup, “bir sırrı paylaşmak, bir kimseye fısıldamak” anlamlarına gelmektedir. Bu bakımdan münâcât, Allah’tan af ve mağfiret dilemektir⁹¹. Günümüzde çok az bilinen ve icrâ edilemeyen bu tür, âdet üzere temciddan sonra okunmaktadır.

1.2.11. Tekbir

Lügatte, büyük görmek, büyütme, ululamak ve yüceltme anlamlarına gelen tekbir, yüce Allâh’ın azâmetini yâd ve zikir ile “Allâh-u Ekber” demektir⁹². Tekbir daha çok, Kur’ân- Kerîm hatimleri sırasında, Kurban Bayramı günleri farz namazları sonrasında, bayram hutbeleri esnasında cemaatin de katılımıyla okunmaktadır.

Sözleri Arapça olan tekbirin metni şu şekildedir: “Allâh-u Ekber Allâh-u Ekber, Lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber, Allâh-u Ekber ve lillâhi’l-hamd.”

Türkiye’nin yanı sıra, bütün İslâm âleminde benimsenmiş ve terennüm edilmiş olan tekbirin, bilinen en meşhur örneği “Segâh Tekbir”dir⁹³. Bestesi, Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi’ye ait olan “Segâh Tekbir”, serbest (bir usûle bağlı kalmadan) olarak okunmaktadır⁹⁴.

⁸⁸ KOÇ, F. “Türk Din Müsikisi’nde Temcidler ve Sakarya İli Taraklı İlçesinde Okunan Temcid Örnekleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VIII, Sayı: 23, 2011, ss. 59-74.

⁸⁹ Ak, a.g.e., s. 83.

⁹⁰ Ak, a.g.e., s. 84. Nota için bk. s. 116-119.

⁹¹ ÇALIŞKAN, A. “Bir Tür Olarak Münâcât ve İbrahim Şinâî Efendi’nin ‘Münâcât’ının’ Tahlili”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IX, Sayı: 43, 2016, s. 90.

⁹² ŞEN, Z. “Kıraat İlminde “Tekbir””, *Diyanet İlmî Dergisi*, C. XXXVII, Sayı: 1, 2001, ss. 97-102.

⁹³ Erdoğan Ateş, *Tekbir*, C.XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 344.

⁹⁴ Nota için bk. s. 120.

1.2.12. Telbiye

Tekbir formunun benzeri olan telbiye formu, sadece metin ve beste açısından tekbir formundan ayrılmaktadır⁹⁵. Telbiye, Kâbe’de, hac mevsiminde Arafat’a gidilirken ve ihrama girildikten sonra okunmaktadır⁹⁶.

Tekbir formu gibi segâh makâmında okunan telbiye formunun bestekârı, kesin olarak bilinmemektedir⁹⁷. Fakat makam olarak aynı makam olması⁹⁸ ve beste olarak tekbir formuna çok yakınlık göstermesi sebebiyle, telbiye formunun bestekârının Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi olabileceği düşünülmektedir⁹⁹.

1.2.13. Salavat

Salât, sözlükte; duâ, rahmet, namaz, bereket ve yüceltme gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu ise “salavat”tır¹⁰⁰. Yüce Allâh Kurân-ı Kerîm’de şöyle buyurmuştur:

“إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا”

“Şüphesiz Allâh ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.”¹⁰¹ buyurmuştur. Bu bakımdan salavatın muhtevâsı, başta Hz. Peygamber olmak üzere, âile fertlerine ve yakınlarına duâ ifadeleridir.

Salavat formunun en önemli örneği “salât-ı ümmiyyedir”. Salât-ı ümmiyye, terâvih namazlarının rekât aralarında, mevlid merâsimlerinde, sakalı şerîf ve hırka-ı saadet ziyaretlerinde ve çeşitli dînî törenlerde, ferdî veya toplu bir şekilde okunmaktadır¹⁰².

Metni şu şekildedir: “Allâhümme sallî âlâ seyyidinâ Mûhammedin’n-nebiyyi’l-ümmiyyi ve âlâ âlihi ve sahbihi ve sellim.”

Salât-ı ümmiyyenin en meşhuru ise, İtrî’ye ait olan segâh salât-ı ümmiyyedir¹⁰³.

⁹⁵ Koca, a.g.e., s. 55.

⁹⁶ YILMAZ, İ. “Telbiyelerin Arap Edebiyatındaki Yeri”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. V, Sayı: 13, 2002, ss. 137-148.

⁹⁷ Tıraşçı, a.g.e., s. 91.

⁹⁸ Nota için bk. s. 121.

⁹⁹ Koca, a.g.e., s. 55.

¹⁰⁰ Şaban Banaz, *Hiz. Peygamber’e Salavat Getirmek*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006, s. 34.

¹⁰¹ *Kur’an-ı Kerim*, Ahzâb Sûresi, Ayet 56.

¹⁰² Demirci, a.g.e., s. 115.

¹⁰³ Nota için bk. s. 121.

1.2.14. Mîrâciyye

Hız. Peygamber'in mîrâca çıkma yani göğe yükselme hâdisesini anlatan manzumelere "mîrâciyye" veya "mîrâcnâme" adı verilmektedir¹⁰⁴.

Recep ayının 29. gecesi meydana gelen mîraç hadisesi sebebiyle, İslam beldelelerinde bu gece mîraç kandili olarak kutlanmaktadır. Mîrâciyyeler bu gecelerde okunmak üzere, şairlerimiz tarafından kaleme alınmıştır. Günümüzde bilinen en meşhur mîrâciyye örneği, güftesi ve bestesi kendisine ait olan, Kutbü'n-Nâyi Osman Dede (ö. 1730) tarafından bestelenen mîrâciyyedir¹⁰⁵.

Altı fasıl ve bir münâcâtta oluşa Kutbü'n-Nâyi Osman Dede'nin mîrâciyyesinin fasıl makamları şu şekildedir: Segâh, Müstear, Dügâh, Nevâ, Sabâ, Hüseyinî, Münâcât bölümü ise Nişâbur makâmındadır¹⁰⁶.

1.2.15. Regâibiyye

Kurân-ı Kerîm'e göre Recep Ayı, saygı gösterilmesi gereken aylardan birisidir. Nitekim Yüce Allâh Kurân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خُلِقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

"Şüphesiz Allâh'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allâh katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allâh'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allâh'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allâh, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir"¹⁰⁷. Ayet-i Kerîme'de geçen bu aylar, Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Receb aylarıdır. İslâm dünyasında da Recep ayının ilk Cuma gecesi, Regâip kandili olarak kutlanmaktadır.

Regâib gecesi için yazılan şiirlerin ismine kaynaklık ettiğinden dolayı Regâib kelimesi, Regâibiyye adını almıştır. Regâibiyyeler özellikle Türk İslâm kültüründe Mevlîd türüne benzeyen manzum eserlerdir¹⁰⁸. Bu manzumelerin konuları ise; Resûl-i Ekrem'in anne ve babasının birbirine lâıyk temiz gençler oluşu, ahlâkî özellikleri,

¹⁰⁴ KOPAR, S. V. "Türk Din Müsikisi'nde Kullanılan Usûller", *İstem Dergisi*, C. XVIII, Sayı: 36, 2020, ss. 325-346.

¹⁰⁵ Kopar, a.g.m., s. 331.

¹⁰⁶ Tıraşçı, a.g.e., s. 96.

¹⁰⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Tevbe Sûresi, Ayet 36.

¹⁰⁸ KOCA, F. "Salâhî Dede'nin Regâibiyyesi'nin Yeniden Bestelenmesi", *Turkish Studies Dergisi*, C. XIII, Sayı: 2, 2018, ss. 543-572.

evlenmeleri ve Hz. Peygamber'in ana rahmine düşmesinin kâinat için büyük bir rahmet olduğudur¹⁰⁹.

1.2.16. Ferâciye

Ferahlık, kurtuluş, bir kimsenin gam ve kederini gidermek anlamlarına gelen ferâciye, darda kalmışların selâmete kavuşması, doğum yapacak kadının doğumunun kolay geçmesi, hastanın şifa bulması ve benzeri bazı nedenlerden dolayı Güneydoğu Anadolu bölgesinde minârelerden okunan formdur¹¹⁰.

Daha çok Hüseyinî, Sabâ, Uşşak, Hicaz makamlarında okunan ferâciyenin sözlerinde yöreden yöreye farklılıklar olmakla beraber genel güfte icra edilmektedir¹¹¹.

1.2.17. Tardiyiye

Tardiyiye “râzı olsun” anlamına gelmekte olup, günümüzde icrâ edilmeyen bu form, hatibin minberde Dört Halifeyi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i anmasından sonra müezzinin yüksek sesle “radiyallâhü anhüm” diye nidâ etmesinden ibârettir¹¹².

1.2.18. Muhammediye

Namazın beş vakit olmasından hareketle, beş bölüm halinde kâinâtın yaratılışı, peygamberler, melekler, kıyamet ve makâm-ı a'lâda Hakk'ın sözleri şeklinde tasnif edilen, Yazıcıoğlu Mehmed tarafından yazılmış olan manzum bir eserdir¹¹³.

Yazıcıoğlu Mehmed, “Yenile mevlidim çıksın cihâna / Eğerçi söylenir dehren-fe-dehrâ” beyitiyle, eserinin aynı zamanda bir mevlid niteliği taşıdığını işaret etmektedir¹¹⁴. Malkaralı Yazıcıoğlu Mehmed'in yazmış olduğu bu eser, birçok kişi tarafından bestelenmiş ve okunmuştur¹¹⁵.

1.2.19. Ta'rîf

Türk Din Mûsikîsi'nde Hz. Peygamber'in özelliklerinin, ruh yapısındaki özelliklerinin, bir insan olarak fiziksel özelliklerinin anlatıldığı beyitlere “ta'rîf” denilmektedir¹¹⁶. Camilerde bu beyitleri okuyanlara ise “ta'rîfhan” veya “muarrif”

¹⁰⁹ Mustafa İsmet Uzun, *Regâibiyye*, C.XXXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 536.

¹¹⁰ Koca, a.g.e., s. 62.

¹¹¹ AKPINAR, H. “Bir Câmî Mûsikîsi Formu: Ferâciye”, *İstem Dergisi*, C. VI, Sayı: 11, 2008, ss. 189-194. Ferâciye formunun metni için bk. Akpınar, a.g.m., s. 191.

¹¹² Turabi, a.g.e., s. 115.

¹¹³ ERŞAHİN, S. “Bayramilerin Hz. Muhammed(as) Anlayışı: Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye Örneği”, *Hacı Bayram-ı Velî V Dergisi*, 2020, ss. 51-89.

¹¹⁴ Turabi, a.g.e., s. 125.

¹¹⁵ Tıraşçı, a.g.e., s. 94.

¹¹⁶ KOCA, F. “Türk Din Mûsikîsi Formu Olarak “Ta'rîf” ve Ta'rîf Bestesi”, *Turkish Academic Research Review Dergisi*, C. V, Sayı:4, 2020, ss. 636-661.

denilmektedir¹¹⁷. Bazı kaynaklara göre cuma hutbesinden önce okunan “İnnallâhe ve melâiketehû yusallûne ale’n-nebiyy”¹¹⁸ ayetini okuyanlara da muarriif denilmektedir.

Osmanlı zamanında, mevlid kandili gecelerinde, padişahın mevlid alayı ile birlikte camiye iştiraki esnâsında Fetih sûresi okunarak, padişahın mahfil-i hümayûna geçmesiyle birlikte, ta’rîfhanlar tarafından ta’rîf icrâ edilirdi¹¹⁹.

1.2.20. İstiğfar

Allah’tan af ve mağfiret dilemek olan istiğfar çoğu zaman irticâlen icrâ edilmektedir. Bu form genellikle bestesiz olarak okunsa da, besteli olan istiğfarlar da bulunmaktadır¹²⁰.

1.2.21. Nâ’t-ı Peygamber

Nâ’tler, Türk mûsikîsi makâm, usûl ve kâideleri çerçevesinde irticâlen veya beste ile okunan, İslâmî Türk Edebiyatı’nda Hz. Peygamber’i övmek ve onu yüceltmek üzere Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde kaleme alınmış manzum eserlerdir¹²¹.

Hz. Peygamber’in övüldüğü bu eserleri okumak ve dinlemek, Türk milleti için gelenek hâlini almış, Türk insanında derin bir zevk olarak kendini göstermiştir. Nitekim Hz. Peygamber aşkı, levhâlara nakış nakış işlenmiş, Türk evlerini, camileri ve tekke kubbelerini hattatlar tarafından yazılan nât levhaları süslemiştir. Bu levhalardan en bilinen örnekleri şu mısralardır:¹²²

a) *Garîk-i bahr-i isyânım,*

Dahîlek yâ Resûlullah”

b) *“Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl,*

Muhammed’siz muhabbetten ne hâsıl”

c) *“Benim iki cihan içre muradım ol Hudâdandır,*

Ümîdim rûz-ı mahşerde Muhammed Mustafâ’dandır.”

¹¹⁷ Tıraşcı, a.g.e., s. 95.

¹¹⁸ *Kur’an-ı Kerim*, Ahzâb Sûresi, Ayet 56. Ayetin Arapça metni için bk. s. 25.

¹¹⁹ Tıraşcı, a.g.e., s. 95.

¹²⁰ İstiğfar metni için bk. Tıraşcı, a.g.e., s. 91.

¹²¹ Nuri Özcan, *Na’t; Mûsiki*, C.XXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 437.

¹²² Ateş, a.g.e., s. 119.

2. TEKKE MÛSİKÎSİ

Türk Din Mûsikîsi'nin ikinci dalını oluşturan Tekke mûsikîsi, Tasavvuf mûsikîsi olarak da bilinirken, cehrî (sesli/açıktan) zikir yapan tarîkat mensuplarının dergâh denilen mekânlarda icrâ ettikleri mûsikî olarak tanımlanmaktadır¹²³.

Kur'ân-ı Kerîm'de zikir ile ilgili elliden fazla âyeti kerîme mevcuttur¹²⁴. Bu âyetlerden birkaçı şu şekildedir:

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا“

”Ey İman edenler, Allâh'ı çok zikredin”¹²⁵

”فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونَ“

”Beni (Allâh) anın ki, ben de sizi anayım”¹²⁶

”إِذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي“

”Beni zikretmede (anmada) gevşeklik göstermeyin”¹²⁷

”الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا

خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ“

”Onlar, ayakta, oturarak ve yanlarına yatmış şekilde Allâh'ı zikrederler ve göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler”¹²⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de zikir ile ilgili âyeti kerîmelerden de anlaşılacağı üzere, zikrin nasıl yapılacağı hakkında açık bir bilgi bulunmamaktadır. Bu anlamda her tarîkat zaman içerisinde kendi zikir usûllerini oluşturmuş ve bunun neticesinde de tekke mûsikîsinde çok farklı zikir şekilleri ortaya çıkmıştır¹²⁹. Tarîkatlarda uygulanan zikir şekilleri ise “hâfî (sessiz/gizli)” ve “cehrî (sesli/açıktan)” zikirlerdir¹³⁰.

Tekke mûsikîsi aynı zamanda, İslâm Dîni içerisinde kurulmuş olan tarîkatlarda, oturarak veya ayakta yapılan zikirler esnasında okunan, dînî bestelerin tümüne verilen addır¹³¹.

¹²³ Demirci, a.g.e., s. 119.

¹²⁴ Erdoğan Ateş, *Tekke Mûsikîsi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2019, s. 18.

¹²⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Ahzâb Sûresi, Ayet 41.

¹²⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara Sûresi, Ayet 152.

¹²⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Taha Sûresi, Ayet 42.

¹²⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Âli İmran Sûresi, Ayet 191.

¹²⁹ Ateş, a.g.e., s. 19.

¹³⁰ Mehmet Nuri Uygun, *Zikir; Mûsikî*, C.XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 412.

¹³¹ ÖZCAN, N. “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Dinî Mûsikî”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C. VI, Sayı: 34, 2000, ss. 564-574.

Tekke mûsikîsinin başlangıcı Türk mutasavvıfı¹³² Ahmed Yesevî (ö. 1166) olarak kabul edilmektedir¹³³. Ahmed Yesevî'nin kurmuş olduğu, ilk Türk tarîkatı olma özelliğine sahip olan Yesevîlik tarîkatında, vokal (sesli) ve enstrümantal (sazlı) mûsikîye önem verilmesi, Tekke mûsikîsinin başlaması ve yaygınlaşmasına vesile olmuştur.

2.1. TEKKE MÛSİKÎSİ ÖZELLİKLERİ

Tekke mûsikîsinin cami mûsikîsinden ayrılan en önemli özelliği, zikir esnasında enstrüman (çalgı aleti) kullanılmasıdır. Başta Kudüm, Bendir, Halile, Mazhar gibi ritim enstrümanlarının yanı sıra, Ney, Ud, Keman, Kanun, Rebab ve Tanbur gibi sazların kullanıldığı görülmektedir¹³⁴.

Tekke mûsikîsinin ikinci önemli özelliği ise, icrâ edilen eserlerin çoğunlukla besteli olmasıdır. Zikir esnasında okunan, Kur'ân-ı Kerîm ve kasideler dışında kalan eserler, çoğunlukla bestelidir¹³⁵.

Tekke mûsikîsinin üçüncü özelliği ise, mûsikînin, sadece zikri yürütmek için kullanılan bir araç olduğudur¹³⁶. Bu bağlamda mûsikî amaç değil araçtır. Kur'ân-ı Kerîm'de çok defa bahsedilen “Allâh'ı zikrediniz” mesajı üzerine icrâ edilen bu zikirlerde mûsikî kullanılmasıdaki maksat, kişinin tüm benliğiyle Hakk'a yönelip, Allâh'ın rızasını kazanma arzusudur.

Tekke mûsikîsinin dördüncü özelliği ise, kendi yapısında tasavvufî bir dinamizm barındırarak, coşkulu ve ritmik bir şekilde icrâ edilmesidir. Başlangıçta sakin ve kontrollü olan manevi coşku, zikir hızlandıkça daha da artarak, zâkirlerin heyecanı ve motivasyonunu üst düzeye çıkarmaktadır¹³⁷.

Tekke mûsikîsinin son özelliği de, kullanılan güftelerin çoğunlukla Türkçe olmasıdır. Özellikle ara ara, Arapça (Şuğul) ve Farsça (Mevlevî Âyini) gibi güfteler kullanılmasına rağmen, bu güfteler Türkçe güftelere göre azınlıkta kalmaktadırlar¹³⁸.

¹³² Mutasavvıf: Tasavvufî hayat tarzını benimseyen ve bu yolla Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan kişi. Kyn. Süleyman Uludağ, *Mutasavvıf*, C. XXXI, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 379.

¹³³ Yavuz Demirtaş, *XIX İstanbul'unda Tekke Mûsikîsi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 50.

¹³⁴ Ateş, a.g.e., s. 23.

¹³⁵ Ateş, a.g.e., s. 22.

¹³⁶ Nuri Özcan, *Tekke Mûsikîsi*, C.XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 385.

¹³⁷ Ateş, a.g.e., s. 23.

¹³⁸ Demirtaş, a.g.t., s. 51.

2.2. TEKKE MÛSİKÎSİ FORMLARI

Tekkelerde Allâh'ı zikretmek amacıyla icrâ edilen mûsikî türüne “Tasavvuf-Tekke Mûsikîsi” denilmektedir¹³⁹. Zikir esnâsında enstrüman kullanımı yapıldığı için cami mûsikîsinden ayrılan tekke mûsikîsi, İsm-i Celâl, Nât- Mevlânâ, Mevlevî âyini, Nefes, Mersiye, Nevbe/Nevbet, Gülbak/Gülbang, Savt ve Durak formlarını içermektedir.

2.2.1. İsm-i Celâl

Allah esmâsı için kullanılan bir terim olan İsm-i Celâl, dînî mûsikîde, tarîkatların kendine özel icrâ şekli ile dergâhlarında Allâh lafzını zikretmek için kullanılmaktadır¹⁴⁰.

2.2.2. Nât-ı Mevlânâ

Hz. Peygamber'in şefaatine nâil olmak, onu övmek için kaleme alınmış şiirlere “nât-ı nebeviyye”, “nât-ı resûl” veya genel anlamda “nât” denilmektedir¹⁴¹. Mevlevî Âyinlerinde, bir veya daha fazla kişi tarafından, ayakta icrâ edilen bu formun bestesi Buhûrîzâde Mustafa İtrî'ye, güftesi ise Hz. Mevlânâ'ya aittir¹⁴².

“Yâ Habîballah Resûl-i Hâlik-i yektâ tûyî

Ber- güzîn-i Zü'l-Celâl-i Pâk ü bî-hemtâ tûyî” dizeleri ile başlayan Nât-ı Mevlânâ, büyük bestekâr Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin Rast makâmında bestelemesi ile âbideleşmiş ve nâtlar içinde en büyük şöhrete kavuşmuştur¹⁴³.

2.2.3. Mevlevî Âyini

Mevlevî Âyini veya kısa adıyla semâ, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin herhangi bir usûl ve kâideye bağlı kalmaksızın, bulunduğu dînî toplantılarda, duyduğu vecd ve zevk eseri olarak icrâ ettiği, kendisinden sonra geliştirilerek şekillenmiş, tarîkatların zikir meclislerine benzer bir zikir meclisidir¹⁴⁴.

Türk Din Mûsikîsi formları içerisinde, büyük ve özel bir konuma sahip olan Mevlevî Âyini, Mevlevî tarîkatında semâ (mukâbele) ismiyle tanımlanmaktadır¹⁴⁵.

¹³⁹ Ateş, a.g.e., s. 16.

¹⁴⁰ Erdoğan Ateş, *Türk Din Mûsikîsinde Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1999, s. 22.

¹⁴¹ KAVALLI, O. “Na't-ı Mevlânâ”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 1993, s. 452.

¹⁴² Koca, a.g.e., s. 63. Nota için bk. s. 122-125.

¹⁴³ Ateş, a.g.e., s. 133.

¹⁴⁴ Nuri Özcan, *Mevlevî Âyini*, C.XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 464.

¹⁴⁵ BAYRAKÇI, Ö. F. “Türk Din Mûsikîsi'nde “Mevlevî Âyini” Formuna Genel Bir Bakış”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, Sayı: 2, 2015, ss. 139-152.

Toplamda bir peşrev ve dört selâmdan (sözlü kısım) meydana gelen bu formun güfteleri, genellikle Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî, Dîvân-ı Kebîr ve Rubâiyyat'ından alınmış olmakla birlikte, Sultan Veled, Ulu Arif Çelebi, Eflâki Dede, Şeyh Galip, Molla Câmi, Şeyhî, Semsî, Gavsî Dede gibi bazı Mevlevî şairlerin şiirlerindendir¹⁴⁶. Dolayısıyla Mevlevî Âyinlerinin güfteleri umumiyetle Farsça olup, bu güfteler daha çok tevhîd ve münâcât konularını içermektedir¹⁴⁷.

Peşrevden sonra sırayla I. Selâm insanın kendi kulluğunun bilincinde olduğunu ifade ederken II. Selâm, Allâh'ın kudreti ve azâmeti karşısında duyulan hayranlığı ifade etmektedir. III. Selâm ise, bu hayranlığın aşka dönüşmesidir. IV. Selâmda, insanın yaratılış vazifesine dönüşüdür¹⁴⁸.

Saz heyeti ile âyinhanların zikir esnasında okudukları Mevlevî Âyini icrâsı genellikle şu şekildedir:

- Na'thân tarafından "Nât-ı Muhammedî" okunarak âyine başlanmaktadır.
- Neyzen başı âyin makâmında bir baş taksim icrâ eder.
- Saz heyeti âyinin peşrev bölümünü icrâ eder.
- Bu bölümde âyinin dört selâmı okunmaktadır.
- Saz heyeti son peşrev ve yürük semâi bölümlerini icrâ eder.
- Bir Neyzen tarafından son taksim icrâ edilir.
- Âyinhanlardan birisi tarafından aşr-ı şerîf okunmaktadır.
- Gülbank okunarak âyin son bulur.

2.2.4. Nefes

Nefes, güfteleri çoğu zaman Bektâşî şairler tarafından yazılmış, dînî temellere dayalı tasavvuf edebiyatı nazım şekillerinden oluşan, konusu itibariyle vahdet-i vücûd ve Alevî-Bektâşî ilkelerinden bahseden, Bektâşîlik tarikatına bağlı ozanların kullandıkları bir çeşit ilâhi formudur¹⁴⁹. İlâhilerden tek farkı ise, Hz. Peygamber ile birlikte, Hz. Ali'nin de övülmesi ve methiyesine yer verilmesinden ibarettir¹⁵⁰.

¹⁴⁶ Ak, a.g.e., s. 173.

¹⁴⁷ Turabi, a.g.e., s. 148.

¹⁴⁸ Ak, a.g.e., s. 171.

¹⁴⁹ Murat Özgökmen, *Türk İslâm Edebiyatında İlâhiler, Nefesler ve Devriyeler*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s. 59.

¹⁵⁰ Koca, a.g.e., s. 65.

Alevî-Bektâşî tarîkatının cem âyinlerinde icrâ edilen bu form, Mevlevî mûsikîsinden sonra en zengin tarîkat mûsikî formlarından biridir¹⁵¹.

2.2.5. Mersiye

Emevîler tarafından, Hz. Hüseyin ve diğer Ehl-i Beyt mensuplarının 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde şehid edilmesinin yıl dönümlerinde düzenlenen mâtem günlerinde, Türkçe, Arapça ve Farsça'da, “mersiyehan” veya “nevhahan” denilen sanatkârlar tarafından besteli veya irticâli bir şekilde okunan manzum eserlerdir¹⁵².

Günümüze ulaşmış olan besteli en eski mersiye örneği ise, Yazıcıoğlu Mehmed'e ait “Rivâyette gelir bir gün Resûlullah olup dil-şâd” sözleri ile başlayan ve büyük bestekâr Hatip Zâkirî Hasan Efendi tarafından, Yazıcıoğlu Mehmed'in vefatından yaklaşık 150 yıl sonra, nühüft makamında bestelenen “Mersiye-i İmam Hüseyin” bestedir¹⁵³. Aynı zamanda bu eser (Yazıcıoğlu Mersiyesi) olarak da bilinmektedir.

2.2.6. Nevbe/Nevbet

Sözlükte “sıra, nöbet, sıra ile görülen iş” gibi anlamlara gelen nevbe, vurmali bir enstrüman (çalgı aleti) olmasının yanı sıra, Türk Din Mûsikîsi'nde Kâdirî, Rufâî, Bedevî, Desûkî ve Sâdî tarîkatlarının tekkelerinde bayram ve kandil günlerinde icrâ edilen bir formun da ismidir¹⁵⁴. Tekke Mûsikîsi'ndeki bu form, Ramazan Bayramlarında üç, Kurban Bayramlarında iki defa icrâ edilmektedir.

Esas itibariyle “Aktâb-ı Erbaa”¹⁵⁵ olarak bilinen dört kutbun, Abdülkâdir Geylânî, Ahmed er-Rufâî, Ahmed el-Bedevî ve İbrâhim ed-Desûkî isimlerinin anılarak, “nevbezen” denilen kişiler tarafından birtakım eserlerin bir araya getirilip, Arapça şûğüller okunmasıyla icrâ edilmektedir¹⁵⁶.

¹⁵¹ Nuri Özcan, *Bektaşî Mûsikîsi*, C.V, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 371.

¹⁵² Nuri Özcan, *Mersiye; Mûsikî*, C.XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 219.

¹⁵³ KAÇAR, G. Y. “Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nin Nühüft Makamındaki İmam Hüseyin Mersiyesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 66, 2013, ss. 239-254

¹⁵⁴ ERDAŞ, S. Ş. “Türk Din Musikisinde Nevbe Formu ve Keyyâliyye Tarîkindeki İcrasının İncelenmesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. XXVI, Sayı: 1, 2022, ss. 101-120.

¹⁵⁵ Erdaş, a.g.m., s. 103.

¹⁵⁶ Koca, a.g.e., s. 66.

2.2.7. Gülbank/Gülbang

Farsça “gülün sesi, bülbülün şakıması” gibi anlamlara gelen gülbank,¹⁵⁷ çeşitli tarikat toplantılarında veya askerî, dînî, mülkî amaçlı yapılan bazı törenlerde, belli bir edâ veya makâmı okunan duâdır¹⁵⁸.

Gülbanklar, bir işe başlarken, bir iş esnasında veya o işin sonunda, o işin bereket ve hayır getirmesi için okunan, genellikle belli bir kalıp etrafında şekillenen, Allâh’a yakarışı konu edinmesi yönüyle de niyaz içeren duâ metinleridir¹⁵⁹. Metinleri genellikle Türkçe olan bu form ekseriyetle, bitirilen bir işin ardından, gülbank okumakla görevli kimseler tarafından okunmaktadır¹⁶⁰.

Doğum, isim koyma, sünnet olma, okula başlama, tarîkata yeni giren kimseye arakıyye¹⁶¹ giydirme, evlenme törenleri ve cenazelerde okunan bu formun yayılmasında, tekkelerin ve tarikatların önemli rolü vardır. Özellikle Mevlevîlik, Bektâşîlik ve Halvetîlik gibi kollarda Gülbank okuma âdeti bulunmaktadır¹⁶².

Gülbank icrâsı genellikle şu şekildedir:

“Allah Allah İllallah, Allah Allah Eyvallah, bism-i şah Allah Allah” şeklinde kalıp ifadeyle başlar, bunun ardından “vakt-i şerifler hayrola, şerler def ola” diye devam eder, akabinde tarikat büyükleri zikredildikten sonra da “Dem-i devranına Hû diyelim, Hû” ibaresiyle sona erer.

2.2.8. Savt

Arapça “ses” manasına gelen savt, Gülşenîlerin, Kâdirîlerin ve Celvetîlerin zikir yaptıkları esnada okudukları, usûl ilâhileri diye de adlandırılan eserlerdir¹⁶³. Özellikle, Gülşenî tarikatında savt okumak adettir. Bu bağlamda savtlar, “Gülşenî İlâhileri” olarak tarif edilmiştir¹⁶⁴.

¹⁵⁷ UZUN, M. “Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua ve Niyaz Tarzı Gülbank”, *İLAM Araştırma Dergisi*, C. I, Sayı: 1, 1996, s. 69.

¹⁵⁸ Mustafa İsmet Uzun, *Gülbank*, C.XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 232.

¹⁵⁹ Esra Pekdemir, *Anadolu Aleviliği’nde Gülbank ve Niyaz Anlayışı*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2020, s. 55.

¹⁶⁰ Uzun, a.g.e., s. 233.

¹⁶¹ Arakıyye: Yapım tekneği Mevlevî sikkesine benzeyen, genellikle tepesi basık kubbeye kapanmış koni biçiminde beyaz veya devetüyü rengi yününden yahut tiftikten yapılan, çoğunlukla tarikat mensupları tarafından kullanılan başlık türü. Kyn. M. Baha Tanman, *Arakıyye*, C. III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 266.

¹⁶² Turabi, a.g.e., s. 153.

¹⁶³ Tıraşçı, a.g.e., s. 100.

¹⁶⁴ Turabi, a.g.e., s. 150.

Bestelenmiş birçok savt olduğu rivayet edilmesine rağmen, XIX. yüzyılın ilk yarısında Gülşenî savtlarının yavaş yavaş kaybolduğu zikredilmiştir¹⁶⁵.

2.2.9. Durak

Âyin ve zikir aralarında okunmasından dolayı ilâhilerden daha ağır ve derin mânâlı olan, serbest tavrılı, tek veya birkaç kişi tarafından okunan bu form “durak” olarak isimlendirilmektedir¹⁶⁶.

Durak formu, özellikle cehrî zikir yapılan tarikatlarda, dervişlerin zikri esnasında okunmaya başlanan, zikrin durması ile devam eden veya “İsm-i Celâl” zikrinden sonra, bir başka rivâyete göre de “Kelime-i Tevhid” zikrinden sonra “İsm-i Celâl” zikrine geçmeden önce durularak okunmaktadır¹⁶⁷.

Bu forma durak isminin verilmesinin bir diğer sebebi de, tekke ve dergâhlarda yapılan “zikr-i alenî” esnâsında zikri yöneten zâkirbaşının zikri durdurup, bu formu okumaya başlamasıyla zikreden dervişlerin sükûna ermesidir¹⁶⁸.

3. ORTAK FORMLAR

Türk Din Mûsikîsi’nde, cami ve tekke mûsikîsi formlarının yanı sıra bazı ortak formlar bulunmaktadır. Bu formlar; İlâhi, Kasîde, Tevşîh, Şuğul ve Mevlid formlarıdır.

3.1. İLÂHÎ

Arapça “ilâh” sözcüğüne Farsça “-î” ekinin eklenmesiyle meydana gelen ilâhi, “İlahla ilgili, ilaha ait, ilahsal” gibi anlamlara gelirken,¹⁶⁹ Türk Din Mûsikîsi’nde ise, makam ve usûlleriyle bestelenerek dînî toplantılarda okunan, dînî muhteva taşıyan, genellikle tasavvufî konuları işleyen şiirlerin tümüne denilmektedir¹⁷⁰. Türk Mûsikîsi’nde “dînî şarkı” anlamına da gelen ilâhi, din dışı müzikte şarkı ne ise, dînî mûsikîde de bu form aynı şeydir¹⁷¹.

İlâhi, genellikle kendine özel ezgiler ile okunurken bu form, Alevîlerde “deyiş”, Bektâşîlerde “nefes”, diğer tarikatlarda ise “cumhur” olarak anılmaktadır¹⁷².

¹⁶⁵ Koca, a.g.e., s. 65.

¹⁶⁶ Belviranlı, a.g.e., s. 54.

¹⁶⁷ Ateş, a.g.e., s. 78.

¹⁶⁸ Kopar, a.g.m., s. 340.

¹⁶⁹ Cem Çırak, *İsmail Dede Ekolünde İlâhi Besteciliği Üslubu*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2020, s. 42.

¹⁷⁰ Mustafa İsmet Uzun, *İlâhi*, C.XXII, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 64.

¹⁷¹ Koca, a.g.e., s. 67.

¹⁷² Özgökmen, a.g.t., s. 36.

Türk Din Mûsikîsi'nde en çok eser verilen formlardan biri olan bu formun güfteleri ise, “Yunus Emre”, “Niyâzi Mısrî” ve “Nizamoğlu Seyfullah” ve bazı büyük mutasavvıf şairlerin kaleme aldığı güftelerden oluşmakta, ilâhi bestekârları ise çoğu makâm ve usûlleri kullanarak bu güfteleri bestelemektedirler¹⁷³.

Doğum, ölüm, sünnet, düğün, asker uğurlama, vb. cemiyetlerde icrâ edilen ilâhiler, cami ve tekke ilâhileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar¹⁷⁴. Cami ilâhileri, camide yapılan ibâdet esnâsında veya cemiyet toplantılarında okunan eserlerdir. Tekke ilâhileri ise, genellikle hareketli ve canlı eserlerdir. Bu form tarîkatlara göre de farklılık gösterebilmektedir. Tarîkat büyüklerini öven ve o tarikata özgü ilâhiler de vardır.

Ferdî (bir kişi) veya cumhur (koro hâlinde) olarak okunabilen ilâhiler,¹⁷⁵ tekkelerde zâkirbaşının önderliğinde zikrin akışına göre okunurken, camilerde de bir müezzin veya cumhur müezzinin önderliğinde cemaatin de zikre katılmasıyla icrâ edilir.

Türk Din Mûsikîsi'nde önemli bir yere sahip olan bu form, camiden tekkeye, cemiyetlerden dînî toplantılara kadar, geniş bir kullanım alanına sahiptir.

3.2. KASÎDE

Arapça “kasada” kelimesinden türetilen kasîde, “yönelmek, yaklaşmak, kastetmek, niyet etmek” gibi anlamlara gelirken, “bir maksada dayanılarak yapılan işi ve belli bir maksada yönelmeyi” ifade etmektedir¹⁷⁶.

Kasîdeler, Allah, Peygamber ve diğer din büyüklerine gösterilmesi gereken saygı ve sevgiyi konu edinen, İslam dininin, başta ibadet ve ahlak olmak üzere çeşitli tasavvufî konularından söz eden, dînî mahiyetteki öğüt ve düşünceleri içeren divan şiirleridir¹⁷⁷. Konusu itibariyle ağırlık olarak Allah ve Hz. Muhammed'e övgü ifade eden bu form, irticâli bir şekilde o anki ilhamla icrâ edilmektedir.

Özellikle, Allah'ın varlığını ve birliğini anlatan kasîdelere “Tevhid”, Allah'a yakarış ifadeleri içeren kasîdelere “Münâcât”, Hz. Peygamber'i methetmek amacı ile yazılan kasîdelere ise “Nâ't” denilmektedir¹⁷⁸.

¹⁷³ Yasin Tığ, 17. Ve 20. Yüzyıllar Arasındaki İlahilerin Biçimsel Analizi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, ss. 8-9.

¹⁷⁴ Turabi, a.g.e., s. 158.

¹⁷⁵ Ateş, a.g.e., s. 124.

¹⁷⁶ AYDEMİR, Y. “Türk Edebiyatında Kaside”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 24, 2003, ss. 133-168.

¹⁷⁷ İsmail Hakkı Özkan, *Kaside; Mûsiki*, C.XXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 566.

¹⁷⁸ Turabi, a.g.e., s. 155.

“Kasîdehân” denilen kişiler tarafından icrâ edilen bu form, güfte (söz) ezberi iyi olan, dînî mûsikî üslûp ve tavrına sahip olan, iyi bir mûsikî bilgisine sahip olan kişiler tarafından icrâ edilmelidir. Bu bağlamda kasideler, samimiyet, huşû ve vecd ile okunmalıdır. Okunma şekli itibariyle de kasîde, gazelden ayrılmaktadır¹⁷⁹. Kasîdeler daha yumuşak bir şekilde okunurken, gazeller ise tam tersine daha keskin ve kıvrak nağmelerle okunmaktadır.

3.3. TEVŞÎH

Arapça “veşeha” kökünden türetilen tevşîh, “süslemek” anlamına gelirken, Türk Din Mûsikîsi’nde ise, Mevlid ve Mirâciyye formlarındaki bölümler arasında icrâ edilen, Türk müziğinde kullanılan büyük usûl (16 zamanlıdan 120 zamanlıya kadar olan usûller)¹⁸⁰ adı verilen usûllerle bestelenen ve konu olarak Hz. Muhammed’i (s.a.v) işleyen eserlere, tevşîh denilmektedir¹⁸¹.

İlâhiden sonra en çok beste yapılan bu formun güfteleri daha çok Türkçe olmakla beraber, Arapça ve Farsça yazılmış olan tevşîhler de mevcuttur¹⁸².

Tevşîh okuyanlara “Tevşîhhan” denilmektedir. Tevşîh formunu icrâ eden bu kişilerin dikkat etmesi gereken bazı önemli hususlar bulunmaktadır. Bu hususlar şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Tevşîh, okunacak olan bahrin konusuna ve makâmına uygun olarak seçilmelidir¹⁸³.
- 2) Tevşîh okurken dik akorttan kaçınmalı, herkesin rahatlıkla uyum sağlayabileceği orta bir akort tercih edilmelidir.
- 3) Tevşîh okuyanlar arasından ses birliğine önem verilmelidir.

3.4. ŞUĞUL

Arapça’da “iş, uğraş, gaile” gibi anlamlara gelen şugulun mûsikîdeki özel manası ise, “Türkler tarafından bestelenmiş, Arapça güfteli kıvrak eserlerdir” şeklinde tarif edilmektedir¹⁸⁴.

¹⁷⁹ Koca, a.g.e., s. 68.

¹⁸⁰ İsmail Hakkı Özkan, *Usul*, C.XLII, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 200-201.

¹⁸¹ HARMANCI, B. İ. “Türk Din Mûsikîsinde Tevşîh (Tevşîh ve Naat Mukâyesesi)”, *İstem Dergisi*, Sayı: 35, 2020, ss. 97-116.

¹⁸² Nuri Özcan, *Tevşîh*, C.XLI, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 48.

¹⁸³ Tıraşçı, a.g.e., s. 106.

¹⁸⁴ Mehmet Emin Altıntop, *Türk Din Mûsikîsinde Arapça Güfteli İlâhiler (Şuğuller)*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 4.

Şuğuller özellikle, Rufâî, Kâdirî, Bedevî, Desûkî, Sâdî tarîkatlarında kıyam zikrinde okunan ilâhilerle birlikte icrâ edilmektedir¹⁸⁵.

3.5. MEVLİD

Arapça çoğulu “mevâlid” olan mevlid kelimesi, “vilâdet” kelimesinden türetilirken “doğma ve doğum” gibi anlamlarının yanı sıra, bir zaman ismi olarak “herhangi birinin doğduğu zaman”, bir mekân ismi olarak da “herhangi birinin doğduğu yer” gibi anlamlar ifade eder. Özel olarak ise Hz. Muhammed (sav)’in “doğduğu yer”, “doğumunu anlatan manzum eser” gibi anlamları da içermektedir¹⁸⁶.

Türk Din Mûsikîsi’nde mevlid, Hz. Peygamber’in ölüm yıl dönümü olan (mevlid kandili), özel gün ve geceler (kandiller) olmak üzere, doğum, ölüm, evlenme, din büyüklerini anma, hac ibadetini yerine getirme vb. olayların ardından sevinç ve üzüntülerin paylaşılması için düzenlenen toplantılarda okunması yaygın bir âdet haline gelen, özellikle Osmanlı coğrafyasında büyük bir öneme sahip olan, Sultan Bayezid Han (öl. 1403)’ın Divan-ı Hümâyûn imamı olan ve Bursa’da bulunan ünlü Ulu Cami’nin baş imamlık vazifesine memur edilen Süleyman Çelebi’nin (1351–1422) “Vesîletü’n-Necât” adlı mesnevîsinin irticâlen okunmasını ve bu maksatla yapılan törenleri ifade etmektedir¹⁸⁷.

Tarihte, mevlid türündeki ilk eserlerin, X. asırda Arap dünyasında ortaya çıktığı görülmektedir. Mevlid türünün ilk örneği, Ebu’l-Ferec el-Cevzî’nin “Mevlidü’n-Nebî” veya “el-Arûs” isimli eseridir¹⁸⁸. Hulefâ-i Râşidîn dönemiyle, Emevî ve Abbâsî devirlerinde mevlidle ilgili herhangi bir uygulama görülmez. Mevlid türünün merâsim şekline dönüşmesi, Mısır’da Şii Fâtımî Devleti’nde ortaya çıkar. Muiz Lidînillâh döneminden (972-975) itibaren Mevlid resmî törenlerle kutlanmaya başlanmıştır¹⁸⁹.

Türk Edebiyatı’nda, Türkçe olarak yazılan mevlid hakkında kaynaklarda açık bilgi yer almamakla birlikte, Süleyman Çelebi’nin yazmış olduğu eserden (Vesîletü’n-Necât) daha önce yazıldığı bilinen Ahmet Fakih’in (ö. 1252) “Çarhnâme” isimli eseri, Türkçe olarak yazılan ilk mevlid olarak kabul görmektedir¹⁹⁰. Türk İslam edebiyatında, bu eserlerin yanı sıra, yazılmış olan iki yüzden fazla mevlid türünde eser

¹⁸⁵ Erdoğan Ateş, *Şuğul*, C.XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 226.

¹⁸⁶ AKDAĞ, S. “Süleyman Çelebi’nin Mevlid’i Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*”, C. XIV, Sayı: 36, 2010, ss. 81-98.

¹⁸⁷ Nuri Özcan, *Mevlid*, C.XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 484.

¹⁸⁸ EROĞLU, S. “Edebi Bir Tür Olarak Mevlitler – Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XI, Sayı: 18, 2010, ss. 125-142.

¹⁸⁹ Ahmet Özel, *Mevlid*, C.XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 475.

¹⁹⁰ Hasan Aksoy, *Mevlid; Türk Edebiyatı*, C.XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 482.

bulunmaktadır¹⁹¹. Fakat Osmanlı coğrafyasında daha çok okunan mevlid Süleyman Çelebi'nin (1351–1422) “Vesîletü'n-Necât” isimli eseridir. Birçok bestekâr tarafından bestelenmesine rağmen,¹⁹² esas bestesi 16-17. yüzyıllar arasında yaşamış olan, Bursalı mûsikînaş Sekbân tarafından yapılmış olan bestedir¹⁹³. Fakat günümüzde bu mevlidin irticâli şekilde okunmasından dolayı, bestelenmiş örneği de zamanla unutulmuştur.

Aruz vezni ile ve “fâilâtün / fâilâtün / fâilün” kalıbında yazılan mevlid, her bölümüne “bahir” adı verilen, bazı kaynaklarda on altı¹⁹⁴, bazı kaynaklarda toplam dokuz bölümden oluşmaktadır¹⁹⁵.

Dokuz bahirden oluşan mevlidin bahir başlıkları şu şekildedir:¹⁹⁶

- 1- Tevhid-Münâcât bahri
- 2- Yazar için duâ bahri
- 3- Âlemin yaratılmasının sebebi, Hz. Peygamber'in ruhunun yaratılması ve nurunun intikâli bahri
- 4- Velâdet bahri
- 5- Peygamberimizin mûcizeleri bahri (Merhabâ bahri)
- 6- Miraç bahri
- 7- Peygamberimizin vasıfları bahri
- 8- Peygamberimizin vefâtı bahri
- 9- Kitabın sonu bahri (Münâcât bahri)

Günümüzde, mevlid bahirlerinden altı bahir, daha çok tercih edilip okunmaktadır. Mevlid bahirlerine başlanmadan önce, Kur'ân-ı Kerîm'den bir aşr-ı şerîf ve bir tevşih¹⁹⁷ okunmaktadır. Okunan aşr-ı şerîf ve tevşihler bahrin konusuna uygun olarak seçilmektedir¹⁹⁸. Aşr-ı şerîf ve tevşihlerin ardından okunan mevlid bahirlerinin icrâsı şu şekildedir:

Tevhid-Münâcât bahri: “Allâh adın zikredelim evvelâ” diye başlayan bu bahir Sabâ makâmında okunmaktadır. Bahir içerisinde makam ve mûsikî bilgisi üstün kişiler

¹⁹¹ Tıraşçı, a.g.e., s. 93.

¹⁹² Akdağ, a.g.m. s. 86.

¹⁹³ Mustafa Yıldırım, *Türk Mûsikîsi'nde Mevlid Geleneği ve Kani Karaca'nın Mevlid İcrâlarının Tahfili*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2021, s. 58.

¹⁹⁴ On altı bahirden oluşan mevlidin bahir başlıkları için bk. A. Necla Pekolcay, *Mevlid*, C.XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 486.

¹⁹⁵ Mehmet Tıraşçı vd., *Türk Din Mûsikîsi*, Nobel Yayınları, Ankara 2023, s. 162.

¹⁹⁶ Faruk K. Timurtaş, *Mevlid (Vesîlet-ün-Necât) Süleyman Çelebi*, MEB Yayınları, İstanbul 1990, s.

¹⁹⁷ Türk müziğinde mevlit ve mi'râciye gibi eserlerin arasında okunan parçalardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Nuri Özcan, *Tevşih*, C.XLI, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 48.

¹⁹⁸ Tıraşçı, a.g.e., s. 93.

tarafından uşşak, muhayyer, düğâh, şevk-ü tarab¹⁹⁹ gibi makamlara geçkiler yapılarak bahir son bulmaktadır.

Nur bahri: “Hak Teâlâ çün yarattı Âdem’i” sözleri ile başlayan bahir ise Hicâz ile başlanılarak bahrin sonuna gelindiğinde Rast makâmına geçilerek karar edilir²⁰⁰.

Velâdet bahri: “Âmine Hâtun, Muhammed ânesi” diye bilinen bu bahire Rast makâmı ile başlanır²⁰¹. Velâdet bahrinin sonunda salât-ü selâm bulunduğundan dolayı Segâh makâmına geçilir ve Hz. Peygamber’e salât-ü selâm edilir.

Merhabâ bahri: “Yaradılmış cümle oldu şaduman” cümleleri ile başlayan bu bahire Hüseyinî makâmı ile başlanılarak, Segâh veya Hüzzam makâmında karar edilir²⁰².

Miraç bahri: “Söyleşirken Cebrâil ile kelâm” mısrasına ise Hüzzam makâmı ile başlanır ve en sonunda da Uşşak makâmı ile bitirilir²⁰³.

Münâcât bahri: “Ya İlâhi! Ol Muhammed hakkıçün” sözlerine de Uşşak makâmı başlandıktan sonra, bahrin en sonunda bulunan “Rahmetullâhi aleyhim ecmaîn” duâsı²⁰⁴ hep bir ağızdan söylenilerek mevlid nihâyete erdirilir.

¹⁹⁹ Ateş, a.g.e. s. 108.

²⁰⁰ Tıraşçı, a.g.e., s. 94.

²⁰¹ Aykut Karaçam, *Tarihsel Süreç İçinde Mevlid İcrası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara 2022, s. 25.

²⁰² Tıraşçı, a.g.e., s. 94.

²⁰³ Nuran Çetinkaya, *Tarihî Süreçte Mevlid*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 3.

²⁰⁴ Tıraşçı, a.g.e., s. 94.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR’DA DÎNÎ MÛSİKÎ

1. AFYONKARAHİSAR CAMİLERİNDE DÎNÎ MÛSİKÎ İCRÂLARI

İslâm dininde mukaddes olarak kabul edilen bazı aylar bulunmaktadır. Bu aylar Muharrem ayı ve Üç Aylar (Recep, Şaban, Ramazan) olarak bilinen aylardır. Bu aylar, Müslümanların dînî hissiyat ve ibadetlerini yoğunlaştırmalarıyla birlikte, gündelik hayatlarını yenileme, sorgulama fırsatı buldukları aylardır. Kutsal kabul görülen bu aylara Müslümanlar ayrı bir önem vermekte ve dînî vazifelerini yaşama noktasında daha titiz davranmaktadırlar. Örneğin; Üç Aylar olarak bilinen Recep, Şaban ve Ramazan ayı içerisinde Regâib, Mi’rac, Berat ve Kadir gecesi kutlanmakta,²⁰⁵ bu günlerde dînî duyarlılığın yoğunluğu artması sebebiyle ibâdet, zikir, duâ ve hayırlı işlerle daha fazla meşgul olunmaktadır.

Türkiye’nin her yerinde olduğu gibi Afyonkarahisar şehrinde de, kutsal kabul edilen bu aylarda dînî mûsikî uygulamaları arttırılmakta, dînî kültür daha yoğun bir şekilde yaşanmaktadır.

1.1. MUHARREM AYINDA İCRÂ EDİLEN DÎNÎ MÛSİKÎ

Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen aylardan birisi de Muharrem ayıdır²⁰⁶. Alevî inanç ve kültürüne göre de, Muharrem ayının önemi oldukça büyüktür. Muharrem ayının onuncu günü Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi sebebiyle, Alevî vatandaşlar bu ayı “Mâtem Ayı” olarak kabul etmektedirler. Şiilere göre ise Muharrem ayının onuncu günü “Yas Günü” olarak kabul edilmiştir. O gün et yemezler ve zincirlerle kendini dövme şeklinde kanlı bir tören düzenlerler²⁰⁷. Yas bittikten sonra da aşure pişirirler ve yoksullara dağıtırlar.

Afyonkarahisar’da bu ay içerisinde, 40 hafızın 40 hatim okuduğu, “Sultan Dîvânî Anma ve 40 Hatimli Şifâlı Aşure Günü” etkinlikleri düzenlenmektedir.

²⁰⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, Üç Aylar, C.XLII, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 276.

²⁰⁶ Hacer Aktaş, *Osmanlı’da Mübarek Gün ve Gecelerde Dînî Mûsikî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 39.

²⁰⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, *Muharrem*, C.XXXI, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 5.

Aşure geleneği, 16. Yüzyılda Afyonkarahisar’da yaşamış olan Sultan Dîvânî²⁰⁸ tarafından Mevlevîler arasında bir gelenek olarak uygulanmaya başlamıştır. Diğer tarikatların Muharrem ayında mersiye okutması, geleneğe uyup aşure pişirmesi ve bu etkinliklerine Mevlevîleri de çağırması, Mevlevîleri bu geleneğe uymaya itmiştir²⁰⁹.

Hasan Özpınar ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre, Mevlevîliğin yayılmasında önemli rol oynayan Mevlevî şeyhi ve Divan şairi²¹⁰ Sultan Dîvânî, 40 Alevî, 40 Bektâşî ve 40 Mevlevî dervişi ile birlikte İran’ın Meşhed kentinde yer alan İmam Rıza türbesini ziyaret eder. Orada, yolculuk sırasında kendisinin ve yanındakilerin yemeğini pişirmesi üzere bir kazan hediye edilir. Sultan Dîvânî kendisine hediye olarak verilen bu kazanla her yıl Muharrem ayının onuncu günü aşure pişirip halka dağıtmaya başlar. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi’nde 1925 yılından sonra bu gelenek unutulmuş²¹¹ ve bir müddet devam ettirilmemiştir. Fakat Afyonkarahisar Turizm Derneği 1990’lı yılların başında “Sultan Dîvânî Anma ve 40 Hatimli Şifâlı Aşure Günü” etkinlikleri olarak bu geleneği yeniden başlatmıştır.

2009 yılından önce aşure, Sultan Dîvânî’ye hediye edilen tarihi kazanda pişirilmekteydi. Fakat 2009 yılından sonra bu gelenek başka bir şekle bürünmüş ve aşure, 40 ailenin sahiplendiği 40 kazanda pişirilmeye başlanmıştır. Sultan Dîvânî Anma ve 40 Hatimli Şifâlı Aşure Günü geleneği Hasan Özpınar’ın anlattığına göre şu şekilde yapılmaktadır:

“Muharrem ayının onuncu gününe denk gelecek şekilde, Perşembe günü sabahı Afyonkarahisar Belediyesi yemekhanesinde pişirilecek olan aşurenin duası yapılır ve Sultan Dîvânî’ye hediye edilen tarihi kazanda aşurenin mayası karılır. Sonrasında bu maya Belediye’de 40 kazanın içinde pişecek olan aşurelere dağıtılır. Ertesi günü (cuma günü) Türbe Camii’nde dağıtılmak üzere kazanlar, Türbe cami avlusunda bulundurulur. Cuma namazının kılınmasının ardından aşure halka dağıtılır. Aşure dağıtımına

²⁰⁸ Sultan Dîvânî: Divâne Mehmed Çelebi, Semâî Mehmed Çelebi ya da Sultan Dîvânî (ö. 951/1544’ten sonra) Mevlevîliğin yayılmasında önemli rol oynayan Mevlevî şeyhi ve Divan şairi. Kyn. Nihat Azamat, *Divane Mehmed Çelebi*, C. IX, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 435.

Hız. Mevlana’nın Divan-ı Kebir’ini Şah İsmail’den geri alarak Konya Mevlevî dergâhına teslim ettiğinden dolayı, “Dîvânî” unvanı almıştır. Yaşadığı dönemde Anadolu’da ve Anadolu dışında zâviye ve dergâhlar kurmuştur. Anadolu’da Aydın, Muğla, Sandıklı, Kütahya, Denizli, Burdur, Eğirdir, İstanbul-Galata, Anadolu dışında Mısır, Cezayir, Bağdat, Sakız, Midilli dergâhları Sultan Dîvânî’nin gayretleri ile açılmıştır. Kyn. İLGAR, Y. “Afyonkarahisar Mevlevîhânesi” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. I, Sayı: 2, 2014, ss. 107-141.

²⁰⁹ Hülya Uzun, *İslami Uyanış, Çoklu Modernlik ve Popüler Kültür Bağlamında Mevlevî Semasının Dönüşümü: Afyonkarahisar Örnek Olarak*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2012, s. 215.

²¹⁰ Nihat Azamat, *Divane Mehmed Çelebi*, C.IX, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 435.

²¹¹ Uzun, a.g.t., s. 215.

Afyonkarahisar Belediyesi Mehteran Takımı, “Eski Ordu Marşı”,²¹² “Sancak Marşı”²¹³ ve “Hücum Marşı”²¹⁴ ile eşlik eder. Ardından duâ yapıp Aşure Gülbangi’nin okunmasıyla program sona erer.”

Resim 1. Sultan Dîvânî Anma ve 40 Hatimli Şifâlı Aşure Günü Etkinlikleri Aşure Kazanları

Kaynak: Topal, 2016

1.2. KANDİL GECELERİNDE İCRÂ EDİLEN DÎNÎ MÛSİKÎ

İslâm dininde, Müslümanlarca mübarek sayılıp büyük coşkuyla kutlanan özel geceler bulunmaktadır. Bu geceler “Kandil” olarak ifade edilmektedir. Bunlar; Mevlid, Regâib, Mi’rac, Berat kandilleri ve Kadir gecesidir²¹⁵. Müslümanlarca Mevlid kandili rebûlevvel ayının on ikinci gecesi, Regâib kandili recep ayının ilk cuma gecesi, Mi’rac kandili recep ayının yirmi yedinci gecesi, Berat kandili ise Şaban ayının on beşinci gecesi kutlanmaktadır.

²¹² Nota için bk. s. 126.

²¹³ Nota için bk. s. 127.

²¹⁴ Nota için bk. s. 128.

²¹⁵ Nebi Bozkurt, *Kandil*, C.XXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 300.

Türkiye'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Afyonkarahisar ilinde de bu özel gecelerde, Süleyman Çelebi'nin kaleme aldığı “Vesîletü'n-Necât” isimli eseri okunmaktadır. İbrahim Karataş²¹⁶ ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre Afyonkarahisar'da Mi'rac kandili dışındaki kandil gecelerinde genellikle üç bahir okunmaktadır. Bu bahirler; Tevhid, Velâdet ve Merhaba bahirleridir. Mi'rac kandilinde ise, okunan bu bahirlere ilâveten Mi'rac bahri okunmaktadır.

Afyonkarahisar'da okunan mevlid-i şerîf icrâsı şu şekildedir.²¹⁷

- 1) Tevhid bahrine Sabâ makâmı ile başlanır.
- 2) Velâdet bahri Rast makâmında okunmaktadır.
- 3) Merhaba bahrine Hüseyinî ve Uşşak makâmı ile başlanır. Segâh veya Hüzzâm makâmı ile karar edilir.
- 4) Segâh-Hüzzam makâmı ile okunan Mi'rac bahrinin akabinde, Hüseyinî makâmı ile karar edilir.

Süleyman Çelebi'nin kaleme aldığı “Vesîletü'n-Necât” isimli eseri, halk arasında “Mevlid-i Şerîf” olarak bilinmiş ve günümüzde sadece camilerde değil, doğum, sünnet, asker uğurlama, askerden dönme, evlilik merâsimleri vb. merâsimlerde de okunmaktadır.

1.3. RAMAZAN AYINDA İCRÂ EDİLEN DÎNÎ MÛSİKÎ

Oruç tutmanın Müslümanlara farz olduğu, Kur'ân-ı Kerîm'in yeryüzüne inmeye başladığı Ramazan ayı,²¹⁸ Müslümanların yaşamında önemli bir yer tutmuş ve Müslümanlarca “On Bir Ayın Sultanı” olarak nitelendirilmiştir. Ramazan ayı, dînî mûsikî uygulamalarının yoğun olarak yaşandığı bir aydır.

Afyonkarahisar merkez camilerinde Ramazan ayının ilk gününden itibaren mukâbele²¹⁹ okunmaktadır. Okunan mukâbeleler Kadir gecesine kadar bitirilirse duâsı Kadir gecesine, Kadir gecesine kadar bitirilmezse duâsı arife günü yapılmaktadır.

²¹⁶ Gedik Ahmet Paşa (İmaret) Cami Baş İmam Hatibi. 25.02.2021 Gedik Ahmet Paşa (İmaret) Camii'nde yapılan sözlü görüşme.

²¹⁷ Kyn. İbrahim Karataş.

²¹⁸ Hacı Mehmet Günay, *Ramazan*, C.XXXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 434.

²¹⁹ Mukâbele: Üç aylarda özellikle ramazan ayında camilerde hafızlar tarafında okunan Kur'an-ı Kerim'i takip etmek suretiyle hatim indirme geleneğine verilen isimdir. Kyn. Nebi Bozkurt, *Mukabele*, C. XXXI, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 100.

1.3.1. Terâvih Namazında İcrâ Edilen Dînî Mûsikî

Sözlükte “dinlendirmek, rahatlatmak” anlamındaki tervîha kelimesinin çoğulu olan terâvih, Ramazan ayına mahsus olmak üzere yatsı namazından sonra kılınan namazı ifade eder²²⁰.

Afyonkarahisar merkezinde bulunan camilerin din görevlileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, Afyonkarahisar’da Ulu Cami dışındaki camilerde herhangi bir özel teravih terkîbi bulunmamaktadır.

Hasan Balık²²¹ ile yapılan röportaj sonucunda elde edilen bilgilere göre, bazı yıllarda terâvih namazlarında, Afyonkarahisar’ın emekli İmam Hatipleriyle birlikte Enderun Usûlü olarak bilinen terâvih terkîbi uygulanmıştır. Ulu Camii’nde yapılan uygulamanın icrâsı şu şekildedir:

1. Birinci Dört Rekât sonrası: (Sabâ makâmı icrâsı, Seyreyleyip Yandım²²² İlâhisi)
2. İkinci Dört Rekâtta sonra: (Hicaz makâmı icrâsı, Mail Oldum Bahçesinde²²³ İlâhisi)
3. Üçüncü Dört Rekâtta sonra: (Uşşak makâmı icrâsı, Bilmem Nideyim Allah Allah²²⁴ İlâhisi)
4. Dördüncü Dört Rekâtta sonra: (Rast makâmı icrâsı, Gül Yüzünü Rüyamızda²²⁵ İlâhisi)
5. Beşinci Dört Rekâtta sonra: (Segâh makâmı icrâsı, Sevdim Seni Mabuduma²²⁶ İlâhisi)

1.3.2. Kadir Gecesinde İcrâ Edilen Dînî Mûsikî

Sözlükte, “güç, hüküm, şeref, yücelik” gibi anlamlara gelen kadir (kadr) kelimesi dînî literatürde, “Leyletü’l-Kadr” şeklinde Kur’ân-ı Kerîm’in indirildiği mübarek gecenin ismi olarak ifade edilmektedir²²⁷.

²²⁰ Saffet Köse, *Teravih*, C.XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 482.

²²¹ Ulu Cami İmam Hatibi. 25.02.2021 Ulu Camii’nde yapılan sözlü görüşme.

²²² Nota için bk. s. 129.

²²³ Nota için bk. s. 130.

²²⁴ Nota için bk. s. 131.

²²⁵ Nota için bk. s. 132.

²²⁶ Nota için bk. s. 133.

²²⁷ M. Sait Özervarlı, *Kadir Gecesi*, C. XXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 124.

Afyonkarahisar’da Kadir gecesinin belli bir program üzere tertip edildiği ve dînî mûsikî icrâsının yapıldığı cami Ulu Cami’dir. Hasan Balık ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre Afyonkarahisar’da Kadir gecesini şu şekilde kutlanmaktadır:

“Afyonkarahisar’da Kadir gecesini günü, halk tarafından gündüz saatlerinde Ulu Cami, Mevlevî (Türbe) Cami ve Gedik Ahmet Paşa (İmaret) Cami olmak üzere üç camiye ziyaretler gerçekleştirilir. Ulu Camii’nde, Kadir gecesini günü iftar yemeği dağıtılarak oruçlar açılır ve Kadir gecesini programına başlangıç yapılır. Akşam namazının kılınmasının ardından yatsı namazı öncesi sohbet yapılır. Yatsı namazı kılındıktan sonra, Kur’ân-ı Kerîm okunur ve hemen akabinde Mevlid-i Şerîf okunur. Mevlid-i Şerîfin okunmasının ardından camide bulunan ilâhî ekibinin yönetiminde cemaatin de iştirakiyle Tevhid, Besmele ve Allah zikirleri çekilir. Zikirlerin ardından Kur’ân- Kerîm okunur ve duâ edilir. Duânın ardından cami içersinde Sakal-ı Şerîf ziyareti yapılır. Sakal-ı Şerîf ziyareti esnasında camide bulunan ilâhî ekibi söylemiş olduğu ilâhî ve kasîdelerle bu ziyarete eşlik eder. Programın son bölümünde ise, binbir hatim uygulaması gerçekleştirilir ve akabinde cemaatin de iştirakiyle Salavat ve Tekbirler okunarak Kadir gecesini programı nihâyete erdirilir.”

Afyonkarahisar’da Kadir gecesini Ulu Camii’nde okunan, Kur’ân-ı Kerîm, Mevlid-i Şerîf, Salavat, Tekbir gibi dînî mûsikî icrâlarının yanı sıra, Kadir gecesini Ulu Camii’nde duâsı yapılan ve günümüzde gelenek haline gelen “Binbir Hatim” uygulaması bulunmaktadır.

1.3.2.1. Binbir Hatim Uygulaması

Afyonkarahisar’da Kadir gecesini Ulu Camii’nde okunan, Kur’ân- Kerîm, Mevlid-i Şerîf, Salavat, Tekbir gibi dînî mûsikî icrâlarının yanı sıra, geçmiş 1960-1970 yıllarına dayanan²²⁸ ve yarım asırdan bu yana günümüze bir gelenek halinde gelen “Binbir Hatim” uygulaması bulunmaktadır.

Hasan Balık ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre “Binbir Hatim” uygulaması şu şekilde gerçekleştirilmektedir:

“Afyonkarahisar halkı, yıl boyunca, üç aylarda ve Ramazan ayında okumuş olduğu hatimleri, salavatlari, tesbihatlari, zikirleri, tahmîdiyeleri ve Yâsin, Fetih, Mülk, Fâtihâ, İhlâs, Kevser vb. sûreleri, Afyonkarahisar Müftülüğü’ne veya bulunmuş oldukları

²²⁸ Kyn. Hasan Balık.

mahalle camisine bildirir. Bildirilen bu sayılar Kadir gecesinden önce doküman haline getirilir ve Kadir gecesı programının yapılacağı Ulu Cami görevlilerine teslim edilir. Kadir gecesı, Ulu Camii'nde yapılan programın en sonunda, caminin din görevlisi tarafından, okunan hatimlerin, salavatların, tesbihatların, zikirlerin, tahmîdiyelerin ve sûrelerin sayıları tek tek halka bildirilir. Ardından okunan Hatimlerin duâsı yapılır ve program böylece sona erer.”

1.3.3. Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme)

Afyonkarahisar'da Ramazan ayının son gününde, emekli İmam Hatiplerin uygulamış oldukları Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme) denilen bir icrâ bulunmaktadır. Geçmiş hakkında tam olarak bilgi sahibi olamadığımız, fakat geçmiş tahminen 1950'li²²⁹ yıllara kadar uzanan ve günümüzde bir gelenek haline dönüşen ve Ramazan ayının son günü terâvih namazından sonra icrâ edilen “Terâvih Uğurlama”²³⁰ (Terâvih Gönderme)” olarak adlandırılan bir icrâ bulunmaktadır.

Afyonkarahisar'ın emekli İmam Hatiplerinden Feyzullah Sinan ve Salih Afşar²³¹ ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, güftesinin kim tarafından yazıldığı belli olmayan Terâvih Uğurlama, bestesiz ve irticâlen okunmaktadır. Cemaatle birlikte, her dörtlüğün arasında bir defa, son dörtlükten sonra üç defa tekbir getirilen²³² Terâvih Uğurlama'nın güftesi şu şekildedir:

Gelin gönderelim şehri siyamı

Acep ol hazrete hüsnü varamı

Ecel bir daha bu aya eremi

Hakk'ın birliğine tekbir alalım

Teravih kılanın tahtı yücedir

Bugün bu vesile ile yarın nicedir

Mübarek geceler iş bu gecedir

²²⁹ Kyn. Feyzullah Sinan: Gedik Ahmet Paşa (İmaret) Cami Emekli İmam Hatibi. 10.09.2022 Zülâli Camii'nde yapılan sözlü görüşme.

²³⁰ Feyzullah Sinan ve Salih Afşar ile yapılan sözlü görüşmelerden alınan bilgiye göre Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme), geçmiş yıllarda, Gedik Ahmet Paşa (İmaret) Cami, Devrane Cami ve Ulu Camii'nde uygulanmıştır. Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme) uygulaması günümüzde Zülâli Camii'nde devam ettirilmektedir.

²³¹ Salih Afşar: Devrane Cami Emekli İmam Hatibi. 03.04.2022 Devrane Camii'nde yapılan sözlü görüşme.

²³² Kyn. Feyzullah Sinan.

Hakk'ın birliğine tekbir alalım

Sekiz cennet kapıları açılır

Hakk'ın rahmetleri halka saçılır

Teravih kılana hulle biçilir

Hakk'ın birliğine tekbir alalım

Siyam ayını gördük erdik safaya

Gark oldu cümle yoksul deryaya

Bu ay içinde Kuran indi Mustafa'ya

Hakk'ın birliğine tekbir alalım

Gelin meth edelim namazı

Mevlam kabul eder bu niyazı

Cehennemde yakarlar beynamazı

Hakk'ın birliğine tekbir alalım

Siyam ayını verdi bu aya hayy-u sübhan

Halk içinde kesildi fisk-u isyan

Bu ay içinde şehit oldu Hz. Osman

Hakk'ın birliğine tekbir alalım

Cennette huriler müminler ister

İlahi fazlını bizlere göster

Münafıklar bu ayın çıktığını ister

Hakk'ın birliğine tekbir alalım

Teravihten kaçanın yüzü karadır

Acep ol hazrete nice varalar

Hakk'ın türlü azabını göreler

Hakk'ın birliğine tekbir alalım²³³

1.4. BAYRAM GÜNLERİNDE İCRÂ EDİLEN DÎNÎ MÛSİKÎ

Afyonkarahisar merkez camilerinde, bayram namazında ve bayram günlerinde, büyük bestekâr İtrî (ö. 1712) tarafından bestelenen, “Tekbir” veya diğer ismiyle “Bayram Tekbiri” olarak bilinen eser, icrâ edilmektedir²³⁴.

1.5. CAMİLERDE DİĞER MÛSİKÎ İCRÂLARI

Afyonkarahisar’da Muharrem ayı, kandil geceleri, ramazan ayı ve kadir gecesini dışında kalan iki farklı cami mûsikîsi icrâsı bulunmaktadır. Bu icrâlar; Yâsin-i Şerîf ve Sabah Namazı Zikir icrâlarıdır.

1.5.1. Yâsin-i Şerîf İcrâsı

1671-1672 yıllarında Afyonkarahisar’a gelmiş, şehrin sosyal ve kültürel durumunu gözlemleyip kendine has üslûbu ile dile getirmiş olan Evliyâ Çelebî şu bilgileri vermektedir:²³⁵

“Şehirdeki dükkân sayısı 2048’dir. Hepsi kâgir, üstleri kapalı dükkânlardır. Ancak saraç esnafının ünü dünyayı tutmuştur. Bunların işlerinin benzerlerine belki sadece İstanbul’da rastlanabilir. Bu esnaf, genellikle kendi dışındakilerle ahbaplık etmez, ayrı cami, mescit ve hamamları vardır.”

Afyonkarahisar merkezde, Evliyâ Çelebî’nin ifade ettiği üzere, saraç esnafı yoğun bir şekilde yer almaktadır. Saraç esnafının yoğun olarak yer aldığı bölgelerdeki camiler halk arasında “Esnaf Camileri” olarak ifâde edilmektedir. Bu camilerde, günümüzde gelenek hâline gelen Yâsin-i Şerîf icrâsı bulunmaktadır.

²³³ Feyzullah Sinan ve Salih Afşar’ın Teravih Uğurlama (Teravih Gönderme) İcrâsı için bk. Ek. 22.

²³⁴ Araştırmacının alan araştırması sonucu tespit edilmiştir.

²³⁵ KERMAN, Z. “Evliyâ Çelebî’ye Göre Afyonkarahisar”, *Akü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, Sayı: 1, 2002, s. 20.

İlk olarak 1999 yılında Zülâli Camii’nde başlatılan²³⁶ Yâsin-i Şerîf icrâsı, Yusuf Kılıç²³⁷ ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre şu şekilde gerçekleştirilmektedir:

“Esnaf camileri, özellikle öğle ve ikindi vakitlerinde cemaat sayısı olarak yoğun olan camilerdir. İşte bu sebepten dolayı, esnaf camilerinde her hafta perşembe günü, ikindi namazı öncesi Yâsin-i Şerîf okunur. Namazın kılınmasının ardından, Afyonkarahisar saraç esnafına hayır ve bereket getirmesi adına genel bir esnaf duası yapılır ve uygulama bu şekilde sona erer.”

Yâsin-i Şerîf icrâsının yapıldığı merkez camileri şu şekildedir:

- Arasta Cami²³⁸
- Arapmescit Cami²³⁹
- Cürcânî Cami²⁴⁰
- Keçepazarı Cami²⁴¹
- Kurrâ Cami²⁴²
- Yeni Cami²⁴³
- Zülâli Cami²⁴⁴

Afyonkarahisar’da her Perşembe yapılan Yâsin-i Şerîf uygulamasının yanı sıra, günümüzde Cumartesi-Pazar günleri icrâ edilen Sabah Namazı Zikir icrâsı bulunmaktadır.

1.5.2. Sabah Namazı Zikir İcrâsı

Afyonkarahisar’da sabah namazı zikir icrâsı ilk olarak 2015 yılında, 1-7 Ekim Camiler ve Din Görevlileri Haftası’nda, Özerler Camii’nde başlatılmıştır. Ahmet Sevim²⁴⁵ ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre, sabah namazı zikir icrâsı Afyonkarahisar halkı tarafından büyük ilgi görmüş ve bu uygulama iki yıl sonra Mevlevî

²³⁶ Kyn. İbrahim Karataş.

²³⁷ Arasta Cami Vekil İmam Hatibi. 14.10.2022 Mevlevî (Türbe) Camii’nde yapılan sözlü görüşme.

²³⁸ Kyn. Yusuf Kılıç. 14.10.2022 tarihinde Mevlevî (Türbe) Camii’nde yapılan sözlü görüşme.

²³⁹ Kyn. Alaattin İnkaya: Arapmescit Cami İmam Hatibi. 10.11.2022 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

²⁴⁰ Kyn. Ömer Yıldırım: Cürcânî Cami İmam Hatibi. 10.11.2022 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

²⁴¹ Kyn. Mustafa Yavuz: Keçepazarı Cami İmam Hatibi. 10.11.2022 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

²⁴² Kyn. Ahmet Kamil Yılmaz: Kurrâ Cami İmam Hatibi. 22.10.2022 tarihinde Kurrâ Camii’nde yapılan sözlü görüşme.

²⁴³ Kyn. Sami Efeler: Yeni Cami İmam Hatibi. 10.11.2022 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

²⁴⁴ Kyn. Arvas Zengin: Zülâli Cami İmam Hatibi. 14.10.2022 tarihinde Zülâli Camii’nde yapılan sözlü görüşme.

²⁴⁵ Paşa Cami İmam Hatibi. 25.10.2022 tarihinde Paşa Camii’nde yapılan sözlü görüşme.

(Türbe) Cami ve Mısırî Camii'nde başlatılmıştır. Günümüzde her cumartesi Mısırî Camii'nde, her Pazar Mevlevî (Türbe) Camii'nde yapılan icrâ şu şekildedir:

“Sabah namazından önce Kur’ân-ı Kerîm’den Aşr-ı Şerîfler okunur. Namazın kılınmasının ardından normal tesbihat ve Haşr sûresinin son ayetleri okunur. Akabinde tehlil, tesbih ve salavat okunur ve İsm-i Azam duası yapılarak kısa bir sohbet yapılır. Sohbetin ardından duâ edilir ve sabah namazı zikir uygulaması böylece nihâyete erdirilir.”

Sabah namazı zikir icrâsı bestesiz ve irticâlen okunmaktadır. Zikir esnasında ilâhi okumaya ehil kişiler okudukları ilâhilerle zikirlerle eşlik etmektedirler. Okunan ilâhiler genellikle yapılan zikre uygun ve Sofyan usûlü (4/4) ilâhilerdir.

Resim 2. Sabah Namazı Zikir Uygulaması Arapça Metni

TESBİHAT ÖRNEĞİ

فَاعْلَمْ أَنَّهُ

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (Tehlil 11 Defa)

حَسْبِيَ رَحْمَةُ اللَّهِ مَا فِي فَلْيُ غَيْرُ اللَّهِ نُورُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (Tehlil 11 Defa)

حَسْبِيَ رَحْمَةُ اللَّهِ مَا فِي فَلْيُ غَيْرُ اللَّهِ نُورُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (Tehlil 11 Defa)

مُحَمَّدُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ بِعَدَدِ كُلِّ ذَاوٍ وَفَوَامٍ وَتَبَارَكَ وَتَسْلَمُ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ كَثِيرًا، (Üç Defa)

وَصَلِّ وَسَلِّمْ وَتَبَارَكَ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى نُورِ جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ

وَعَلَى آلِ كُلِّ وَأَصْحَابِ كُلِّ أَجْمَعِينَ، وَاحْشُرْنَا مَعَهُمْ بِطُفُفِكَ وَكَرَمِكَ آمِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

عَلَى أَفْضَلِ الْعَالَمِينَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُكَ.

عَلَى أَخْشَرِ الْعَالَمِينَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُكَ.

عَلَى أَكْمَلِ الْعَالَمِينَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُكَ.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ

سُبْحَانَ الْأَبَدِيِّ الْأَبَدِ، سُبْحَانَ الْوَاحِدِ الْوَاحِدِ، سُبْحَانَ الْفَرْدِ الْقَدِيمِ، سُبْحَانَ رَافِعِ السَّمَاءِ بِغَيْرِ عَمَدٍ، سُبْحَانَ مَنْ بَسَطَ الْأَرْضَ عَلَى

مَاءٍ جَمَدٍ، سُبْحَانَ مَنْ خَلَقَ الْخَلْقَ فَأَخْصَاهُمْ عَدَدًا، سُبْحَانَ مَنْ قَسَمَ الرِّزْقَ وَلَمْ يَنْسَ أَحَدًا، سُبْحَانَ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا

سُبْحَانَ مَنْ يَرَانِي، وَيَعْرِفُ مَكَائِي، وَيَسْمَعُ كَلَامِي، وَيَرْزُقُنِي وَلَا يَنْسَانِي

يَا اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ وَعَمَّ نَوَالُهُ وَلَا إِلَهَ غَيْرُهُ الَّذِي لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ، وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

سُبْحَانَ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Kaynak: Afyonkarahisar Müftülüğü, 2022

Resim 3. Sabah Namazı Zikir Uygulaması Sonrası Cami Cemaati Kahvaltı Yaparken

Kaynak: Topal, 2021

2. AFYONKARAHİSAR’DA TEKKE MÛSİKİSİ İCRÂSİ

Afyonkarahisar tekke mûsikîsi yönünden zengin bir şehirdir. Nitekim şehirde Mevlevî, Rifâî, Uşşâkî, Kâdirî, Halvetî, Nakşibendî, Alevî-Bektâşî tarîkatları bulunmaktadır. Bu tarîkatlar günümüzde, kendi zikir icrâlarını devam ettirmekte ve şehrin tekke mûsikîsi alanına katkı sağlamaktadırlar.

2.1. MEVLEVÎ TARÎKATI İCRÂLARI

Mutasavvıf, âlim ve şair olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) Mevlevî tarîkatının kurucusudur²⁴⁶. Mevlevîlik, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’den sonra onun soyundan gelen ve “Çelebî” unvanı verilen şeyhlerce devam ettirilmiştir²⁴⁷. Mevlevîlik tarîkatı, kurulduğu günden bugüne en yaygın tarîkat olma özelliğini korumuş, dergâh ve mensupları her devirde bulunmuştur.

Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre, Afyonkarahisar’da ilk Mevlevîhânenin, kim tarafından ve kimin adına yaptırıldığı tartışma konusudur. Yapılan araştırmalara göre, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin oğlu Sultan Veled, bir müddet Afyonkarahisar’da

²⁴⁶ Reşat Öngören, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, C.XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 441.

²⁴⁷ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2002, s. 251.

kalmış, kızı Mutahhare Hatun'u, Germiyanlı Savcı Bey'in oğlu Umur Bey'le 1276 yılında evlendirmiştir. İşte bu sırada Sultan Veled Afyonkarahisar'a ilk Mevlevî tohumlarını atmış, ilk Mevlevî dergâhını kurmuştur²⁴⁸. Mevlevîliğin idare edildiği en büyük merkez olan ve Asitâne-i âliye olarak kabul edilen Konya Mevlevîhânesi'nden sonra kurulan Afyonkarahisar Mevlevîhânesi, Anadolu'da kurulan ilk Mevlevîhânelerden birisidir. Bu bakımdan, dünyada Konya'dan sonra en önemli ikinci merkez kabul edilir. Afyonkarahisar halkının da, bu tarîkata verdiği önem oldukça büyüktür. Nitekim 1671-1672 yıllarında Afyonkarahisar'a gelmiş, şehrin sosyal ve kültürel durumunu gözlemleyip kendine has üslûbu ile anlatmış olan Evliyâ Çelebî şu bilgileri vermektedir:²⁴⁹

“Halk çuka, ferace ve kontoşlar giyer. Ulemâ ve âyân samur ve sof feraceyle gezerler. Halkın çoğunluğu Mevlevî olduğundan külahları üzerine beyaz alâmet-i destâr sararlar.”

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nde yapılan semâ/mukâbeleler 1960 yılına kadar Mevlevîhâne'de yapılmış, 1960 yılından sonra da Afyonkarahisar'da semâ/mukâbele, gösteri olarak yapılmaya başlanmıştır²⁵⁰. Arapça'da söz ve karşılaşmak anlamlarına gelen mukâbele, Mevlevîler, birbirlerine baş kestikleri, birbirlerinin yüzlerine bakıp ilâhî zuhuru takdis ettikleri için Mevlevî âyini, semâ/mukâbele ismiyle anılmıştır²⁵¹. 12 safhadan meydana gelen Mukâbele-i şerîfin icrâsı şu şekildedir:

1. Meydancı Dede'nin “Buyurun yâ Hû!” nidası sonrası dedeler, mutrib heyeti ve semâzenler semâhâne-mescide girip görev ve rütbelerine göre yerlerini alırlar. Sağ ayak başparmağı sol ayak başparmağının üzerinde (ayaklar mühürlü)²⁵², sol elle sağ omuzu, sağ elle sol omuzu tutup niyaz vaktinde şeyhi beklerler²⁵³.

2. Şeyhin postta yerini almasıyla birlikte, cemaatle kılınan vakit namazı, şeyhin Fâtihâ okumasıyla sona erer²⁵⁴.

3. Namazın ardından, Mesnevî dersi okutulur ve şeyh tarafından post duâsı yapılır.

²⁴⁸ Yusuf İlgar, *Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, Afyon 1992, ss. 43-44.

²⁴⁹ Kerman, a.g.m., s. 21.

²⁵⁰ Mehmet Sarı vd., Sultan Dîvânî ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No:42*, Afyon 2002, s. 188.

²⁵¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 92.

²⁵² Ayak Mühürlemek: Şeyhin huzuruna gelen müridin, sağ ayağının baş parmağını sol ayak baş parmağı üzerine koyarak hürmet ve saygı ifade eder bir vaziyette durmasıdır. Kyn. Süleyman Uludağ, *Niyaz*, C. XXXIII, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 165.

²⁵³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1953, ss. 371-372.

²⁵⁴ Gölpınarlı, a.g.e., ss.372-373

4. Bestesi büyük bestekâr İtrî'ye, güftesi ise Hz. Mevlânâ'ya ait olan Nât-ı Mevlânâ bir nâ'thân tarafından okunur²⁵⁵.

5. Nât-ı Mevlânâ bitince, neyzenbaşı ney ile baş taksim icrâ eder²⁵⁶. Yapılan taksimin ardından ney ve diğer esntrümanlar peşreve girerler.

6. Semâzenler ağır adımlarla meydanı üç defa yürüyerek dolaşırlar²⁵⁷. Meydanı üç defa yürüyerek dolaşmalarına “Devr-i Veledî” denir²⁵⁸.

7. Neyzenbaşı taksim yaparak semâzenleri semâyâ, âyinhânları âyin okumaya hazırlar.

8. Âyin-i şerîfin dört selâmı semâ eşliğinde okunur ve tamamlanır. Âyin-i şerîfin tamamlanmasının ardından şeyh hırkanın göğüs kısmını sağ tarafa doğru hafifçe açarak semâ eder. Şeyhin bu şekilde yapmış olduğu semâyâ, “Post Semâsı” denilmektedir²⁵⁹.

9. Son peşrev ve Son Yürük Semâi parçalarının icrâsı yapılır.

10. Ney ile veya başka bir sazla “Son Taksim” icrâ edilir. Hem şeyhin semâyâ katılması hem de semâzenlerin yorgun düşmeleri sebebiyle son taksim kısa tutulur.

11. Kur’ân-ı Kerîm’den bir aşr-ı şerîf okunur.

12. Şeyh efendinin okuduğu Fâtihâ, gülbank ve selamlaşmalardan sonra, şeyh efendiyi takiben semâhânenin terki yapılır. Meydancı Dede tarafından şeyh postu kaldırılır ve böylece Mevlevî âyin-i şerîfi nihâyete erer²⁶⁰.

Afyonkarahisar’da Mevlevî âyin-i şerîfleri, 1960 yılından sonra gösteri olarak yapılmaya başlanmış, bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir. Afyonkarahisar’da semâ/mukâbele yapılan yıllar şöyledir:²⁶¹

- 1960, 1961, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1986, 1990, 1991, 2000, 2001, 2002, 2003, 2007,

²⁵⁵ Cınuçen Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Müsîkîsi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 113.

²⁵⁶ Tanrıkorur, a.g.e., s. 113.

²⁵⁷ Tanrıkorur, a.g.e., s. 113.

²⁵⁸ Dilek Arıcıoğlu, *Tasavvuf-Müsîkî Münasebeti*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009, s. 79.

²⁵⁹ Gölpınarlı, a.g.e., s. 377.

²⁶⁰ Arıcıoğlu, a.g.t., s. 80.

²⁶¹ İLGAR, Y. “Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Mevlâna İzleri”, *Sümam Yayınları*, C. V, Sayı: 2, 2010, ss. 469-505.

Resim 4. Afyonkarahisar Semâ Ekibi

Afyonkarahisar Belediye Salonu'nda 1968 yahut 1969 yılında yapılan semâ töreni ekibini gösterir: Soldan sağa birinci sıra: 1. Ekrem Taşkınsel, 2. Abdullah Canitez, 3. Hayati Ar, 4. ...?, 5. Hulusi Yamaner, 6. Hasan Sanlı, 7. ...?. İkinci sıra. 1. Cemal Altınığne, 2. Hilmi Atalay, 3. Emin Doğrusoy, 4. Mehmet Yüce, 5. Tayyar Ataman, 6. ...?, 7. Mehmet Dönergöz, 8. Hulusi Arık, 9. Enver Turunç. Üçüncü sıra: 1. ...?, 2. Ahmet Ögüt, 3. Kemal Bayık, 4. Nazım Bursalı, 5. Zahit Sagun, 6. Selahattin Yamaner. (Kişileri tanımlayan: Zahit Sagun)

Kaynak: Gündöner, 2010

Resim 5. Afyonkarahisar Mevlevî Âyini Mutrip Heyeti (24 Aralık 2019/RAM Salonu)

Kaynak: Topal, 2019

2019 Afyonkarahisar Mevlevî Âyini Mutrip Heyeti Listesi

Hânendeler:

Berke Taykara

Davut Türkgüldü

Mustafa Karcı

Ömür Taşır

Tunahan Kayacan

Yunus Çoban

Sâzendeler:

Doç. Dr. Çağhan Adar / Dâire

Öğr. Gör. Yunus Emre Uğur / Kudüm

Ataberk Çingirt / Ney

Yunus Bozdoğan / Ney

Ozan Topal / Ney

Muhammed Bilgiçoğlu / Kanun

Salih Aydoğdu / Ud

Behlül Öğüt / Keman

Semazenler:

Özkan Tokman

Yüce Doğan

Yusuf Eşbah

Eskiden düzenli olarak dergâhtaki âyinlere katılan kişilerin torunları günlük meşgaleler, hastalık, göç vb. sebeplerden dolayı bu âyinlere katılmadıkları için, Afyonkarahisar’da, Mevlevî âyin-i şerîf geleneğini Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı devam ettirmektedir. Yunus Emre Uğur²⁶² ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre, günümüzde Afyonkarahisar’da bulunan Mevlevî tarîkatı

²⁶² Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Öğretim Görevlisi ve Sultan Divânî Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü. 21.09.2022 Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı’nda yapılan sözlü görüşme.

mensuplarının son 10-15 yıldır kendilerine has yaptıkları bir uygulama bulunmaktadır. Bu uygulama şu şekildedir:

“Bayram günlerinde Mevlevî tarîkatı mensupları, minaresi ve mihrabı olduğu için camiye çevrilerek²⁶³ ibâdethâne olarak kullanılan, bugün Türbe Cami olarak da bilinen camide, sabah namazında bir araya gelir. Namazın kılınmasının ardından kahvaltı yapılarak Bayram namazına kadar sohbet ve muhabbet edilir. Bayram namazı kılınır ve cami cemaati dağıldıktan sonra, hilal vaziyeti alınarak eski usûl bayramlaşılır. Bunun akabinde orada bulunan en kıdemli kişi “Mevlevî Gülbangı” okur. Okunan gülbangının ardından bayramlaşma sona erer. Okunan Mevlevî Gülbangı şöyledir.”²⁶⁴

“Vakt-i şerifler hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def’ ola; Allâhu azîmü’ş-şân ism-i zatıyla kalbimizi pür-nûr kıla; demler, safâlar ziyâde ola. Dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Cenâb-ı Şems, kerem-i İmâm-ı Alî, şefâat-i Muhammedü’n-Nebî hû diyelim hûûû.”

Mevlevî Gülbangının Türkçe karşılığı şu şekildedir:

“Mübârek vakitler hayırlı olsun; hayırlar feth, şerler def’ olsun. Yüce Allah, kendi ismiyle kalplerimizi nurlandırsın. Feyizler, safâlar bol olsun. Mevlâna Hazretleri’nin himmeti, Hazret-i Şems’in sırrı, Hz. Ali’nin lütuf ve ihsanı, Peygamberimiz Muhammed (a.s.)’in şefaati (için) hû diyelim hûûû.

2.2. RİFÂÎ TARÎKATI İCRÂLARI

Kurucusu Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182) olan Rifâî tarîkatı, İslâm dünyasının VI/XII yüzyılda kurulmuş önemli tarîkatlardan biridir²⁶⁵.

Rifâîlik özellikle Ortadoğu, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde yaygın olan bir tarîkattir²⁶⁶.

Sabri Eğret²⁶⁷ ile yapılan görüşmelerden edinilen bilgilere göre, Rifâî tarîkatı mensupları perşembeyi cumaya bağlayan gece kendi dergâhlarında toplanmaktadır. Perşembe geceleri zikir halkası kurularak Rifâî tarîkatının genel zikri yapılmaktadır. Yapılan genel zikir, cehri (sesli/açıktan) zikir olarak icrâ edilmektedir. Perşembe gününün

²⁶³ Sarı vd., a.g.e., s. 188.

²⁶⁴ <https://semazen.net/mevlevi-gulbangleri/>, (Erişim Tarihi: 08.03.2023).

²⁶⁵ Ergün Öztürk, *Ahmed Er-Rifâî ve Rifâîyye Tarikatı*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2021, s. 158.

²⁶⁶ Pınarbaşı, a.g.t., s. 47.

²⁶⁷ Rifâî Tarîkatı Vekili. 08.01.2021 Rifâî tarîkatı dergâhında yapılan sözlü görüşme.

yanı sıra cuma günleri de, tarîkatın kadın üyeleri, cuma vaktinde dergâhta toplanıp ikindi vaktine kadar zikir yapmaktadırlar. Yapılan bu zikrin icrâsı şu şekildedir:

İhvan halka şeklinde toplandıktan sonra zikri açtıracak olan kimse gizlice besmele çekip, istimdat²⁶⁸ ettikten sonra:

Diyelim cem’i günahlarımıza Estağfirullah (Estağfirullah 33 kere)

Ve es’elühüt-tevbete ve’l mağfirete ve’l hidayete lenâ innehû hüve’t-tevvabür-rahim

Tevbete abdin zalimin linefsihi lâ yemlikü linefsihi mevten ve lâ hayâten ve lâ nüşûrâ”

Besmele çekilerek Ahzâb Sûresinin 56. Ayeti okunur

“Allâhümme salli alâ seyyidînâ Muhammedini’n-nebiyyi’l-ümmiyyi ve alâ âlihi ve sahibihi ve sellim (2 kere)

“Allâhümme salli alâ seyyidînâ Muhammedinillezi câe bi’l-hakkı’l-mübin ve erseltehü rahmeten li’l-âlemin (1 kere)

***Ve Şefia’l-müznibine yevme yekümü’n-nasi li Rabbi’l-âlemin
Euzubillahimineşşeytanirracim***

Bismillahirrahmanirrahim (3) İhlâs...

Bismillahirrahmanirrahim Felak

Bismillahirrahmanirrahim Nas

Bismillahirrahmanirrahim Fatiha... Âmin...

(hep bir ağızdan) Bismillahirrahmanirrahim

Elif Lam Mim.. Ve üleike hüümü’l-müflihun

(hep bir ağızdan)

Ve ilâhüküm ilâhun vahidun lâ ilâhe illâ hüverrahmânirrahim.

Ayete’l-kürsi okunur.

²⁶⁸ İstimdat: Sıkıntılardan kurtulmak için peygamberlerin veya velîlerin ruhâniyetinden yardım istemek anlamında kullanılan terim. Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, *İstimdat*, C.XXIII, TDV Yayınları, İstanbul 2001, ss. 363-364.

Lillâhi mâ fi's-semavâti ve mâ fi'l-ardi ve in tübdü mâ fi enfüsiküm evtuhfuhü yühasibküm binillâh feyağfiru limen yeşâu ve yuazzibu men yeşâu vellâhu alâ külli şey'in kadir.

Amenerrasulu okunur. (eller açılarak)

Va'fu annâ vağfirlenâ verhamnâ (3 kere)

Ente mevlânâ fensurnâ ale'l-kavmi'l-kâfirin (eller vücuda ve yüze sürülür)

Yâ men hüvallahüllezi lâ ilâhe illâ hû denilerek Allah'ın 99 esmâsı zikredilir.

Celle celâlühü ve amma nevâlehü ve lâ ilâhe gayruh

İnnelhû min Süleymâne ve innelhû Bismillahirrahmanirrahim (19 kere)

İnnemâ yüridullâhü liyüzhibe ankümürricse ahle'l-beyti ve yutahhiraküm tathira (vücut sıvazlanır)

Ahzâb Sûresinin 56. Ayeti okunur.

Salli Bârik Duâları okunur. Ardından;

”اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَى عَيْنِ الْعِيَاةِ وَ زَيْنِ الْقِيَامَةِ وَ كَنْزِ الْهَدَايَةِ وَ طِرَازِ الْحَلَّةِ وَ عَرُوصِ الْمَمْلَكَةِ وَ شَمْسِ الشَّرِيعَةِ وَ لِسَانِ الْحُجَّةِ وَ شَفِيعِ الْأُمَّةِ وَ إِمَامِ الْخُسْرَى وَ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ (أَسْعِدْنَا مُرْشِدِنَا مُحَمَّدٍ) وَ عَلَى آدَمَ وَ نُوحٍ وَ إِبْرَاهِيمَ وَ الْخَلِيلِ وَ عَلَى أَخِيهِ مُوسَى الْكَلِيمِ وَ عَلَى رُوحِ اللَّهِ عِيسَى الْأَمِينِ وَ عَلَى دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ وَ زَكَرِيَّا وَ يَحْيَى وَ شُعَيْبٍ وَ عَلَى آلِهِمْ كُلِّمَا ذَكَرَكَ الذَّاكِرُونَ وَ غَفَلَ عَنْ ذِكْرِكَ الْغَافِلُونَ“

“Allâhümme salli ve sellim ve bârik alâ ayni'l-inâyeti ve zeyni'l-kıyâmeti ve kenzi'l-hidâyeti ve tırâzı'l-hulleti ve arûsi'l-memleketi ve şemsi's-şerîati ve lisâni'l-hücceti ve şefî'l-ümme ve imâmi'l-hazreti ve nebiyyi'r-rahmeti (elleri kavuşturarak) (es'adinâ mürşidinâ Muhammedin) ve alâ Âdeme ve Nuhin ve İbrâhime'l-halîli ve alâ ehîhi Muse'l-kelîmi ve alâ Rûhillâhi İse'l-emîni ve alâ Davûde ve Süleymâne ve Zekerıyyâ ve Yahyâ ve Şuaybe ve alâ âlihîm küllemâ zekera'z-zâkirûne ve gafele an zikrike'l-gâfilûne”

Anlamı: “Yâ Rabbî salât ve selâm ile ve mübârek inâyet kaynağı olan Muhammed üzerine ki, kıyâmet gününün ziynetidir, hidâyet hazinesidir, zâhirin sırrıdır, memleketin müceddididir, şariat güneşidir, Kur'ân'ın dilidir, ümmetin şefidir, huzurun imamıdır, rahmet peygamberidir, bir mübârek ve eşref olan Muhammedimizdir. Âdem Peygamber, Nuh Peygamber, Dost İbrahim Peygamber ve onun kardeşi, söz söyleyen Musa Peygamber, Allah'ın ruhu olan İsa Peygamber üzerine de salât-ü selâm olsun. Davut,

Süleyman, Zekeriyya, Yahya ve Şuayb Peygamberlere ve onların âline de salât-ü selâm olsun. Zakirlerin zikrettiği ve gafillerin gafletleri sayısınca salât ve selâm eyle Yâ Rabbi.”

”اللَّهُمَّ يَا دَائِمَ الْفَضْلِ عَلَى الْبَرِّيَّةِ يَا بَاسِطَ الْيَدَيْنِ بِالْعَتِيَّةِ يَا صَاحِبَ الْمَوَاهِبِ السَّنِيَّةِ يَا عَافِرَ الذَّنْبِ وَالْخَطِيئَةِ وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى (سَيِّدِنَا مُرْشِدِنَا مُحَمَّدٍ) خَيْرِ الْوَرَى الشَّجِيَّةِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِ الْبِرَاعَةِ النَّقِيَّةِ“

“Allâhümme yâ dâime’l-fadli ale’l-beriyyeti yâ bâsite’l-yedeyni bi’l-atiyyeti yâ sâhibe’l-mevâhibi’s-seniyyeti yâ gâfire’z-zenbi ve’l-hatîfeti ve salli ve sellim alâ (elleri kavuşturarak) (seyyidinâ mürşidinâ Muhammedin) hayra’l-verâ şeciyyeti ve alâ âlihi ve eshâbi’l-berâ’ati’n-nakiyyeti” (eller açılarak):

Anlamı: “Ey hak üzerine kerem ve ihsânı dâim olan Allah, Ey lütuf için iki elini uzatan Allah, Ey büyük mürüvvet sâhibi olan Allah, Ey günahları ve hatâları bağışlayan Allah, mahlûkâtın hayırlısı olan Efendimiz Muhammed’e salât ve selam eyle. Sâdık ve müttâkî olan âline ve ashâbına salât ve selam eyle.”

(vağfirlenâ yâ rabbenâ fi hazîhi’l cem’iyyeti’l-vaktiyyeti) (3 kere)

Selâmet-i pirân selâmet-i mürşidân ve kâhfe-i ehl-i imân rızâen lillâhi’l-fâtihâ

(hep bir ağızdan salâvat getirilip fâtihâ okunur ve tefekkür-i mevt yapılır)

İlâhi ente maksûdi ve ridâke matlûbi

(Bismillahirrahmanirrahim) fa’lem ennehû Lâ ilâhe illallah (222 adet)

(Bitirirken) İllallah hateme’n-nebiyyine Muhammed rasûlullah hakkan ve sîdkâ.. Hakkun

Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve Eşhedü enne Muhammeden abdühü ve habibühü ve rasûluh (3 kere)

Destur (secdede) alınır:

Yâ mahbûb-ı resulü’s-sakaleyn yâ ebe’l-alemeyn destur yâ sâhibe’l-meydan destur yâ sâhib-i hâze’t-tarika yâ sakine’l-basra yâ ümmü’l-abid yâ gavse’l-kebir yâ ebe’l-alemeyn (gizli) (medet yâ seyyid Ahmede’r-Rifâi)

Yâ sâkine’l-bağdat yâ ebe’s-salih yâ gavsü’l-azam yâ bazü’l-eşheb (gizli) (medet yâ seyyid Abdü’l-kâdiri’l-Geylâni) destur Hû

(ayağa kalkılır) (eller kavuşturulup sağ ayak başparmağı sol ayak başparmağının üzerindedir)

Durak İlâhisi: Sultânü'l Evliyâ Ahmed er-Rifâî²⁶⁹ (hep bir ağızdan okunur)

Hû, Dâim Hû, Bâki Hû, Lâ ilâhe illâ Hû

(zikre başlayınca ayaklar çözülür, el çırpma sesi ile eller çözülür)

Allâhümme biismike Yâ Allah Allah (222 adet) (en az 33 adet)

(Bitirirken) Allah Celle celâlühü ve amme nevâlühü ve lâ ilâhe gayruh..

Hakkun

(eller kavuşturulup sağ ayak başparmağı sol ayak başparmağının üzerindedir)

Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve Eşhedü enne Muhammeden abdühü ve habibühü ve rasûluh (3 kere)

Yâ Hay Yâ Hay (222 adet) (en az 33 adet)

(Bitirirken) Yâ Hayyu Yâ Kayyum Yâ Bedîa's-semavati ve'l-ard (Yâ mâlike'l mülk) (3 kere) Yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm

DESTUR

(secdeye varılır ve oturulur)

Yâ Rahman Yâ Rahim Yâ Allah (11 kere)

Yâ Aziz Yâ Gafur Yâ Allah (11 kere)

Yâ Gaffar Yâ Settâr Yâ Allah (11 kere)

(Bitirirken) Celle celâlühü ve cemmele cemâlühü ve lâ ilâhe gayruh

Yâ Selam... Allâhümme inni es'elüke Bihakkı ismike Yâ selam (21 kere)

(Bitirirken) Vallahu yed'u ilâ dari's-selam ve yehdi men yeşâü ilâ sıratın müstakim Allâhümme Yâ Latif

Yâ Hû Hû (12 kere)

(Bitirirken) Hû, Yâ Hû, Yâ men hüve lâ ilâhe illâ Hû, lâ mevcûde illâ Hû, lâ mâbûde illâ Hû, lâ maksûde illâ Hû, lâ mâşuka illâ Hû, lâ ilâhe illâ Hû

Allâhümme salli ale'l-Mustafa bedîa'l-cemâlin ve nahîu'l-vefâ salâten tedumu ve tebluğ ileyh biruh-i leyâlin ve tule'z-zeman ve salli aleyhi kemâ yenbağî (eller kavuşturulup öne eğilir): es-sâdık Muhammed aleyhisselam

AŞR-I ŞERİF (Hüvallâhüllezi.. Hüvellezi ersele rasûlehu.. Sebbihisme.. Ve tera'l melaikete...)

Besmele çekilerek 3 ihlâs okunur, Tekbir getirilir, Felak okunur, Tekbir getirilir, Nas okunur ve tekrar besmele çekilerek Fâtihâ okunur.

²⁶⁹ Orijinal icrâsı için bk. Ek. 22.

“Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedini’n-nebiyyi’l-ümmiyyi ve alâ âlihi ve sahbihi ve sellim (2 kere)

Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedinillezi câe bi’l-hakkı’l-mübîn ve erseltehü rahmeten li’l-âlemin”

Ve şefia’l-müznibine yevme yekümü’n-nâsi li rabbi’l-âlemin denilerek Duâ edilir ve zikir nihâyete erer.

Perşembe gecesi yapılan zikirden ayrı olarak Rifâî tarîkatında, Hatme-i Rifâî denilen uygulama yapılmaktadır. Sabri EĞRET ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre Hatme-i Rifâî, Dünya genelinde veya ülkemizde meydana gelen herhangi bir musibet ²⁷⁰ durumunda veya tarîkata mensup herhangi bir kimsenin sıkıntılı zamanlarında, dergâhta veya o kimsenin evinde topluca yapılmaktadır. Hatme-i Rifâî icrâsı şu şekildedir:

Halka şeklinde olup hep bir ağızdan okunur.

3 Fatiha - 3 Ayete’l-Kürsi - 3 Sûre-i Kadr - 3 Sûre-i Nasr

3 İhlâs - 3 Felak - 3 Nas - 3 Fatiha

Selâmun Kavlen Mirrabbirrahim (21 Adet)

Anlamı: Çok merhametli Rabbinden onlara bir de selam vardır.

Rabbenâ etinâ milledünke rahmeten ve heyyi lena min emrina raşada (21 Adet)

Anlamı: Rabbimiz! Bize tarafından bir rahmet ver. Bizi bulunduğumuz bu güç durumdan kurtar.

Lâ İlâhe İllallah (121 Adet)

Bismillâhillezi lâ yedurru measmihî şey’ün fi’l-ardi ve lâ fi’s-semâi ve hüve’s-semiu’l-âlim (21 Adet)

Anlamı: Allah’ın yüce ismine sığınana yerde ve gökte hiçbir şey zarar vermez. O her şeyi işitir ve bilir.

Allah (121 Adet)

Essalâtü vesselâmu aleyke yâ seyyidi yâ rasûlallah yâ Ahmed killet hıyleti ve ente vesileti fe edrikni (21 Adet)

Anlamı: Ey Allah’ın rasûlü benim efendim salât-ü selâm senin üzerine olsun. Çarem azaldı bana yetişiver.

Yâ iyâze billâh egisünâ (3 defa)

²⁷⁰ 08.01.2021 tarihinde Sabri Eğret ile yapılan sözlü görüşmeden edindiğimiz bilgilere göre, Afyonkarahisar’da Rifâî tarîkatı mensupları, Dünya genelinde meydana gelen Corona Virüs Pandemisi için, kendi dergâhlarında Hatme-i Rifâî icrâsı yapmışlardır.

Anlamı: Allah’a sığınarak, imdat ılığı, bize yardım et.

Yâ mahbûbî rasûlessekaleyn yâ ebel âlemeyn yâ seyyid Ahmed er-Rifâî elmedet.
(3 defa)

Anlamı: Peygamberin sevdiği iki âlemin bayrağı dünya ve ahiret büyüğü medet Allah’tan aracı olan piran efendimiz.

Duâ ve Fatihâ -i şerîfe ile Hatme-i Rifâî nihâyete erdirilir.

Resim 6. Rifâî Tarikatı Mensupları Cehrî (Sesli/Açıktan) Zikir Esnasında Duâ Ederken

Kaynak: Eğret, 2022

2.3. UŞŞÂKÎ TARÎKATI İCRÂLARI

Hasan Hüsameddin Uşşâkî (ö. 1001/1593) tarafından kurulan tarîkattır²⁷¹. Uşşâkîlik, Halvetîlik tarîkatının, Cerrâhî, Sünbülî, Cihangirî, Nasuhî/Şabânî, Sinânîlik kolları gibi, İstanbul merkezli bir tarîkattır²⁷².

Uşşâkî tarîkatında cehrî zikir (sesli/açıktan) esas alınır. Yapılan zikirlerde Allah’ın 12 esmâsı zikredilir.

İsminin açıklanmasını istemeyen bir Uşşâkî tarîkatı mensubundan²⁷³ alınan bilgilere göre, Afyonkarahisar’da Uşşâkî tarîkatının belirli bir dergâhı bulunmadığından, zikirler genellikle perşembe geceleri tarîkat üyelerinin evlerinde yapılmaktadır. Kaynak kişiden aldığımız bilgilere göre, Uşşâkîlikte zikir yapmak için belli bir kişi sayısı yoktur. En az 2 kişi ile zikir yapılabilir.

Uşşâkî zikrinin icrâsı şu şekildedir:

Yatsı namazı cemaat hâlinde kılındıktan sonra, Yâsin-i Şerîf okunur. Ardından halka kurulur ve “Hüvallahüllezi hayrunâ hafsunâ bi inâyeti bi hidâyeti” denilerek toplu

²⁷¹ Mehmet Akkuş, *Hüsameddin Uşşâkî*, C. XVIII. TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 515.

²⁷² Arıcıoğlu, a.g.t., s. 107.

²⁷³ Kaynak kişi özel nedenlerden dolayı isminin verilmesini istememiştir. 04.09.2022 tarihinde yapılan sözlü görüşme.

bir şekilde zikre başlanır. Sayılarını zâkirbaşının belirlediği lafızlar toplu bir şekilde okunur.

Bismillâhirrahmânirrahim

Estağfirullah el-azim min külli zenbi'l ya rahim

Aleyke Rasûlullah ya adedi ilmillah

Aleyke Rasûlullah bi adedi ilmillah

Ardından zâkirbaşı “Destur ya Allah” diyerek önce Allah-u Teâlâ’dan, sonra Hz. Muhammed’den (s.a.v.), daha sonra Allah dostlarından izin alır ve akabinde silsile-i şerifte bulunan tüm evliyâlardan izin alır, en sonunda ise zamanın Uşşâkî şeyhinden izin alır. Daha sonra “Fâ’lem ennehû lâ ilâhe illallah” denilerek 12 esmâ zikrine geçilir.

- 1- Lâ ilâhe illallah
- 2- Allah Allah yâ Allah
- 3- Hû Hû yâ Hû
- 4- Hak Hak yâ Hak
- 5- Hay Hay yâ Hay
- 6- Kayyum Kayyum yâ Kayyum
- 7- Kahhar Kahhar yâ Kahhar
- 8- Fettah Fettah yâ Fettah
- 9- Vahid Vahid yâ Vahid
- 10- Ehad Ehad yâ Ehad
- 11- Samed Samed yâ Samed
- 12- Allah

Ardından “Destur” denilir ve “Allah Allah Allah, Celle Celalühü, Cemmele Cemelehü ve Emmele velihü ve lâ ilâhe gayruk” denilerek Mülk Sûresi okunur. Ardından “Sadakallâhülazim El-Fâtihâ meas-salâvat” denilerek Fâtihâ-ı Şerîfe ve toplu bir şekilde bir defa Salâvat-ı Şerîfe okunur. Zikir böylece son bulur.

Uşşâkî tarîkatında yapılan zikir ilk başta oturarak başlar. “Fâ’lem ennehû lâ ilâhe illallah” denildikten sonra isteğe bağlı olarak, zikrin bitimine kadar ayakta devam eder. Eğer “Fâ’lem ennehû lâ ilâhe illallah” denildikten sonra ayağa kalkıldıysa, “Allah Allah Allah, Celle Celalühü, Cemmele Cemelehü ve Emmele velihü ve lâ ilâhe gayruk” denildikten sonra zâkirbaşı komut verir ve zikirde bulunanlar tekrar yerlerine otururlar.

Kaynak kişiden alınan bilgilere göre, Kahhar esmâsı toplu yapılan zikirlerde okunmamaktadır. Bu esmâ tarîkate mensup kişilerin, tek başına(ferdi) olarak okudukları esmâdır.

Uşşâkî tarîkatında yapılan toplu zikirlerde okunan ilâhiler, zikir esnasında okunan esmâya göre belirlenmektedir. Okunan ilâhi, mutlaka o esmâ ile ilgili olmalıdır. İlâhiler genellikle (Lâ ilâhe illallah - Allah Allah yâ Allah - Hû Hû yâ Hû - Hak Hak yâ Hak - Hay Hay yâ Hay - Allah) esmâlarında okunmaktadır. Geriye kalan diğer esmâlarda, zikirde bulunan kişilerin kalplerinin dinlenmesi sebebiyle, ilâhi söylenmemektedir. Zikir esnasında okunan ilâhilerin güfteleri genellikle Uşşâkî tarîkatı mensupları tarafından yazılmaktadır²⁷⁴.

Lâ ilâhe illallah esmâsında okunan ilâhilerin güfteleri şu şekildedir:

İlâhi 1

Mutlum atmaz dilinden

Hisse cennet gülünden

Hep gidelim yolundan

Lâ ilâhe illallah

Mutlum beni tımarla

Tevhit nefsi şamarla

Derdi Sıddık Ömerler

Lâ ilâhe illallah

Mutlum hakka yürüdü

Tevhit dilde bir idi

Açar cennet kilidi

Lâ ilâhe illallah

²⁷⁴ Kyn. İsmi vermek istemeyen kaynak kişi

Mutlumlâ cihâr yâr-ı güzîn

Çek tevhidi parlar yüzün

Koymaz kalplerde hüzün

Lâ ilâhe illallah

Mutlum habip soyundan

Huyu Resul huyundan

İçer Kevser suyundan

Lâ ilâhe illallah

Mutlum erenler başı

Tevhid sırrıdır işi

Tevhidsiz olmaz kişi

Lâ ilâhe illallah

Mutlum Tevhid hayranı

Canlar onun kurbanı

Diyen eder bayramı

Lâ ilâhe illallah

Mutlum Tevhid şakıdı

Başka beşer yok idi

Âdem bile okudu

Lâ ilâhe illallah

Mutlum bilir tadını

Söyler Mevlâ adını

Siler tâmu tadını

Lâ ilâhe illallah

Gider hak yolunda

Berat olur elinde

Bu söz dervîş dilinde

Lâ ilâhe illallah

Kim Allah'ı aradı

Tevhit ona yaradı

Bu söz dervîş muradı

Lâ ilâhe illallah²⁷⁵

İlâhi 2

Biz Uşşâkî gülüyüz

Yâ hû Yâ Allah

Dost bağı bülbülüüz

Lâ ilâhe illallah

Hasbi Rabbi Cellallah

Mağfi Kalbi Gayrullah

Nur Muhammed Sallallah

Lâ ilâhe illallah

Uşşâkîdir pirimiz

²⁷⁵ Orijinal icrâsı için bk. Ek. 22.

Yâ hû Yâ Allah

Nakşolur Gönlümüze

Lâ ilâhe illallah

Hasbi Rabbi Cellallah

Mağfi Kalbi Gayrullah

Nur Muhammed Sallallah

Lâ ilâhe illallah

Sürmedir Gözümüze

Yâ hû Yâ Allah

Nakşolur Gönlümüze

Lâ ilâhe illallah

Hasbi Rabbi Cellallah

Mağfi Kalbi Gayrullah

Nur Muhammed Sallallah

Lâ ilâhe illallah²⁷⁶

Allah Allah yâ Allah esmâsında okunan ilâhinin güftesi şu şekildedir:

İlâhi 3

Yıllar yılı bir hiçliğe

Düştüm sana geliyorum

Yeter artık döne döne

Rabbim sana geliyorum

²⁷⁶ Orijinal icrâsı için bk. Ek. 22.

Durdum ve düşündüm demin

Baktım bu yol daha emin

Ayrılmamaya bin yemin

Ettim sana geliyorum

Gözüm yaşlı gönlüm garip

Yalvarayım dedim varıp

Benliği benden çıkarıp

Attım sana geliyorum

Aşk tokmağı değdi örse

Durmam gayrı dursa

Dünyadan kalan neyim varsa

Sattım sana geliyorum

Bıraktım öfkeyi kini

Oldum bir rahmet ekini

Seni sevmenin zevkini

Tattım sana geliyorum²⁷⁷

Hû Hû yâ Hû esmâsında “Gelin Ey Âşıklar Gelin Hû Mevlam Hû”²⁷⁸ ilâhisi okunmaktadır.

Hak Hak yâ Hak esmâsında “Gaflet İle Hakkı Buldum Diyenler”²⁷⁹ ilâhisi okunmaktadır.

Hay Hay yâ Hay esmâsında okunan ilâhinin güftesi şu şekildedir:

²⁷⁷ Orijinal icrâsı için bk. Ek. 22.

²⁷⁸ Nota için bk. s. 134.

²⁷⁹ Nota için bk. s. 135.

İlâhi 4

Hak yoluna gidenlerin

Kurban olsam ellerine

Hakkı zikir edenlerin

Kurban olsam dillerine

Yâ hay Yâ hay

Yâ hay Yâ hay

Bir ananın evladınız

Bir dedenin torunuyuz

Hepimiz Allah kuluyuz

Muhammed'in ümmetiyiz

Yâ hay Yâ hay

Yâ hay Yâ hay

Girdim Mutlum bahçesine

Sümbül yakın lalesine

Mor menekşe boyun eğmiş

Zikir eder Mevlâsına

Yâ hay Yâ hay

Yâ hay Yâ hay²⁸⁰

²⁸⁰ Orijinal icrâsı için bk. Ek. 22.

Hay Hay yâ Hay esmâsından sonra bulunan Kayyum Kayyum yâ Kayyum ve Kahhar Kahhar yâ Kahhar esmâlarında ilâhi, isteğe bağı olarak okunmaktadır. Kahhar Kahhar yâ Kahhar esmâsından Allah esmâsına kadar genellikle ilâhi söylenmemektedir. Allah esmâsına gelindiğinde tekrar ilâhiye başlanmaktadır.

Allah esmâsında okunan ilâhinin güftesi şu şekildedir:

İlâhi 5

Uşşâkîler kurmuş aşkın pazarını

Cehri cehri vurur nefse azarı

O fânidir eder bize nazarı

Allah Allah der Uşşâkî erleri

Uşşâkîler çıkmış dostun köşküne

Erişmesi zordur Allah aşkına

Şeyhim himmet eyle burda şaşkına

Allah Allah der Uşşâkî erleri

Uşşâkîler hak nuruna bakarak

Deryalarda dostu gelip anarak

Aşkın ateşine varıp yanarak

Allah Allah der Uşşâkî erleri

Bakır Mutlum kesme benim hızımı

Sen bilirsin yürekteki sızımı

Artık cehri söyler sözümü

Allah Allah der Uşşâkî erleri

Cemil düşmüş aşk narına sönmüyor

Bir ihvana kolay derviş denmiyor

Dost sözüyle aşk ocağı yanmıyor

Allah Allah der Uşşâkî erleri

Cennet sarayında kapı şükrümüz

Ravzada Habibe bağlı fikrimiz

Uşşâkîyiz cehri bizim zikrimiz

Allah Allah der Uşşâkî erleri²⁸¹

2.4. KÂDİRÎ TARÎKATI İCRÂLARI

Abdülkâdir Geylânî (ö562/1166) tarafından kurulan tarîkattir ²⁸² . İslam dünyasında en yaygın tarîkatlardan biri olan Kâdirî tarîkatının Endonezya'dan Fas'a kadar her yerde müntesibi bulunmaktadır²⁸³.

Afyonkarahisar'da Kâdirî tarîkatı zikirleri pazartesi günleri, Kâdirî dergâhında yapılmaktadır. Tarîkatın benimsemiş olduğu zikir, cehrî (sesli/açıktan) zikirdir ²⁸⁴ . Zikirler halka şeklinde, kuûdî (oturularak) yapılmaktadır. Zikirler genellikle tek halka şeklinde yapılırken, kişi sayısının fazla olması durumunda, iç içe geçmiş halkalar şeklinde yapılmaktadır.

Ali Yavuz²⁸⁵ ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre, birinci halkada genellikle şu kişiler bulunmaktadır:

- Zâkirbaşı
- Zikir esmâlarını bilenler
- Zikri vurgulu ve düzgün yapabilenler
- İlâhi okuyabilenler
- Hâfızlar
- Zikre misafir olarak katılan kişiler

Zikirde oturma usûlü ise şu şekildedir: Zâkirbaşı sırtını kibleye dönerek oturmaktadır. Zâkirbaşının hemen sağ tarafında ilâhici başı (çavuş) oturmaktadır.

²⁸¹ Orijinal icrâsı için bk. Ek. 22.

²⁸² Yılmaz, a.g.e., s. 240.

²⁸³ Arıcıoğlu, a.g.t., s. 82.

²⁸⁴ Arıcıoğlu, a.g.t., s. 82.

²⁸⁵ Kâdirî Tarîkatı Vekîli. 01.09.2022 Kâdirî tarîkatı dergâhında yapılan sözlü görüşme.

Zâkirbaşının sol tarafına ise, hâfızlar veya zikre misafir olarak katılan kişiler oturmaktadır.

Ali Yavuz ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre Kâdirî tarîkatının zikir icrâsı şu şekildedir:

“Euzubillahimineşşeytanirracim Bismillahirrahmanirrahim

Silsile-i Şerifte bulunanların ruhlarına bağış yapılır.

Euzubillahimineşşeytanirracim Bismillahirrahmanirrahim

-Vestağfiru rabbeküm sümme tübu ileyh, inne rabbi rahiymun vedüd.

(Sadakallâhülazim)”

Diyelim hata ve günahlarımız için

Estağfirullah el azim (15 defa)

Manası: Ey azamed sahibi Allah’ım beni mağfiret eyle

Ya malikel mülkil kadim, estağfirullah el azim (5 defa)

Manası: Hem ezeli ve hem ebedi, mülkün sahibi olan ve esirgeyip bağışlayan Allah’ım beni mağfiret eyle

Estağfirullah aman ya rabbi, min külli zemmin tövbe ya rabbi (5 defa)

Manası: Esirgeyip bağışlayan Rabbim, bütün günahlarıma tövbe ettim ey Rabbim

Estağfirullah tübdü ilallah ve neheytü kalbi an masivallahi (5 defa)

Manası: Esirgeyip bağışlayan Allah’ım, tövbeleri kabul etmek ancak sana aittir. Kalbimde bulunan kötülüğü benden al.

Euzubillahimineşşeytanirracim Bismillahirrahmanirrahim

Bismillahirrahmanirrahim (21 defa)

Manası: Rahman ve Rahim olan Allah’ın adı ile

Ya Rahman Ya Rahim Ya Allah (5 defa)

Manası: Ey bütün mahlûkata rızık ve nimet veren. Ey sadece müminleri sevindiren Allah!

Ya Maliku Ya Kuddüs Ya Allah (5 defa)

Manası: Ey mülk sahibi ve bütün eksikliklerden münezzeh olan yüce Allah!

Ya Hannan Ya Mennan Ya Allah (5 defa)

Manası: Ey merhametli olan ve verdiğinde çokça veren yüce Allah!

Ya Deyyân Ya Burhan Ya Allah (5 defa)

Manası: Ey her şeyi hesaba çeken ve en büyük delil sahibi olan yüce Allah!

Ya Sübhân Ya Sultan Ya Allah (5 defa)

Manası: Ey noksan sıfatlardan uzak olan, her türlü saltanat kendisine ait olan yüce Allah

Ya Selam Ya Mümin Ya Allah (5 defa)

Manası: Ey emin olan ve selamet sahibi olan yüce Allah!

Ya Hakim Ya Alim Ya Allah (5 defa)

Manası: Hikmet sahibi olan ve her şeyi hakkıyla bilen Allah!

Ya Fettah Ya Rezzak Ya Allah (5 defa)

Manası: Her türlü zorlukları açan ve kolaylaştıran, yaratılmışlara faydalanılacak şeyleri ihsan eden yüce Allah!

Ya Settar Ya Gaffar Ya Allah (5 defa)

Manası: Ey ayıpları örten ve günahları affeden yüce Allah!

Zâkirbaşı der: Ya rabbi Settar ismine dehalet ediyoruz. Ayıplarımızı, günahlarımızı örtüver. Gaffar ismine dehalet ediyoruz günahlarımızı affediver yarabbi denildikten sonra;

Euzubillahimineşşeytanirracim Bismillahirrahmanirrahim

Ahzâb Sûresinin 56. Ayeti okunur

Lebbeyk

Salavât-ı Şerife (3 defa)

Fa'lem ennehû

Lâ ilâhe illallah (3 defa)

Zâkirbaşı der: Muhammedün Rasulullah cemîl enbiyâi ve'l-mürselin âlihi ve'l-hamdülillâhi rabbil âlemin. El-Fâtihâ!

Hasbi Rabbi Cellallah

Mafi Kalbi Gayrullah (2 DEFA)

Yuhyi Kalbi Zikrullah

Lâ ilâhe illallah

Manası: Celil olan Allah, benim Rabbimdir ve o bana kâfidir. Kalbimde ondan başka, hiçbir şeye yer yoktur. Allah'ı zikretmekle kalbimi diriltti. Allah'tan başka tapılacak hiçbir ilah yoktur.

Hasbi Rabbi Cellallah

Mafi Kalbi Gayrullah (2 DEFA)

Nur-u Muhammed Sallallah

Lâ ilâhe illallah

Manası: Celil olan Allah benim Rabbimdir ve o bana kâfidir. Kalbimde ondan başka hiçbir şeye yer yoktur. Allah Nur-u Muhammed'e salât eylesin. Allah'tan başka tapılacak hiçbir ilah yoktur.

Kelime-i Tevhid ile zikre devam edilir. Kelime-i Tevhid zikri ile birlikte ilâhi söyleyen kişi zikrin sonuna kadar olan esmâlarda, ilâhi okumaya başlar. Zikir esnasında okunan ilâhiler, Sofyan usûlü (4/4) ilâhilerdir.

Lâ ilâhe illallah

Manası: Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur.

İllallah

Manası: Sadece tek ve bir Allah (c.c.)

Allah

Manası: Yüce yaratıcımızın özel ismidir. Bu isim, O'nun kemal, cemal ve celal sıfatlarının ifade ettiği anlamların tamamını kapsar.

Hay

Manası: Var olan, diri, tam ve mükemmel manasıyla hayat sahibi olan Allah

Hu

Manası: Hiçbir varlığın müşahede edemeyeceği Allah (c.c.) hazretlerinin mutlak gayb ve sır olan zatını işaret eder.

Hakk

Manası: Varlığı hiç değişmeyen, hiç yok olmayan ve gerçek olan

Hayyul Kayyum Allah, Kadiri Kayyum Allah

Manası: Varlığı, diriliği her an için olup, gökleri, yerleri her an için tutan daimi her şeye her hususta iktidarı yeten Allah

Ya Zelcelali Vel İkrâm

Manası: Ey Celal ve ikram sahibi olan yüce Allah (c.c.)

Allah, Vahid, Ehad, Samed

Manası: Zatında bir ve tek olan, hiçbir şeye ihtiyaç olmadığı halde bütün ihtiyaçları gideren Allah (c.c.)

Zâkirbaşı der: “*Lem yelid ve lem yüled ve lem yekün lehü küfüven ehad.*” Daha sonra hep bir ağızdan;

“Ya Hannan Ya Mennan nes ’elüke ’l eman el ’eman min zevâl ’il imân”. (3 defa)

Ardından hep bir ağızdan; *“Biz severiz Muhammed’i, Cihariyari Güzini, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali Haydarı”* denilir ve Kurân-ı Kerim okunarak duâ yapılır ve zikir böylece nihâyete erdirilir.

Zikir esnasında okunan ilâhiler, Sofyan usûlü (4/4) ilâhilerdir. Bu ilâhilerin güfteleri genellikle Kâdirî tarîkatı mensupları tarafından yazılmaktadır. Kelime-i Tevhid zikri ile birlikte söylenilen ilâhinin güftesi şu şekildedir:

Kâdirîler bülbülüdür

Erenlerin has gülüdür

Dervişlerin mürşididir

Himmet eyle Adil Babam

Sevgi ihlâs aşk doludur

Allah’ın muhlis kuludur

Taliplerin yoldaşdır

Himmet eyle Adil Babam

Zikirde geliyor cezbe

Dervişlik aşkla edeple

Bağrımdaki kor ateşle

Himmet eyle Adil Babam

Resulden aldın görevin

Piranlar etti himmetin

Rüyada halde bilindin

Himmet eyle Adil Babam

Birgivi'nin yanındasın
Tirevinin evladısın
Nevşehir'in canındasın
Himmet eyle Adil Babam

Ödemişte'dir dergâhın
Hasretinle hep yanarım
Çok tesirlidir nazarın
Himmet eyle Adil Babam²⁸⁶

2.5. HALVETÎ TARÎKATI İCRÂLARI

Ebu Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Ekmelüddin Halvetî (ö. 800/1397) tarafından kurulan tarîkattır²⁸⁷. İran bölgesinde doğmuş bir tarîkat olmasına rağmen, İstanbul, Anadolu ve Balkanların en yaygın tarîkatlarından biridir.

Afyonkarahisar'da Halvetîlik, Osmanlı zamanına dayanmaktadır. Osmanlı padişahı II. Ahmet (1691-1695) Niyazi Mısır'ı İstanbul'dan sürerken, arkadaşı Askerî Baba'yı (Gülap Oğlu Mehmet) da Afyon'a sürmüştür. Afyon'da ölümüne kadar Halvetî tarîkatının şeyhi olarak vazife görmüştür²⁸⁸. Askerî Baba 1700 yılında vefat etmiştir²⁸⁹.

Afyonkarahisar'da Halvetî zikirleri perşembeyi cumaya bağlayan gece, Afyonkarahisar merkeze bağlı Erkmen kasabasındaki Halvetî dergâhında yapılmaktadır. Halvetîlikte esas olan nefsin, kötü huylardan arındırılmasıdır²⁹⁰. Bunun da başlıca yolu zikirdir.

Halvetî tarîkatı cehrî (sesli/açıktan) zikri benimsemektedir. İsminden de anlaşılacağı üzere Halvet, kelime anlamı olarak, yalnız kalmak, her şeyden uzaklaşarak تنها bir yere çekilmek anlamında kullanılmaktadır²⁹¹. Bu bakımdan Halvetîlikte, gizli kalmak ve bilinmemek oldukça önemlidir. Bu sebepten dolayı perşembeyi cumaya

²⁸⁶ Orijinal icrâsı için bk. Ek. 22.

²⁸⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 260.

²⁸⁸ <https://www.afyonturkeligazetesi.com/yazarlar/ramis-baspunar/askeri-baba-gulap-oglu-mehmet/4148/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2022).

²⁸⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 260.

²⁹⁰ Türkan Uymaz, *Halvetîliğin Şabanîyye Kolunda Türk Musikisi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2017, s. 49.

²⁹¹ Çağhan Adar, *Halvetîlikte Müziğe Karşı İnanç ve Tutumların İncelenmesi*, Yayınlanmış Sanatta Yeterlilik Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2012, s. 16.

bağlayan gece yapılan zikirde, ışıklar kapalı tutulur. Böylece kimse kimseyi görmez ve sadece zâkirbaşının sesine uyulur. Halvetîlikte, gizli kalmak ve bilinmemek önemli olduğundan, zikir esnasında ilâhi okunmaz. Zikirler halka şeklinde icrâ edilir.

Muhammed Arı²⁹² ile yapılan görüşmelerden edinilen bilgilere göre Halvetî zikrinin icrâsı şu şekildedir:

“Yatsı namazı kılındıktan sonra halka kurulur ve zâkirbaşı Kur’ân-ı Kerîm’den bir aşr-ı şerîf okur. Hemen ardından zâkirbaşı kısa bir duâ yapar. Ardından zâkirbaşı Peygamber Efendimiz (sav) ve mürşid-i kâmilini rabıtaya alarak zikri başlatır.

Halvetî zikri 6 esmâdan oluşmaktadır:

1. Bismillahirrahmanirrahim (100 defa)
2. Estağfirullah el-azim (100 defa)
3. Salavât-ı şerîf (100 defa)
4. Lâ ilâhe illallah (100 defa)
5. Allah (100 defa)
6. Hu (100 defa)

Esmâların zikredilmesinden sonra duâ yapılır ve 3 İhlâs- şerîf, Fâtihâ, Felak ve Nas sûrelerinin okunmasıyla birlikte zikir sona erdirilir.

2.6. NAKŞİBENDÎ TARÎKATI İCRÂLARI

718/1318 yılında Buhara’da doğan Bahâeddin Nakşibendî’ye (ö. 791/1389) nispet edilen tarîkattir²⁹³. Nakşibendî tarîkatı İslam dünyasında, Kâdirîlikten sonra en yaygın tarîkat olarak bilinmektedir²⁹⁴. İslam dünyasının hemen hemen her bölgesine yayılmıştır.

Nakşibendî tarîkatı zikir, sohbet, rabıtaya önem vermiştir. Mensuplarınca rabitanın amaca ulaşmada etkili olduğu belirtilmektedir²⁹⁵. Nakşibendî tarîkatının ayrıca kendine has zikirleri bulunmaktadır. Tarîkat sessiz yapılan zikre büyük önem vermiş, bu sebeple zikirlerini hâfî (sessiz/gizli) olarak yapmıştır. Nakşibendi tarîkatının yapmış

²⁹² Halvetî Tarikatı Vekili. 11.09.2022 Afyonkarahisar Erkmen kasabası Halvetî tarikatı dergâhında yapılan sözlü görüşme.

²⁹³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 72.

²⁹⁴ Hamid Algar, *Nakşibendiyye*, C.XXXII. TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 335.

²⁹⁵ Arıcıoğlu, a.g.t., s. 88.

oldukları bu zikre “*Hatme-i Hâcegân*” denilmektedir²⁹⁶. Hatme-i Hâcegân Nakşibendî tarikatında toplu olarak yapılan zikir çeşididir. Hatme-i Hâcegân tarikat müridlerinin şeyh huzurunda oturup, belirli adetlerde, Fâtihâ, İhlâs ve İnşirah sûrelerini okumak olarak kullanılan bir tabirdir²⁹⁷.

Çalışma süresi içerisinde yapılan alan araştırması neticesinde elde edilen bilgilere göre, Afyonkarahisar’da Nakşibendî tarikatının beş farklı kolu bulunmaktadır. Bunlar;²⁹⁸

- 1) Menzil
- 2) Altınoluk (Erenköy)
- 3) Hâlidîyye
- 4) İsmailağa
- 5) Süleymancılar

Nakşibendî tarikatının Menzil kolu sadece Hatme-i Hâcegân yaparken, Altınoluk (Erenköy) ve Hâlidîyye kolları, Hatme-i Hâcegân ile birlikte, aynı zamanda sesli zikir de yapmaktadırlar.

Nakşibendîliğin İsmailağa ve Süleymancılar kolları görüşme yapmak istemediklerinden dolayı, çalışmada sadece Menzil, Altınoluk (Erenköy) ve Hâlidîyye kollarına yer verilmiştir.

2.6.1. Menzil Kolu

Menzil, Nakşibendîliğin bir kolu olup, Türkiye’de en fazla mensubu olanlardan biridir²⁹⁹. Bugünkü önderleri Sultan Seyyid Abdulbâkî el-Hüseynî’dir. Menzil kolunun merkezi Adıyaman ilidir. Nakşibendîliğin bu kolunda sesli zikir yapılmayıp sadece sessiz zikir yapılmaktadır. Afyonkarahisar merkezde, Menzil koluna âit 26 dergâh/tekke bulunmaktadır.

Ahmet Aktuğ³⁰⁰ ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre Hatme-i Hâcegân zikri her gün ikindi veya yatsı namazında sonra dergâhlarda yapılmaktadır. Hatme-i Hâcegân zikir uygulaması şu şekilde yapılmaktadır:

²⁹⁶ ÇAKIR, M. S. “Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, C. V, Sayı: 2, 2019, ss. 488-505.

²⁹⁷ Arıcıoğlu, a.g.t., s. 88.

²⁹⁸ Araştırmacının alan araştırması sonucu tespit edilmiştir.

²⁹⁹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Menzil_Cemaati, (Erişim Tarihi: 24.12.2022).

³⁰⁰ Nakşibendî Molla. 16.09.2022 Nakşibendî dergâhında yapılan sözlü görüşme.

“Öncelikle 100 tane küçük, 10 tane de büyük taş bulundurulur. Yuvarlak halka kurularak namazdaki iftiraş ve teverruk oturusunun³⁰¹ aksine oturulur. Taşları dağıtacak kişi imamın önünde oturur ve taşlardan yirmi bir tanesini alıp ona verir. Büyük olan on taşı ise, Fâtiâ sûresi için imamın önüne koyar.

İmam gözlerini kapatır ve hatmenin başladığını bildirmek için sesli bir şekilde, “*estağfirullah (25)*” der. Hatmedekiler de onunla birlikte gözlerini kapatır ve yirmi beş defa veya daha fazla istiğfar ederler. Hatme bitene kadar gözlerini açmazlar. Ardından imam “Fâtiâ-i şerife” der. Taş dağıtan kişi büyük taşların altısını imamın sağ tarafından altı kişiye verir. İmam ve kendisine büyük taş verilenler birer defa kendi duyabilecekleri sesle Fâtiâ’yı besmele ile birlikte okur. Taş dağıtan, büyük taşları dağıttıktan hemen sonra toplamaya başlar. Ardından o altı taşı diğer dört taşın yanına koyar ve gözlerini kapatarak imamın önüne oturur. İmam sesli bir şekilde “*salavât-ı şerife*” der. Kendisine küçük taş verilen her kişi adedince Peygamber Efendimiz’e (sav) salât ve selam getirir. Bundan sonra imam sesli bir şekilde “*Elem neşrah leke-i şerife*” der ve elindeki yirmi bir taşla salavatları okumaya başlar.

Sonra imam sesli bir şekilde “*İhlâs-ı şerife*” der. İmam dâhil herkes elindeki taş adedince kendi duyabilecekleri bir sesle İhlâs sûresini okur. İmam bu şekilde on defa “*İhlâs-ı şerife*” diyerek İhlâs sûresini okutur. Böylece herkes elindeki taş sayısınca İhlâs sûresini okur. Sonuç olarak bin defa İhlâs sûresi okunmuş olur.

Ardından imam sesli bir şekilde “*Fâtiâ-i şerife*” der ve taş dağıtan da büyük taşlardan yedi tanesini alıp imamın solundan yedi kişiye verir ve onlar da besmele ile birlikte Fâtiâ’yı okur.

Bundan sonra imam “*salavât-ı şerife*” der ve herkes elindeki taş adedince salavat getirir. Sonra taş dağıtan kişi imamdanda başlayarak onun sağından devam edip soluna gelene kadar taşları toplar.

Ardından imam sesli bir şekilde hatme duasını okur. Hatme duasından sonra da Kur’ân-ı Kerîm’den bir sûre okur ve hatmenin bittiğini ifade etmek için sesli bir şekilde

³⁰¹ İftiraş: Hanefîler’e göre erkekler için sol ayağı yere döşeyip sağ ayağını parmaklar kibleye gelecek şekilde dikmek ve sol ayak üzerine oturmaktır. Teverruk: Kadınlar içinse sol oturak üzerine oturarak iki ayağını sağ taraftan çıkarmaktır. Kyn. Ebubekir Sifil, *Ka’de*, C.XXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 55.

“*estağfirullah (25)*” der. Hatmedekiler ve imam kendi duyabilecekleri bir sesle yirmi beş defa veya daha fazla istiğfar ederler ve gözlerini açarlar³⁰².”

2.6.2. Altınoluk (Erenköy) Kolu

Nakşibendilik geleneği içinde olan, esnaf ve iş adamları kolu olarak da bilinen bu kol, Cumhuriyet Dönemi’nde kurulmuştur³⁰³. Altınoluk (Erenköy) kolunun bugünkü önderliğini Osman Nuri Topbaş yapmaktadır.

Nakşibendiliğin Afyonkarahisar’da bulunan Altınoluk (Erenköy) kolu, hâfî (sessiz/gizli) zikir ile birlikte aynı zamanda cehrî (sesli/açıktan) zikir yapmaktadır.

Şakir Celayir³⁰⁴ ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre her perşembeyi cumaya bağlayan gece, sabah veya ikindi namazından sonra yapılan Altınoluk (Erenköy) kolunun “hâfî (sessiz/gizli)” zikir icrâsı şu şekildedir:

Hatme-i Hâcegân için niyet edilir.

1 adet Fâtihâ-1 şerîf okunur.

11 adet İhlâs-1 şerîf okunur.

100 adet istiğfar-1 şerîf okunur.

100 adet salavât-1 şerîf okunur.

Rabîta-1 şerîf yapılır.

7 adet Fâtihâ-i şerîf okunur.

79 adet İnşirah okunur.

Silsile-i şerîf okunur.

1000 İhlâs-1 şerîf okunur.

7 adet Fâtihâ-1 şerîf okunur.

100 adet salavât-1 şerîf okunur.

Hatme-i Hâcegân Duası

1 adet salavât-1 şerîf okunur.

³⁰² Şeyh Seyyid Abdülhakîm El-Hüseyînî, *el-Minhâcû 's-Senî Adâb-ı Şeyh Seyyid Abdülhakîm El-Hüseyînî*, Semerkand Yayınları, 2022, ss. 407-409.

³⁰³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Erenk%C3%B6y_Cemaati, (Erişim Tarihi: 27.01.2023).

³⁰⁴ Altınoluk (Erenköy) Vekîli. 09.09.2022 tarihinde kaynak kişinin evinde yapılan sözlü görüşme.

Hatme-i Hâcegân bittikten sonra, hatmede bulunan kişiler cehrî (sesli/açıktan) zikir için halka oluşturlar. Altınoluk (Erenköy) kolunda, cehrî zikirde Allah'ın iki esmâsı okunur. Bunlar; Lâ ilâhe illallah ve Allah esmâlarıdır.

Altınoluk (Erenköy) kolunun cehrî (sesli/açıktan) zikir icrâsı şu şekildedir:

- Lâ ilâhe illallah (200-300 adet)
- Allah (200-300 adet)

Zikrin ardından Kur'ân- Kerîm'den bir aşr-ı şerîf okunur ve duâ edilir. Zikir bu şekilde son bulur.

2.6.3. Hâlidiyye Kolu

Nakşibendîliğin, Hâlid el-Bağdâdî'ye nispet edilen koludur³⁰⁵. Hâlidiyye kolunun bugünkü önderliğini Hâlidiyye şeyhi olan Şeyh Seyda Muhammed Said el-Cezeri'nin³⁰⁶ oğlu Ömer Faruk Seyda yapmaktadır³⁰⁷. Cizre merkezli bir koldur.

Afyonkarahisar'da Hâlidiyye kolu, 1990'lı yıllarına başına dayanmaktadır³⁰⁸. O yıllardan itibaren Hâlidiyye kolu, Afyonkarahisar merkeze bağlı Çayırbağ kasabasında varlığını devam ettirmiştir.

Nakşibendîliğin Afyonkarahisar Çayırbağ kasabasında bulunan Hâlidiyye kolu zikirlerini perşembeyi cumaya bağlayan gece, Çayırbağ'da bulunan dergâhlarında yapmaktadırlar. Yapılan hatmede hem gözler ve ışıklar kapalı tutulur. Silsilede bulunan kişilerin ruhlarının da zikre katıldığı düşünülür³⁰⁹.

Selahattin Çam³¹⁰ ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre, Hâlidiyye kolunda yapılan hâfî (sessiz/gizli) zikir icrâsı şu şekildedir:

Besmele çekilerek Ahzâb Sûresinin 56. Ayeti okunur

Büyük Salavat (100 kere) “Salavâtullâhi ve melâiketihî ve enbiyâi ve rasûli ve cemîi halkihî alâ Seyyidinâ Muhammedin ve alâ alihi Seyyidinâ Muhammed”

Besmele çekilerek Dua edilir

³⁰⁵ Hamid Algar, *Hâlidiyye*, C.XV. TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 295.

³⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahman Adak, *Seyda, Muhammed Said*, C.XXXVII. TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss. 20-21.

³⁰⁷ Kyn. Hüdai Şenol: Hâlidiyye Mensûbu. 03.09.2022 tarihinde Afyonkarahisar Çayırbağ kasabası Hâlidiyye dergâhında yapılan sözlü görüşme.

³⁰⁸ Kyn. Hüdai Şenol

³⁰⁹ Pınarbaşı, a.g.t., s. 49.

³¹⁰ Hâlidiyye Kolu Hatme Görevlisi. 10.09.2022 Afyonkarahisar Çayırbağ kasabası Hâlidiyye dergâhında yapılan sözlü görüşme.

Estağfirullah el-azim ve etübü ileyh (25 kere)

Rabîta-ı şerîf (5 dakika)

Fâtihâ-ı şerîf (2 kere)

Salavât-ı şerîf (11 kere)

İhlâs-ı şerîf (11 kere)

Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâ'hil aliyyi'l-azim (11 kere)

Fâtihâ (1 kere)

Salavât-ı şerîf (11 kere)

Hatme Duası

Aşr-ı Şerîf

Dua

Hatme-i Hâcegân bittikten sonra, hatmede bulunan kişiler cehrî (sesli/açıktan) zikir için halka oluştururlar ve ayağa kalkarlar. Mânevî havanın oluşması için halkada bulunan kişiler el ele tutuşurlar. Yapılan cehrî (sesli/açıktan) zikire def ve erbânelerde eşlik eder.

Veli Yıldırım³¹¹ ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre, Hâlidîyye kolunda yapılan, “cehrî (sesli/açıktan)” zikir icrâsında Allah'ın beş esmâsı, sayılarının zikirde def ve erbâne çalıp ilâhi söyleyenler tarafından belirlenmesiyle okunmaktadır.

- Lâ ilâhe illallah
- Allah
- Hu
- Hay
- Hak

Cehrî (sesli/açıktan) zikir, ilâhi söyleyenlerin zikrin en sonunda salavat okumalarıyla birlikte nihâyete erer.

³¹¹ Hâlidîyye Kolu Hatme Görevlisi. 03.09.2022 Afyonkarahisar Çayırbağ kasabası Hâlidîyye dergâhında yapılan sözlü görüşme.

2.7. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ TARÎKATI İCRÂLARI

Alevî kelimesi Arapçada, “Ali’ye ait” ve “Ali’ye mensup” anlamlarına gelmekte olup, tasavvuf edebiyatında, “Hz. Ali’yi sevmek saymak ve ona bağlı olmak” anlamında kullanılmıştır. Alevîlik, Hz. Ali’yi imam ve halife kabul eden, Hz. Muhammed’i izleyen üç halifeyi tanımayan, dinsel ve siyasal inanç sistemi olarak tanımlanmaktadır³¹².

Türkiye’nin diğer şehirlerine nispeten daha az Alevî nüfusuna sahip olan Afyonkarahisar’da Alevîler, yoğunluk olarak Sandıklı, Şuhut ve Emirdağ ilçelerinin köylerinde bulunmaktadır³¹³.

Afyonkarahisar’da bulunan Alevî-Bektâşîlerin icrâsını, iki başlık altında detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

2.7.1. Muharrem Ayında İcra Edilen Dînî Mûsikî

Sözlükte “kutsal olan, saygı duyulan, yasaklanan, haram kılınan,” anlamlarındaki muharrem ayı, haram aylardan biridir³¹⁴.

Alevî-Bektâşîler için Hz. Hüseyin’in şehit edildiği muharrem ayının özel bir yeri bulunmaktadır. Bu ay içerisinde Alevî-Bektâşîler için büyük önem arz eden on iki imamın anısına on iki gün su orucu tutulur ve muharrem ayının onuncu günü de aşure pişirilerek muharrem ayı anılmış olur³¹⁵. Mehmet Acar’dan³¹⁶ alınan bilgilere göre, Afyonkarahisar Alevî-Bektâşîlerinde muharrem ayının onuncu günü âdet olarak ilk aşureyi dede³¹⁷ kendi evinde pişirerek halka dağıtır ve muharrem ayının geldiğini haber verir. Dedenin ardından Alevî-Bektâşî mensupları, kendi evlerinde aşure pişirerek halka dağıtmaktadır.

Afyonkarahisar Alevî-Bektâşîleri muharrem ayı içerisinde cemevinde bir araya gelerek bu ayın önemi hakkında sohbet, cem âyini, mersiye ve muharremiyyeler okumak gibi icrâlar yapmaktadırlar. Alevî-Bektâşîler muharrem ayını daha çok “yas ayı” olarak benimsedikleri için genellikle yas içerikli eserler okumaktadırlar. Bu ay içerisinde okunan eserler mersiye ve muharremiyye formundadır.

³¹² Esat Korkmaz, *Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Ant Yayınları, İstanbul 1993, s. 28.

³¹³ Bk. s. 10.

³¹⁴ M. Kâmil Yaşaroğlu, *Muharrem*, C.XXXI, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 4.

³¹⁵ Irène Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, Cem Yayınevi, İstanbul 1993, s. 81.

³¹⁶ Afyonkarahisar Hacı Bektâş-i Veli Kültür Derneği-Cemevi Başkan Yardımcısı. 15.09.2022 Afyonkarahisar Hattat Ahmet Karahisari Kültür Merkezi’nde yapılan sözlü görüşme.

³¹⁷ Dede: Alevîlikte Ehli Beyt soyundan gelen Şerif ve Seyyidlere içtimai ve dinî liderlere, yani önderlere verilen addır. Kyn. Süleyman Uludağ, *Dede*, C. IX, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 76.

2.7.1.1. Mersiye

Mersiye; kaybedilen veya ölen bir kimsenin ardından onu öven ve kaybının üzüntüsünü ifade eden şiirlerin genel adıdır. Ölen kimsenin kaybindan dolayı duyulan üzüntüyü dile getirmek, kadere rıza göstermek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak, ölünün yakınlarını sabır ve metanete davet etmek ve dünyanın geçiciliğini vurgulamak gibi hususların ele alındığı bu lirik şiirlerin özellikle, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitleri için yazıldığı görülmektedir³¹⁸.

Mehmet Acar ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre Afyonkarahisar’da muharrem ayı içerisinde “Ah Hüseyin Vah Hüseyin”³¹⁹ isimli mersiye okunmaktadır.

2.7.1.2. Muharremiyye

Kaynaklarda “muharremiyye”, muharrem ayı dolayısıyla Kerbelâ vak’asını anlatan, hicrî ve kamerî senelerin ilk ayı olan muharrem münasebetiyle şairler tarafından yazılıp büyüklere sunulan kasideler hakkında kullanılan tabirdir³²⁰. Muharremiyyelerde amaç, Ehl-i Beyt sevgisini gönüllere yerleştirmek, Hz. Hüseyin ve ailesi mensuplarının Emevî Halifesi Yezîd kuvvetlerince Kerbelâ’da şehid edilmesi sebebiyle, duyulan üzüntüyü ifade etmektir.

Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in sevgisini işleyen manzumelerin tevşîh veya ilâhi formuyla bestelenmiş biçimlerine de “muharrem ilâhileri” veya muharremiyye adı verilmiştir³²¹.

Muharremiyye Örneği:

Mah-ı Muharremden budur niyazım

Muhammed Mustafa bizi affeyle

Feryâd-ı figânda budur avazım

Aliyyü’l Murtaza bizi affeyle

³¹⁸ GYNAŞ, K. A. “Bir Hz. Hüseyin Âşığı: Son Asrın Meçhul Şairlerinden Bahreddîn ve Dîvânındaki Kerbelâ Mersiyeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 67, 2013, ss. 121-148.

³¹⁹ Mersiye örneği Mehmet Acar’ın arşivinden alınmıştır. Nota için bk. s. 136.

³²⁰ Topal, A. “Klasik Türk Edebiyatında Muharrem Ayı Etrafında Yazılan Şiirler”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35, 2007, s. 91.

³²¹ Mustafa İsmet Uzun, *Muharremiyye*, C.XXXI, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 8.

Bihakkı hürmeti Sure-i Rahman

Bihakkı hürmeti ‘‘l   -i mercan’’

‘‘Merace’l Bahreyni hem ‘‘yeltekiyan’’

Hasan Hulki H da bizi affeyle

Hazreti Hatice K br  elaman

Fatumat   Zehra Ana’m elaman

Derdimize derman sen de elaman

Hüseyni Kerbel  bizi affeyle

Allah bir Muhammed Ali’d n medet

Pirim Zehra Sultan uludan medet

H nk r Hacı Bektaş Veli’d n medet

Ali Zeynel Aba bizi affeyle

On İki İmam’a bağlıdır yollar

Emrin ile akar ırmaklar seller

Seni zikrediyor daima diller

İmam Bakır H da bizi affeyle

Mezhebi pak oldu G ruh-u Naci

Caferi Sadık’tır derdin ilacı

İmam Musa Rıza ba ımın tacı

İmam Ali Rıza bizi affeyle

Tagi, Nagi, İmam Asker himmeti

Gavsı Azam, Hak Halil’de m rveti

Yoksul Derviş pak-ı pen h-ı Mehdi

Mehdi Sahib liva bizi affeyle³²²

2.7.2. Cem Âyinine İcra Edilen Dînî Mûsikî

Cami kelimesi ile aynı kökten türeyen cem, “bir araya getirme, toplama” gibi anlamlara gelmektedir³²³. Alevî-Bektâşîlerin toplu bir biçimde yaptıkları dinsel törene “cem” denilmektedir. Cem, Alevîliğin en önemli ibadetlerinden biri olup, Alevîlerin temel ibadet şeklidir.

Mehmet Acar ile yapılan görüşmelerden edinilen bilgilere göre, Afyonkarahisar’da Cem âyini icrâsı şu şekilde yapılmaktadır:

- Dede posta oturarak duasını yapar.
- Duanın ardından dede, cem âyinine bulunan kişilere güncel veya târihî konularda aydınlatıcı konuşmalar yaparak cem âyinine bulunanların sorularını yanıtlar.
- Dede cem âyinine bulunan kişilerden razılık ister. Sorunlar varsa çözer. Küsleri ve dargınları barıştırır.
- Bunun akabinde zâkir, 3 Nefes, 1 Dûvaz-ı İmam ile cem âyini başlatır.
- 3 Nefes, 1 Dûvaz-ı İmam okunduktan sonra ilk ara verilir. Arada tekrar sohbet edilip deyişler okunur.
- Zâkir tekrar 3 Nefes, 1 Dûvaz-ı İmam okur ve ikinci ara verilir.
- İkinci aranın ardından zâkir tekrar 3 Nefes, 1 Dûvaz-ı İmam okur ve böylelikle cem âyinine toplamda 9 Nefes, 3 Dûvaz-ı İmam okunmuş olur.
- Son bölümde de semah yapılarak cem âyini son bulmuş olur.

9 Nefes, 3 Dûvaz-ı İmam okunmasının sebebi ise, Alevîlikte 12 sayısının ayrı bir yeri olup, bu sayının 12 İmam’a denk gelmesidir³²⁴.

Cem âyinine icrâ edilen müzik öğeleri ise; nefesler, düvaz-ı imamlar, deyişler ve semah gibi olgulardır³²⁵.

³²² Hayrettin İvgin, Âşık Yoksul Derviş’ten -Hz. Ali Mevlüdü-Dûvazimamlar-Nevruzîyeler. *Kültür Ajans Yayınları*, Ankara 2013, s. 93. Mehmet Acar ile yapılan görüşmeler sonucu edinilen bilgilere göre yukarıda verilen muharremiyye örneği, hem muharremiyye formunda hem de düvaz-ı imam formunda okunmaktadır. Orijinal icrâsı için bk. Ek. 22.

³²³ İskender Özdemir, Alevîliğin Yazılmayan Tarihi. *Kripto Yayınları*, Ankara 2012, s. 263.

³²⁴ Kyn. Mehmet Acar.

³²⁵ Emre Pınarbaşı, *Tokat Yöresi Dini Musikisi*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2021, s. 25.

2.7.2.1. Nefes

Bektâşî tekkelerinde okunmak üzere Bektâşî şairler tarafından yazılmış, çeşitli makamlarda küçük ilahilerle bestelenmiş manzum ilahilere “nefes” denilmektedir³²⁶.

Afyonkarahisar’da Alevî-Bektâşîler yapmış oldukları cem âyinlerinde icrâ edilen nefesleri daha çok Yedi Ulu Ozan³²⁷ ve Alevî âşıkların yazdıkları eserlerden seçmektedirler. Afyonkarahisar’da cem âyinlerinde icrâ edilen en bilindik nefes “Kâinatın Aynasıyım”³²⁸ ezgisidir.

2.7.2.2. Düvaz-ı İmam

Alevî-Bektâşî edebiyatında on iki imamı metheden, onlara duyulan muhabbeti dile getiren şiirlere “düvaz-ı imam” denilmektedir. Bu şiirlere kısaca “dûvâzdeh” adı verilir³²⁹.

Anadolu Alevî-Bektâşî inanç kültüründe genellikle düvaz-ı imam olarak bilinen bu türün Afyonkarahisar ve çevresinde kullanılan adı “davazdır”³³⁰. Davaz terimi, Ehl-i Beyt soyundan gelen Hz. Ali’den itibaren 12. İmam’a kadar isimlerinin sırasıyla zikredildiği, yaşamlarından kesitlerin verildiği ve övüldüğü nefesler için kullanılmaktadır.

12 İmamın isimleri şu şekildedir:³³¹

1. İmam Hz. Ali ibn-i Ebi Tâlib
2. İmam Hz. Hasan bin Ali
3. İmam Hz. Hüseyin bin Ali
4. İmam Zeynel Âbidin
5. İmam Muhammed Bâkır
6. İmam Câfer-i Sâdık
7. İmam Mûsâ el-Kâzım
8. İmam Ali Rıza

³²⁶ ŞEN, Y. “Bektaşî Nefesleri Üzerine Makamsal Bir İnceleme”, *Biliş Dergisi*, Sayı: 85, 2018, ss. 209-231.

³²⁷ Yedi Ulu Ozan: Alevîlikte söyledikleri deyişler ile Alevî inancını halka anlatan kişilere denir. KELEŞ, R. “Yedi Ulu Ozan’ın “Yedi” Sembolizmi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi*, Sayı: 83, 2017, ss. 49-79.

³²⁸ Nota için bk. s. 137-139.

³²⁹ ELÇİ, A. Ç. “Duvazlar/Duvazimamlar Üzerine Müzikal Bir Çerçeve”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 57, 2011, ss. 131-174.

³³⁰ Hanife Gülnaz, *Afyonkarahisar İli Şuhut İlçesi Tekke Köyü Halk Kültüründe Müzik Pratikleri*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2019, s. 76.

³³¹ Mehmet Özkorkmaz, *Alevilerin On İki İmam Algısı*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2011, ss. 19-26.

9. İmam Muhammed Cevad Takî

10. İmam Ali Nakî

11. İmam Hasan Askerî Zekî

12. İmam Muhammed Mehdi

Düvaz-ı İmam³³²

Ya Ali Mahru Muharremdir

Yine gam üstüne gamdır

Gözümüzden akan lemdir

Lanet Yezide şamu şumdur

Ah Hüseyin Vah Hüseyin

Gittin elden Şah Hüseyin

Hatice Fatıma derdin

Hasan'la Hüseyin'i kurban verdin

Lanet Yezide derdin

Ah Hüseyin Vah Hüseyin

Gittin elden Şah Hüseyin

Hasan Hüseyin yarası

İşte burada sırası

Lanet Yezidin töresi

Ah Hüseyin Vah Hüseyin

Gittin elden Şah Hüseyin

İmam Zeynel'dir zindanda duran

³³² Düvaz- ı İmam Örneği, Afyonkarahisar merkez Hacı Bektâş-i Veli Kültür Derneği-Cemevinin Cem Âyini görevlisi Abdullah Karanfil'in defterinden alınmıştır.

Cemalin nura batıran
Atasından himmet gören
Yüz bin lanet götüren

Ah Hüseyin Vah Hüseyin
Gittin elden Şah Hüseyin

Muhammed'tir İmam Bakır
Budur evvel budur ahir
Üstadımızdan duyduk fakir
Yüz bin lanet Yezide okut

Ah Hüseyin Vah Hüseyin
Gittin elden Şah Hüseyin

İmam Cafer şahlar şahı
Cümle âlemin sensin ahı
Ahirete koymaz âşıkların ahı
Yüz bin lanet Yezide oldu sahi

Ah Hüseyin Vah Hüseyin
Gittin elden Şah Hüseyin

Bağdat'tadır İmam Musa
Dertli sinemiz döndü köze
Şefaate eyle cümlemize
Yüz bin lanet Yezide oldu seza

Ah Hüseyin Vah Hüseyin

Gittin elden Şah Hüseyin

İmam Rıza ağı yuttu

Şah-ı Horasana gitti

Atasının emrin tuttu

Yüz bin lanet Yezide etti

Ah Hüseyin Vah Hüseyin

Gittin elden Şah Hüseyin

Muhammed Tağı'ya edelim niyaz

Yazıcı dersimizi böylece yaz

Onların nurundandır yüz göz

Lanet Yezide yüz bin lanet Yezide az

Ah Hüseyin Vah Hüseyin

Gittin elden Şah Hüseyin

Muhammed Nağı şah-ı Merdan

Onları sevenler merdan

Böyle duyduk mürşitten pirden

Yüz bin lanet edelim her dem

Ah Hüseyin Vah Hüseyin

Gittin elden Şah Hüseyin

Askerî Mehdi'yi Zülfikar bilen

Atasından himmet diler

Bir gün havarice kılıç çalar

Yüz bin Yezide lanet kılar

Ah Hüseyin Vah Hüseyin

Gittin elden Şah Hüseyin

Sene 1267

Velim bu kelamı dedi

Mehdi münafığa adi Yezide

Yüz bin lanet dedi

Ah Hüseyin Vah Hüseyin

Gittin elden Şah Hüseyin

2.7.2.3. Deyiş

Deyişler Hz. Ali'nin üstün özelliklerinden bahseden, onu öven, hak sevgisini anlatan şiirler üzerine doğaçlama şeklinde bestelenmiş tasavvufî ezgilerdir³³³. Deyişler Alevî-Bektâşî inancının dini ve kültürel değerlerinin tarihsel ve toplumsal analizini yapmada büyük önem teşkil etmektedir. Bu anlamda deyişlerin amacı, Alevî-Bektâşî ilke ve değerlerine destek olmak ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamaktır.

Diğer yörelerde olduğu gibi Afyonkarahisar'daki zâkirler³³⁴ bağlama eşliğinde³³⁵ okuyacakları deyişleri, Yedi Ulu Ozan'ın kaleme aldığı eserlerden seçmektedirler.

³³³ Perihan Dalgıç, *Alevî İnancında Deyişler: Tunceli Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2019, s. 27.

³³⁴ Zâkir: Cem ibadeti içerisinde yer alan deyişleri saz eşliğinde söyleyen ozanlardır. Uygun, a.g.e., s. 412.

³³⁵ YÖRE, S. "Alevî Bektaşî Kültürünün Müziksel Kodları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 60, 2011, ss. 219-244. Ayrıntılı bilgi için bk. Tıraşçı vd., a.g.e., ss. 238-239.

Yaşadıkları yıllara göre,³³⁶ Yedi Ulu Ozan'ın isimleri şu şekildedir:³³⁷

- 1- Nesîmî (öl. 1404 veya 1017)
- 2- Yemînî (XV. yy.)
- 3- Hatâyî (öl. 1524)
- 4- Fuzûlî (öl. 1556)
- 5- Vîrânî (öl. XVI. yy.)
- 6- Pir Sultan (öl. 1590)
- 7- Kul Himmet (XVI. yy.)

Deyiş Örneği

Hak nasip eylese dergâha varsam

Daim divanında dursam Ya Ali

Eğilsem payenine niyaz eylesem

Yüzüm toprağına sürsem Ya Ali

Yüzüm toprağına sürdüğüm zaman

Zerrece gelmezdi gönlüme güman

Ali'm düldüle bindiği zaman

Önünce Kanber olsam Ya Ali

Kanber gibi hizmetine yeldirsen

Bir dem ağlatırsan bir dem güldürsen

Çeküp Zülfikar'ı beni öldürsen

Elim eteğinden çekmem Ya Ali

Hiç çekem mi eteğinden elini

Hak katında kabul ettim ölümü

³³⁶ Pınarbaşı, a.g.t., s. 26.

³³⁷ KELEŞ, R. "Yedi Ulu Ozan'ın "Yedi" Sembolizmi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 83, 2017, ss. 49-79.

Doğru sürün Hak erenler yolunu
Mümince kulların sevsem Ya Ali

Mümin olan neresinden bellidir
Hakkı söyle nefesinden bellidir
Erenlerin yolu gonca gülüdür
Tomurcuk güllerin dersem Ya Ali

Pir Sultan'ım selamını getirse
Hak cemini hakikate yetirse
Dizini dizime verse otursa
Doyunca didarın görsem Ya Ali³³⁸

2.7.2.4. Semah

Arapça aslı “semâ” kelimesinden türeyen semah sözcüğü, Türkiye'nin kimi yörelerinde, yöresel ağızlara göre semah, zamah, samah, semağ biçimini almaktadır³³⁹.

Cem âyinlerinin ayrılmaz bir parçası olan “semah”, Alevî-Bektâşî inanç sisteminde en önemli zikir icrâlarından birisidir. Söz içerikleri, figür özellikleri, müzikal yapıları, sembolize ettikleri ifadelerle semahlar, Alevî-Bektaşî inancının olduğu kadar geleneksel Anadolu halk kültürünü de içinde barındıran bir zikir icrâsı olarak bilinmektedir³⁴⁰.

Türkiye’de semahlarda çalınan ezgiler yöreden yöreye farklılık gösterebildiği gibi, bazı ezgiler de kalıplaşmış şekilde uygulanmaktadır. Giriş bölümü yavaş bitiş bölümü ise hızlı bir şekilde icrâ edilen ve toplam iki bölümden oluşan Afyonkarahisar semahlarında kullanılan ezgi, “Gül Ağacı”³⁴¹ melodisidir.

³³⁸ Orijinal icrâsı için bk. Ek. 22.

³³⁹ Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 445.

³⁴⁰ Ali Haydar Timisi, *Anadolu Kültürü ve Semahlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 90.

³⁴¹ Nota için bk. s. 140-141.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Afyonkarahisar Cami ve Tekke Mûsikîsi isimli bu yüksek lisans tez çalışmasında, Afyonkarahisar’da yaşatılan dînî mûsikî icrâları yer almaktadır. Konu ile ilgili kaynak kişilere ulaşılarak alan araştırması yapılmış, bilgiler elde edilmiş, ayrıca literatür taranarak ulaşılan veriler değerlendirilmiştir.

İnsanlar duygu ve düşüncelerini, kahramanlıklarını, neşe ve hüznlerini ifade edebilmek için mûsikîyi araç olarak kullanmışlardır. Mûsikînin evrensel bir dil oluşu ve geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi görmesi sebebiyle, hem bireysel hem de toplumsal yaşantımızdaki yeri oldukça büyüktür. Mûsikî, bir toplumun kültürünü oluşturan en önemli unsurların başında gelmektedir. Bireyler arasında bağın oluşmasında, vatan ve millet bilincinin meydana gelmesi ve güçlendirilmesinde, mûsikînin rolü büyüktür.

Afyonkarahisar şehrinin müzik kültürü, farklı uygarlıkların etkisini taşıdığından köklü bir yapıdadır. Nitekim tarihte bilinen ilk müzik yarışmasının Frigya’da ya da Selene’de (Dinar) yapılmış olması, bunun en güzel örneğidir.

Afyonkarahisar şehrinin kendine has dînî mûsikî icrâları bulunmaktadır. Bu icrâlar cami ve tekke mûsikîsi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Afyonkarahisar’ın cami mûsikî icrâları ele alındığında, “Sultan Dîvânî Anma ve 40 Hatimli Şifâlı Aşure Günü”, “Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme)”, “Binbir Hatim” ve “Yâsin-i Şerîf” gibi dört yeni icrâ tespit edilmiştir. Bu dört icrâ sadece Afyonkarahisar’a has olup, ilde gelenek haline gelmiştir.

Afyonkarahisar Sultan Dîvânî Mevlevîhânesi Müdürü ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre “40 Hatimli Şifâlı Aşure Günü” icrâsı ilk olarak Afyonkarahisar Mevlevîhânesi’nde başlatılan bir icrâ olup, günümüzde bu icrâyı devam ettiren Mevlevîhâne’nin, Afyonkarahisar Mevlevîhânesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Konu ile ilgili kaynak kişiler ile yapılan sözlü görüşmelerden elde edilen bilgiler dâhilinde, “Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme)” icrâsının Afyonkarahisar merkez camilerinde görevli İmam Hatipler tarafından yapılmadığı, bu icrânın Afyonkarahisar’da yaşayan emekli İmam Hatipler tarafından icrâ edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynak kişilerle yapılan sözlü-kayıtlı görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, “Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme)” icrâsının güftesi ve geçmişi hakkında tam

olarak bilgi alınamamış, fakat geçmişinin tahminen 1950’li yıllara dayandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca “Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme)” icrâsının sadece Ramazan ayının son günü icrâ edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yarım asırdan bu yana günümüze ulaşmış ve gelenek hâline gelmiş olan “Binbir Hatim” icrâsı, Afyonkarahisar Ulu Camii’nde gerçekleştirilen bir icrâdır. Bu icrâ, Kadir gecesı icrâ edilmektedir.

Yapılan alan araştırması sonucunda ulaşılan bilgilere göre, Afyonkarahisar merkezde bulunan saraç esnafının ibadetlerini yaptıkları camiler “Esnaf Camileri” olarak adlandırılmaktadır. Bu camilerde “Yâsin-i Şerîf” icrâsının yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Afyonkarahisar merkez camilerinde görev yapmakta olan din görevlileri ile yapılan görüşmeler sonucu “Yâsin-i Şerîf” icrâsının şu camilerde gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır:

- Arasta Cami
- Arapmescit Cami
- Cürcâni Cami
- Keçepazarı Cami
- Kurrâ Cami
- Yeni Cami
- Zülâli Cami

İlk olarak 2015 yılında 1-7 Ekim Camiler ve Din Görevlileri Haftası’nda, Özerler Camii’nde başlatılan “Sabah Namazı Zikir İcrâsı” isimli icrânın günümüzde şu camilerde devam ettirildiği sonucuna ulaşılmıştır:

- Mısrî Cami
- Mevlevî (Türbe) Cami

Afyonkarahisar’da bayram günlerinde İtrî tarafından bestelenen “Tekbir” veya “Bayram Tekbiri” olarak bilinen eserin icrâ edildiği, bu eser dışında başka herhangi bir icrânın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma esnâsında yapılan alan araştırmasında cami mûsikîsı icrâlarının yanı sıra, tekke mûsikîsı icrâları da incelenmiştir. Belirli izinler alınarak, cehrî (sesli/açıktan) ve hâfî (sessiz/gizli) zikir yapılan tarîkatların yapmış oldukları zikirler alan araştırmasıyla tespit edilmiştir. İlde birbirinden farklı tarîkatların yer alması, çalışmaya zenginlik

katmıştır. Görüşme yapmak istemediklerinden dolayı, bazı kollardan bilgiler alınamamış, bu sebeple onların uygulamalarına çalışmada yer verilememiştir.

Görüşme yapmayı tercih etmedikleri için çalışmamızda yer verilemeyen Nakşibendilik tarikatının kolları şu şekildedir:

- İsmailağa
- Süleymancılar

Yapılan alan araştırması sonucunda cehrî (sesli/açıktan) zikir icrası yapan tarikatlar şu şekildedir:

- Mevlevî
- Rifâî
- Uşşâkî
- Kâdirî
- Halvetî
- Alevî-Bektâşî

Yapılan alan araştırması sonucunda hâfî (sessiz/gizli) zikir icrası yapan tarikatlar şu şekildedir:

- Nakşibendîlik Tarikatı / Menzil Kolu

Yapılan alan araştırması sonucunda hem cehrî (sesli/açıktan), hem de hâfî (sessiz/gizli) zikir yapan tarikatlar şu şekildedir:

- Nakşibendîlik Tarikatı / Altınoluk Erenköy Kolu
- Nakşibendîlik Tarikatı / Hâlidîyye Kolu

Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, Afyonkarahisar’da Corona Virüs Pandemisi’nde zikirlerini devam ettiren tarikatların Kâdirî ve Rifâî tarikatları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kâdirî tarikatının vekîli ile yapılan sözlü-kayıtlı görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda, pandemi sürecinde tarikat mensuplarının 15 dakika olarak zikirlerle devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Rifâî tarikatı vekîli ile yapılan sözlü-kayıtlı görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, Rifâî tarikatı mensuplarının pandemi sebebiyle kendi dergâhlarında “Hatme-i Rifâî” icrâsı yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Alan araştırmasında, Mevlevî, Alevî-Bektâşî, Nakşibendîlik (Hâlidîyye kolu) dışında kalan diğer tarîkatlarda, zikir esnâsında enstrüman (çalgi aleti) kullanımının olmadığı tespit edilmiştir. Literatür tarama sonucunda ve yapılan sözlü görüşmeler dâhilinde, Mevlevî âyinlerinde ney ve diğer mûsikî aletlerinin, Alevî-Bektâşî âyinlerinde bağlamanın, Nakşibendîliğin Hâlidîyye kolunda yapılan cehrî (sesli/açıktan) zikirde def ve erbânenin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Araştırma sürecinde kaynak kişilerle yapılan sözlü görüşmeler ve gözlemlerden elde edilen bilgilere göre, Rifâî, Uşşâkî, Kâdirî ve Nakşibendîliğin Hâlidîyye kolunda cehrî (sesli/açıktan) zikir esnasında ilâhi okunduğu, gizli kalmayı esas aldığından dolayı, Halvetî tarikatında yapılan cehrî (sesli/açıktan) zikir esnasında ilâhi okunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynak kişilerle yapılan röportajlar neticesinde, güftelerini tarîkat mensuplarının yazmış olduğu birçok yeni eser tespit edilmiş ve bu eserler, kaynak kişilerin seslendirmesi ile tez çalışmasına kazandırılmıştır. Özellikle bu eserlerin Afyonkarahisar’da Uşşâkî ve Kâdirî tarîkatlarının zikir icrâlarında yer aldığı tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmalar neticesinde, günümüzde Mevlevî olarak nitelenen kişilerin bazı sebeplerden (göç, hastalık, vb.) dolayı Afyonkarahisar’da “Mevlevî Mûsikîsi” adına bir çalışma yapmadıkları görülmüş, bu nedenle Mevlevî Mûsikîsi alanının zayıf kaldığı tespit edilmiştir, bununla beraber Afyonkarahisar Devlet Konservatuarı’nın şehrin tekke mûsikîsi alanına büyük oranda katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan alan araştırması sonucunda edinilen bilgilere göre, bazı tarîkatların zikirlerine tarikat mensûbu olmayanların katılmasına izin verilmezken, bazı tarîkatların icrâlarına ise dışarıdan katılıma izin verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Zikirlerin halka açık olmasının Afyonkarahisar tekke mûsikîsi adına önemli olacağı düşünülmektedir.

Afyonkarahisar cami ve tekke mûsikîsine yönelik öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme) icrâsı, Afyonkarahisar merkezde görev yapmakta olan din görevlileri tarafından da icrâ edilmeli, bu gelenek unutulmamalıdır.
- Teravîh Uğurlama (Terâvih Gönderme) icrâsının sadece Zülâli Camii’nde değil, Ramazan ayının son günü diğer camilerde de yapılması geleneğin yaşatılması bakımından önemli olacaktır.
- Mevlevî Mûsikîsi adına yapılan icrâlar arttırılmalıdır.

Afyonkarahisar’da yaşatılmakta olan d n  m s k  icr lar n n detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışıldığı bu yüksek lisans tezinin, bundan sonra bu konuda yapılacak araştırmalara ışık tutacağı ve yeni çalışmalara kaynaklık edeceği umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ EL-HÜSEYNÎ, Şeyh Seyyid, *el-Minhâcü's-Senî Adâb-ı Şeyh Seyyid Abdülhakîm El-Hüseynî*, Semerkand Yayınları, 2022.
- ADAK, Abdurrahman. "Seyda, Muhammed Said", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 20-21.
- ADAR, Çağhan. "İpek Yolu Mevlevihaneleri ve Cumhuriyet Sonrası Afyon Mevlevihanesi'nde Mûsikî Üzerine Bir İnceleme", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. III, Sayı: 7, 2016, ss. 57-69.
- ADAR, Çağhan. *Halvetilikte Müziğe Karşı İnanç ve Tutumların İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2012.
- Afyon Kocatepe Üniversitesi. *Afyonkarahisar Kütüğü*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, C. I, Afyonkarahisar, 2001.
- Afyon Türkeli Gazetesi. "Askerî Baba (Gülap Oğlu Mehmet)", <https://www.afyonturkeligazetesi.com/yazarlar/ramis-baspunar/askeri-baba-gulap-oglu-mehmet/4148/> (04.01.2022).
- AK, Ahmet Şahin. *Türk Din Mûsikîsi Câmî ve Tekke Mûsikîsi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018.
- AKDAĞ, Soner. "Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt. XIV, Sayı: 36, 2010, ss. 81-98.
- AKDOĞAN, Bayram. *Türk Din Mûsikîsi Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2010.
- AKKAYA, Cevdet. "Afyon Alevileri, Coğrafi Dağılım ve Nüfus Yapısı", VIII. *Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Kitabı*, Afyonkarahisar, 2018, ss. 941-944.
- AKKUŞ, Mehmet. "Hüsameddin Uşşâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 515.
- AKPINAR, Hüseyin. "Bir Câmî Mûsikîsi Formu: Feraciye", *İstem Dergisi*, Cilt. VI, Sayı: 11, 2008, ss. 189-194.
- AKSOY, Hasan. "Mevlid; Türk Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, ss. 482-484.
- AKTAŞ, Hacer. *Osmanlı'da Mübarek Gün ve Gecelerde Dinî Mûsikî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- ALGAR, Hamid. "Hâlidîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 295-296.
- ALGAR, Hamid. "Nakşibendiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 335-342.
- ALİAĞAOĞLU, Alpaslan. *Afyonkarahisar Şehir Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- ALKAN, Uğur. "Geçmişten Günümüze Türklerde Ezan Musikisi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. I, Sayı: 37, 2014, ss. 86-110.
- ALKAN, Uğur. "Osmanlı Kültüründe Salât-u Selâm Mûsikîsi Geleneği", *Artuklu Akademi Dergisi*, Cilt. I, Sayı: 2, 2005, ss. 83-104.
- ALTINTOP, Mehmet Emin. *Türk Din Mûsikîsinde Arapça Güfteli İlâhiler (Şuğuller)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.
- ARICIOĞLU, Dilek. *Tasavvuf-Mûsikî Münasebeti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2009.

- ARTUN, Erman. *Türk Halkbilimi*, Karahan Kitabevi, Adana, 2011.
- ATEŞ, Erdoğan. “Şuğul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 226.
- ATEŞ, Erdoğan. “Tekbir; Mûsikî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 344.
- ATEŞ, Erdoğan. “Tesbih; Mûsiki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 529.
- ATEŞ, Erdoğan. *Câmi Mûsikîsi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2018.
- ATEŞ, Erdoğan. *Tekke Mûsikîsi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2019.
- ATEŞ, Erdoğan. *Türk Din Mûsikisinde Hatip Zâkirî Hasan Efendi’nin Hayatı ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 1999.
- AYDEMİR, Yaşar. “Türk Edebiyatında Kaside”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 24, 2003, ss. 133-168.
- AZAMAT, Nihat. “Divane Mehmed Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 435-437.
- BAKIRCI, Naci. “Konya Mevlâna Dergahı”, *İstem Dergisi*, Sayı: 10, 2007, ss. 191-202.
- BAKTIR, Mustafa. “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 425-428.
- BALTACI, Cahid. “İslam Medeniyetinde Cami”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, 1985, ss. 225-241.
- BANAZ, Şaban. *H. Peygamber’e Salavat Getirmek*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2006.
- BAYRAKÇI, Ömer Faruk. “Türk Din Mûsikîsi’nde “Mevlevî Ayini” Formuna Genel Bir Bakış”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. II, Sayı: 2, ss. 139-152.
- BIYIKOĞLU, M. Âgâh. *Afyon Gezekleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 1997.
- BİRDOĞAN, Nejat. *Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
- BOZKURT, Nebi ve Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞCI. “Mescid-i Nebvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, ss. 281-290.
- BOZKURT, Nebi. “Kandil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 300-301.
- BOZKURT, Nebi. “Mukabele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, ss. 100-101.
- CANPOLAT, Hikmet. *Câmi Mûsikîsi’nde İcra Edilen Türlerin Mûsikî Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2012.
- ÇAKIR, Mehmet Saki. “Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik’teki Uygulanan Örnekleri”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Cilt. V, Sayı: 2, 2019, ss. 488-505.
- ÇALIŞKAN, Adem. “Bir Tür Olarak Münâcât ve İbrahim Şinâsî Efendi’nin Münâcât’ının Tahlili”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. IX, Sayı: 43, 2016, s. 90.
- ÇELİK, İsmail. *Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zaviyeler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005.
- ÇETİN, Abdurrahman. “Kur’an Kıraatinde Mûsikînin Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. VII, Sayı: 7, 1998, s. 130.

- ÇETİNER, Selen Oruç. *Afyonkarahisar'ın İnanç Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Çalışma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2022.
- ÇETİNKAYA, Nuran. *Tarihî Süreçte Mevlîd*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- ÇIRAK, Cem. *İsmail Dede Ekolünde İlahi Besteciliği Üslubu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2020.
- DALGIÇ, Perihan. *Alevî İnançında Değişler: Tunceli Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- DEMİRCİ, Mustafa. *Türk Dinî Musikisinin 200'Ü*, Otto Yayınları, Ankara, 2017.
- DEMİRTAŞ, Yavuz. "Türk Din Mûsikisi Formları", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. XIV, Sayı: 1, ss. 213-227.
- DEMİRTAŞ, Yavuz. *XIX İstanbul'unda Tekke Mûsikîsi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Dîvân Makam, "Eser (Nota) Arşivi, Leysel İyd ü Li-men Lebisel Cedid – Hasan Efendi (Hatib Zakiri) – Bayatı", <https://divanmakam.com/forum/leysel-iyd-u-li-men-lebisel-cedid-hasan-efendi-hatib-zakiri-bayatı.24855/> (07.04.2023).
- Dîvân Makam, "Eser (Nota) Arşivi, Ya Hazreti Mevla Mevlel Mevali-Hasan Efendi (Hatib Zakiri)-İrak", <https://divanmakam.com/forum/ya-hazreti-mevla-mevlel-mevali-hasan-efendi-hatib-zakiri-irak.36887/> (25.03.2023).
- Dîvân Makam, "Eser (Nota) Arşivi, Ya Hazret-i Mevlana ya Habiballah Resul-i Halık-i Yekta Tüyi-Belirsiz (Atfen İtrî) - Rast", <https://divanmakam.com/forum/ya-hazret-i-mevlana-ya-habiballah-resul-i-halik-i-yekta-tuyi-belirsiz-atfen-itri-rast.36886/> (07.04.2023).
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- ELÇİ, Armağan Çoşkun. "Duvazlar/Duvazımlar Üzerine Müzikal Bir Çerçeve", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 57, 2011, ss. 131-174.
- EMECEN, Feridun. "Afyonkarahisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 443-446.
- ERAVCI, Mustafa. "Osmanlı Dönemi Afyonkarahisar Kazası Tekke ve Zaviyeleri", VII. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2007, s. 65.
- ERDAŞ, Safiye Şeyda. "Türk Din Musikisinde Nevbe Formu ve Keyyâliyye Tarîkindeki İcrasının İncelenmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt. XXVI, Sayı: 1, 2022, ss. 101-120.
- EROĞLU, Süleyman. "Edebi Bir Tür Olarak Mevritler – Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. XI, Sayı: 18, 2010, ss. 125-142.
- ERŞAHİN, Seyfettin. "Bayramilerin Hz. Muhammed(as) Anlayışı: Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye Örneği", *Hacı Bayram-ı Veli Dergisi*, 2020, ss. 51-89.
- GIYNAŞ, Kamil Ali. "Bir Hz. Hüseyin Âşığı: Son Asrın Meçhul Şairlerinden Bahreddîn ve Dîvânındaki Kerbelâ Mersiyeleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 67, 2013, ss. 121-148.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1953.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki. *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2017.
- GÖNÇER, Süleyman. *Afyon İli Tarihi*, C. II, İzmir, 1981.
- GÜLLÜCE, Hüseyin. "Salât Kavramı Etimolojisi ve Bazı Mülâhazalar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23, 2005, s. 172.

- GÜLNAZ, Hanife. *Afyonkarahisar İli Şuhut İlçesi Tekke Köyü Halk Kültüründe Müzik Pratikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2019.
- GÜNAY, Hacı Mehmet. “Ramazan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007. ss. 433-435.
- GÜNDÖNER, Safiye. *Afyonkarahisar Müzik Kültürüne Hizmet Edenler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2010.
- GÜNEŞ, Mehmet. “Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Kazasında Gayrimüslim Nüfusun Nicel ve Nitel Özellikleri (1835-1841)”, *The Journal of Academic Social Science Studies Dergisi*, Cilt. XIII, Sayı: 82, 2020, ss. 339-372.
- GÜRAY, Cenk. *Anadolu’daki İnanç ve Müzik İlişkisinin Semâ-Semah Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.
- HARMANCI, Ayşe Başak ve Hasan Kemal BIYIK. “Bir Türk Din Mûsikîsi Formu Olarak Kâmet”, *Turkish Academic Research Review Dergisi*, Cilt. IV, Sayı: 1, 2019, ss. 89-110.
- HARMANCI, Başak İlhan. “Türk Din Mûsikîsi’nde Salâ (Salât) Formu ve Salâ Besteleri”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, Cilt. I, Sayı: 1, 2013, ss. 154-195.
- HARMANCI, Başak İlhan. “Türk Din Mûsikîsinde Tevşîh (Tevşîh ve Naat Mukâyesesi)”, *İstem Dergisi*, Sayı: 35, 2020, ss. 97-116.
- İLGAR, Yusuf. “Afyonkarahisar Ermenilerinde Kültürel ve Dinî Hayat”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. VII, Sayı: 1, 2005, ss. 227-255.
- İLGAR, Yusuf. “Afyonkarahisar Mevlevîhânesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt. I, Sayı: 2, 2014, ss. 107-141.
- İLGAR, Yusuf. “Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Mevlâna İzleri”, *Sümam Yayınları*, Cilt. V, Sayı: 2, 2010, ss. 469-505.
- İLGAR, Yusuf. *Afyonkarahisar’da Mevlevîlik*, Afyon, 1992.
- İVGİN, Hayrettin. *Âşık Yoksul Derviş’ten -Hz. Ali Mevlûdü -Düvaz İmamlar-Nevruzîyeler*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 2013.
- KAÇAR, Gülçin Yahya. “Hatip Zâkirî Hasan Efendi’nin Nühüft Makamındaki İmam Hüseyin Mersiyesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 66, 2013, ss. 239-254.
- KAMİLOĞLU, Ramazan. “Türk Kültüründe Ezan ve Makamları”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. III, Sayı: 5, 2010, ss. 221-237.
- KARA, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1992.
- KARAÇAM, Aykut. *Tarihsel Süreç İçinde Mevlid İcrası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara, 2022.
- KARAÇAM, İsmail. *Kur’ân-ı Kerîm’in Fazîletleri ve Okunma Kaideleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1976.
- KARADAĞ, Gülay ve Mustafa GÜLER. “XIX. Yüzyılda Afyonkarahisar Taşrasındaki Faal Tekke ve Zaviyeler”, *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar, 2005, ss. 82-88.
- KARAZEYBEK, Mustafa. “XIX. Yüzyılın Başından XX. Yüzyılın Başlarına Arap Coğrafyasında Mevlevihaneler”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt. V, Sayı: 3, 2019, ss. 584-608.
- KAVALCI, Osman. “Na’t-ı Mevlânâ”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 1993, s. 452.

- KELEŞ, Reyhan. “Yedi Ulu Ozan’ın “Yedi” Sembolizmi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 83, 2017, ss. 49-79.
- KERMAN, Zeynep. “Evliya Çelebi’ye Göre Afyonkarahisar”, *Akü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. IV, Sayı: 1, 2002, s. 20.
- KOCA, Fatih. “Salâhî Dede’nin Regâibiyyesi’nin Yeniden Bestelenmesi”, *Turkish Studies Dergisi*, Cilt. XIII, Sayı: 2, 2018, ss. 543-572.
- KOCA, Fatih. “Türk Din Mûsikîsi Formu Olarak “Ta’rif” ve Ta’rif Bestesi”, *Turkish Academic Research Review Dergisi*, Cilt. V, Sayı: 4, 2020, ss. 636-661.
- KOCA, Fatih. *İslam Medeniyetinde Salâ ve Salavat Gelenegi Anadolu Örneği*, DİB Yayınları, Ankara, 2020.
- KOÇ, Fatih. “Türk Din Mûsikîsi’nde Temcidler ve Sakarya İli Taraklı İlçesinde Okunan Temcid Örnekleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. VIII, Sayı: 23, 2011, ss. 59-74.
- KOPAR, Sadettin Volkan. “Türk Din Mûsikîsi’nde Kullanılan Usûller”, *İstem Dergisi*, Cilt. XVIII, Sayı: 36, 2020, ss. 325-346.
- KOPARAL, Kadir. *Vilâyet Sâlnâmelerinde Afyonkarahisar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2011.
- KORKMAZ, Esat. *Alevilik Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*, Ant Yayınları, İstanbul, 1993.
- KOŞİK, Halil. “Ashâb-ı Kehf Hakkında Manzum Bir Eser: Yedi Uyurlar – Lafzalı Nuri’nin Ashâb-ı Kehf Manzumesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. XIII, Sayı: 1, 2015, ss. 545-547.
- KÖSE, Saffet. “Teravîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 482-483.
- MÉLIKOFF, Irène. *Uyur İdik Uyardılar*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu. *İlimiz Afyon*, Özgül Yayınları, Isparta, 1968.
- NASRATTİNOĞLU, İrfan Ünver. *Afyonkarahisar Folklor-Edebiyat-Tarih Araştırmaları*, Afyon Belediyesi Yayınları, Afyonkarahisar, 2003.
- NEY, “İlahi, Bilmem Nideyim Notası”, https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/096_ussak/bilmem_nideyim_askin_elinde_n_ney.pdf (25.03.2023).
- NEY, “İlahi, Gaflet ile Hakkı Buldum Diyenler Notası”, https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/082_segah/gaflet_ile_hakki_ney_v2.pdf (25.03.2023).
- NEY, “İlahi, Segâh İlâhî Sevdim Seni Mabuduma Notası”, https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/082_segah/sevdim_seni_mabuduma_segah.pdf (25.03.2023).
- NEY, “İlahiler, Mâil Oldum Bahçesinde Notası”, https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/034_hicaz/mail_oldum_bahcesinde_hurmaya_ney_v2.pdf (25.03.2023).
- NEY, “İlahiler, Segâh Salât-ı Ümmiye Notası”, https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/082_segah/salati_ummiye.pdf (25.03.2023).
- NEY, “İlahiler, Segâh Tekbir Notası”, https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/082_segah/tekbir.pdf (25.03.2023).
- Nota Arşivleri, “İlahiler, Gelin Ey Aşıklar Gelin Notası”, <https://www.notaarsivleri.com/NotaMuzik/gelin-ey-asiklar-gelin-hu-mevlam-hu-pdf1585903670.pdf> (25.03.2023).

- Nota Arşivleri, “İlâhiler, Gül Yüzünü Rüyamızda Notası”, https://www.notaarsivleri.com/NotaMuzik/gul_yuzunu_ruyamizda_gorelim.pdf (25.03.2023).
- Nota Arşivleri, “İlâhiler, Seyreleyip Yandım Mah Cemâline Notası”, <https://www.notaarsivleri.com/NotaMuzik/seyreleyip-yandim-meh-cemalinepdf1585905934.pdf> (25.03.2023).
- ÖNGÖREN, Reşat. “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, ss. 441-448.
- ÖZCAN, Nuri. “Bayram Salâsı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 268-269.
- ÖZCAN, Nuri. “Bektaşî Mûsikisi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 371-372.
- ÖZCAN, Nuri. “Cami Mûsikisi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 102.
- ÖZCAN, Nuri. “Cumhur Müezziniği”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 94-95.
- ÖZCAN, Nuri. “Mersiye; Mûsiki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, ss. 219-221.
- ÖZCAN, Nuri. “Mevlevî Âyini”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, ss. 464-466.
- ÖZCAN, Nuri. “Mevlid; Mûsiki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, ss. 484-485.
- ÖZCAN, Nuri. “Na’t; Mûsiki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 437.
- ÖZCAN, Nuri. “Tekke Mûsikisi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 384-385.
- ÖZCAN, Nuri. “Tevşih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 48.
- ÖZCAN, Nuri. XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Dinî Mûsikî, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt. VI, Sayı: 34, 2000, ss. 564-574.
- ÖZDEMİR, İskender. *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*, Kripto Yayınları, Ankara, 2012.
- ÖZEL, Ahmet. “Mevlid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, ss. 475-479.
- ÖZERVARLI, M. Sait. “Kadir Gecesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 124-125.
- ÖZGÖKMEN, Murat. *Türk İslâm Edebiyatında İlâhiler, Nefesler ve Devriyeler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.
- Özgür Ansiklopedi, “Erenköy Cemaati”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Eren%C3%B6y_Cemaati (25.03.2023).
- Özgür Ansiklopedi, “Menzil Cemaati”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Menzil_Cemaati (25.03.2023).
- ÖZKAN, İsmail Hakkı. “Kaside; Mûsiki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 566.
- ÖZKAN, İsmail Hakkı. “Usul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 199-201.
- ÖZKORKMAZ, Mehmet. *Alevilerin On İki İmam Algısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2011.
- ÖZTÜRK, Ergün. *Ahmed Er-Rifâî ve Rifâîyye Tarikatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2021.

- ÖZTÜRK, Mustafa Tahir. *Türk Din Mûsikîsinde Ezan*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- PEKDEMİR, Esra. *Anadolu Alevîliği'nde Gülbank ve Niyaz Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun, 2020.
- PEKOLCAY, A. Necla. "Mevlid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, ss. 485-486.
- PINARBAŞI, Emre. *Tokat Yöresi Dini Musikisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2021.
- POLAT, Zelkif. *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Afyonkarahisar'da Gayrimüslimler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2005.
- SARI, Mehmet. vd. *Sultan Dîvânî ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın, Afyon, 2022.
- SEMAZEN, "Mevlevî Gülbangleri", <https://semazen.net/mevlevi-gulbangleri/> (08.03.2023).
- SİFİL, Ebubekir. "Ka'de", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 55.
- ŞEN, Yavuz. "Bektaşî Nefesleri Üzerine Makamsal Bir İnceleme", *Bilig Dergisi*, Sayı: 85, 2018, ss. 209-231.
- ŞEN, Ziya. "Kıraat İlminde "Tekbir", *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt. XXXVII, Sayı: 1, 2001, ss. 97-102.
- T.C. Afyon Valiliği, *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Afyon, 2004.
- T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, "İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Cami Sayısı", <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-AnaMenu-Istatistikler-> (31.12.2021).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmî Gazete, "Afyon İlinin Adının Afyonkarahisar Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/01/20050111-2.htm> (10.01.2005).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "Afyonkarahisar'da Bulunan Kiliseler", <https://afyon.ktb.gov.tr/> (01.01.2021).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "İnanç Turizmi", <https://afyon.ktb.gov.tr/TR-63507/inanc-turizmi.html> (03.04.2023).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Afyon İli Kültür ve Turizm Bakanlığı*, Afyon, 1988.
- TANMAN, M. Baha. "Arakıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 266-267.
- TANRIKORUR, Cinuçen. *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- TANRIKORUR, Ş. Barihüda. "Karahisar Mevlevîhânesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 418-421.
- TİĞ, Yasin. *17. Ve 20. Yüzyıllar Arasındaki İlahilerin Biçimsel Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- TIRAŞCI, Mehmet. *İlahiyat Fakülteleri İçin Dinî Mûsikî Ders Notları*, Dört Mevsim Yayınları, İstanbul, 2019.
- TIRAŞCI, Mehmet. vd. *Türk Din Mûsikîsi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2023.
- TİMİSİ, Ali Haydar. *Anadolu Kültür ve Semahlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- TİMURTAŞ, Faruk K. *Mevlid (Vesîlet-ün-Necât) Süleyman Çelebi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1990.

- TOPAL, Ahmet. “Klasik Türk Edebiyatında Muharrem Ayı Etrafında Yazılan Şiirler”, A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35, 2007, s. 91.
- TURABİ, Ahmet Hakkı. *Türk Din Müsikîsi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2021.
- TÜFEKÇİ, Sabri. *Dînî Türk Müsikîsi Formları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- Türkü Sözleri Notaları-Baglamacı, “Bugün Matem Günü Geldi Ah Hüseynim Vah Hüseynim Notası”, <https://www.baglamaci.com/notalar/eser8052/bugun-matem-gunu-geldi-ah-huseynim-vah-huseynim> (25.03.2023).
- Türkü Sözleri Notaları-Baglamacı, “Kâinatın Aynasıym Mademki Ben Bir İnsanım Notası”, <https://www.baglamaci.com/notalar/eser7984/kainatin-aynasiyim-mademki-ben-bir-insanim> (25.03.2023).
- ULUDAĞ, Süleyman. “Dede”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 76.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Mutasavvıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, s. 379.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Niyaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 165-166.
- ULUDAĞ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Mârifet Yayınları, İstanbul, 1996.
- UYGUN, Mehmet Nuri. “Zikir; Müsikî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 412-413.
- UYMAZ, Türkan. *Halvetiliğin Şabaniyye Kolunda Türk Musikisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2017.
- UZUN, Hülya. *İslami Uyanış, Çoklu Modernlik ve Popüler Kültür Bağlamında Mevlevî Semasının Dönüşümü: Afyonkarahisar Örnek Olayı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, 2012.
- UZUN, Mustafa İsmet. “Gülbank”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 232-235.
- UZUN, Mustafa İsmet. “Muharremiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, ss. 8-9.
- UZUN, Mustafa İsmet. “Regâibiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 536-537.
- UZUN, Mustafa. “Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua ve Niyaz Tarzı Gülbank”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt. I, Sayı: 1, 1996, s. 69.
- UZUN, Mustafa. İsmet. “İlâhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 64-68.
- ÜÇER, Cenksu. “Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcrâ Edildiği Mekân”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 88, 2018, ss. 59-84.
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil. “Muharrem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, ss. 4-5.
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil. “Üç Aylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 276.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “İstimdat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 363-364.
- YILDIRIM, Mustafa. *Türk Müsikîsi'nde Mevlid Geleneği ve Kani Karaca'nın Mevlid İcrâlarının Tahlili*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2021.
- YILMAZ, H. Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul, 2002.

- YILMAZ, İbrahim. “Telbiyelerin Arap Edebiyatındaki Yeri”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Cilt. V, Sayı: 13, 2002, ss. 137-148.
- YILMAZ, Niyazi. “Afyonkarahisar Türkülerinin Edebi ve Mûsikî Örgüsündeki Sanat ve Estetik Yapı”. *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar, 1995, s. 98.
- YÖRE, Seyit. Alevi Bektaşî Kültürünün Müziksel Kodları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Derneği*, Sayı: 60, 2011, ss. 219-244.
- YÜKSEL, Ayşe Nur. “Nitel Bir Araştırma Tekniği Olarak: Görüşme”, *Social Sciences Studies Journal Dergisi*, Cilt. VI, Sayı: 56, 2020, ss.547-552.
- YÜKSEL, İbrahim. *Afyonkarahisar'da Canlanan Tarih*, Afyonkarahisar Valiliği, Ankara, 2005.
- ZOR, Ömer Alper. *Kültürel Mirasın Turizm Üzerine Etkileri: Afyonkarahisar Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bartın, 2019.

Görüşmeler:

- ACAR, M., (Afyonkarahisar Hacı Bektâş-i Veli Kültür Derneği-Cemevi Başkan Yardımcısı) “Alevî-Bektâşî Tarikatı Zikir Uygulamaları” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022.
- AFŞAR. S., (Devrâne Cami Emekli İmam Hatibi) “Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme)” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar, 2022.
- AKTUĞ, A., (Nakşibendî Molla) “Menzil Kolu Zikir Uygulamaları” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar Nakşibendî Tarikatı Dergâhı, 2022.
- ARI, M., (Halvetî Tarikatı Vekîli) “Halvetî Tarikatı Zikir Uygulamaları” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar Halvetî Tarikatı Dergâhı, 2022.
- BALIK, H., (Ulu Cami İmam Hatibi) “Enderun Usûlü Terâvih Terkîbi” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar, 2021.
- CELAYİR, Ş., (Altınoluk (Erenköy) Vekîli) “Altınoluk (Erenköy) Kolu Zikir Uygulamaları” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar, 2022.
- ÇAM, S., (Hâlidîyye Kolu Hatme Görevlisi) “Hâlidîyye Kolu Zikir Uygulamaları” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar Hâlidîyye Dergâhı, 2022.
- ÇELİK, M., (Afyonkarahisar Mecidiye Mahallesi Esnafı) “Afyonkarahisar İsa Kilisesi” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar, 2023.
- EFELER, S., (Yeni Cami İmam Hatibi) “Yâsin-i Şerîf Uygulaması” konulu telefon görüşmesi, Kasım, 2022.

- EĞRET, S., (Rifâî Tarikatı Vekîli) “Rifâî Tarikatı Zikir Uygulamaları” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar Rifâî Tarikatı Dergâhı, 2022.
- İNKAYA, A., (Arapmescit Cami İmam Hatibi) “Yâsin-i Şerîf Uygulaması” konulu telefon görüşmesi, Kasım, 2022.
- KARANFİL, A., (Hacı Bektâş-i Veli Kültür Derneği-Cemevi Cem Âyini Görevlisi) “Alevî-Bektâşî Tarikatı Zikir Uygulamaları” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022.
- KARATAŞ, İ., (Gedik Ahmet Paşa (İmaret) Cami Baş İmam Hatibi) “Vesîletü’n-Necât İsimli Eseri İcrâ Şekli” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar, 2021.
- KILIÇ, Y., (Arasta Cami Vekil İmam Hatibi) “Yâsin-i Şerîf Uygulaması” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar, 2022.
- ÖZPINAR, H., (Sultan Dîvânî Mevlevîhânesi Müdürü) “Afyonkarahisar İsa Kilisesi” konulu telefon görüşmesi, Haziran, 2023.
- ÖZPINAR, H., (Sultan Dîvânî Mevlevîhânesi Müdürü) “Sultan Dîvânî Anma ve 40 Hatimli Şifalı Aşure Günü” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar Sultan Dîvânî Mevlevîhânesi, 2022.
- SEVİM, A., (Paşa Cami İmam Hatibi) “Sabah Namazı Zikir Uygulaması” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar, 2022.
- SİNAN, F., (Gedik Ahmet Paşa (İmaret) Cami Emekli İmam Hatibi) “Terâvih Uğurlama (Terâvih Gönderme)” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar, 2022.
- ŞENOL, H., (Hâlidîyye Mensûbu) “Hâlidîyye Kolu Zikir Uygulamaları” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar Hâlidîyye Dergâhı, 2022.
- UĞUR, Y. E., (Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Öğretim Görevlisi ve Sultan Dîvânî Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü) “Mevlevî Tarikatı Uygulamaları” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar Konservatuvarı, 2022.
- YAVUZ, A., (Kâdirî Tarikatı Vekîli) “Kâdirî Tarikatı Zikir Uygulamaları” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar Kâdirî Tarikatı Dergâhı, 2022.
- YAVUZ, M., (Keçepazarı Cami İmam Hatibi) “Yâsin-i Şerîf Uygulaması” konulu telefon görüşmesi, Kasım, 2022.
- YILDIRIM, Ö., (Cürcani Cami İmam Hatibi) “Yâsin-i Şerîf Uygulaması” konulu telefon görüşmesi, Kasım, 2022.
- YILDIRIM, V., (Hâlidîyye Kolu Hatme Görevlisi) “Hâlidîyye Kolu Zikir Uygulamaları” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar Hâlidîyye Dergâhı, 2022.
- YILMAZ, A.K., (Kurrâ Cami İmam Hatibi) “Yâsin-i Şerîf Uygulaması” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar, 2022.

ZENGİN, A., (Zülâli Cami İmam Hatibi) “Yâsin-i Şerîf Uygulaması” konulu sözlü görüşme, Afyonkarahisar, 2022.

EKLER DİZİNİ

	Sayfa
EK 1. Dilkeşhâveran Sabah Salâtı Notası.....	112
EK 2. Hüseyinî Cenâze Salâtı Notası.....	113
EK 3. Bayâti Bayram ve Cuma Salâtı Notası	114
EK 4. Temcid ve Münâcât Notası.....	116
EK 5. Segâh Tekbir Notası.....	120
EK 6. Segâh Telbiye Notası	121
EK 7. Segâh Salât-ı Ümmiye Notası.....	121
EK 8. Rast Nât-ı Mevlânâ Notası.....	122
EK 9. Eski Ordu Marşı Notası	126
EK 10. Sancak Marşı Notası	127
EK 11. Hücüm Marşı Notası.....	128
EK 12. Seyreyleyip Yandım Mah Cemâline İlâhi Notası	129
EK 13. Mâil Oldum Bahçesinde İlâhi Notası.....	130
EK 14. Bilmem Nideyim İlâhi Notası.....	131
EK 15. Gül Yüzünü Rüyamızda İlâhi Notası.....	132
EK 16. Sevdim Seni Mabuduma İlâhi Notası	133
EK 17. Gelin Ey Âşıklar Gelin İlâhi Notası.....	134
EK 18. Gaflet İle Hakkı Buldum Diyenler İlâhi Notası.....	135
EK 19. Mersiye Notası.....	136
EK 20. Kâinatın Aynasıyım Notası.....	137
EK 21. Gül Ağacı Notası	140
EK 22. Metin İçerisinde Yer Alan Eserlerin Orijinal İcrâları (CD).....	142

EKLER

EK 1. Dilkeşhâveran Sabah Salâtı Notası

Sabah Salân

USÛL: DURAK EVFERİ
♩ = 80
(Ağır)

BESTE: HATİP ZÂKİRİ
HASAN EF.

A- birinci d.
Es sa lâ . tû ves se lâ mü

B- ikinci d.
a le yk.

A- üçüncü d.
Yâ Sey yi de nâ Yâ Ra su lal la la h

B- dördüncü d.
Al la h

C- beşinci d.
Al la h

D- altıncı d.
Al la h Mev lâ hu

Hayran Akdoğan

Kaynak: Alkan, 2013

EK 2. Hüseyinî Cenâze Salâtı Notası
HÜSEYİNİ MAKAMINDA CENÂZE SALÂTI

SERBEST
SOLO

MÜZİK: HATİB ZÂKİRİ HASAN EFENDİ

LÂ İ LÂ HE İL LAL LAH VAH DE HU LÂ SE
RÎ KE LE HÛ VE LÂ NA ZÎ RE LEH MU HAM ME DUN E
MÎ NUL LÂ HÎ HAK KAN VE SİD KAN AL LÂ
HUM ME SAL LÂ LÂ SEY Yİ Dİ NÂ MU HAM ME DİN VEA LÂ VEA LÂ
Â Lİ MU HAM MED VE SAL
Lİ VE SEL LİM A LÂ ES A Dİ VE EŞ RE Fİ NÛ Rİ Rİ CE MÎ AL EN Bİ
YÂ İ VEL MÜR SE LİN VEL HAM DÜ LİL
LÂ Hİ RAB BİL Â LE MİN

KORO
SOLO
KORO

Kaynak: Tüfekçi, 2001

EK 3. Bayâti Bayram ve Cuma Salâtı Notası

BAYATÎ BAYRAM VEYA CUMA SALÂTÎ

MÜZİK: HATİB ZAKİRİ HASAN EFENDİ

KORO **SOLO (SERBEST)**

YÂ MEV LÂ AL LAH LEY SE'L İY DÜ

Lİ MEN LEBİ SE'L CE DİD İN NE ME'L İY DÜ Lİ MEN

KORO HÂ FE Mİ NE'VA İD YÂ MEV LÂ AL LAH

SOLO LEY SE'L İ DÜ Lİ MEN RA KE BE'L MA TÂ YÂ

KORO İN NE ME'L İ DÜ Lİ MEN TE RE KE'HA TÂ YÂ YÂ MEV

SOLO LÂ AL LAH LEY SE'L İ DÜ Lİ MEN BA SA

TA'L Bİ SÂT İN NE ME'L İ DÜ Lİ MENTE CÂ VEZE A LE'S SI

KORO RÂT YÂ MEV LÂ AL LAH

SOLO LEY SE'L İ DÜ Lİ MENTE ZEY YENE Bİ Zİ NE TİD DÜN YÂ İN NE ME'L

KORO İ DÜ Lİ MENTE ZEY YE DE Bİ ZÂ DİT TAK VÂ YÂ MEV

SOLO

AL LAH LEYSEL İ DÜ Lİ MEN

NA ZA RA İ LÂ EN VÂ İ'L EL VAN İN NE MEL İ DÜ Lİ MEN (İKİ KİŞİ)

NA ZA RA İ LÂ CE MÂ Lİ RAH MAN VESALİ VESEL LİM A

LÂ E SA Dİ VE EŞ RE Fİ NÜ Rİ CE MÂ A'L Bİ Bİ YÂ (L)

KORO

VE'L MÜRSE LİN VELHAM DÜ Lİ LÂ Hİ

RAB BİL Â LE MİN

Kaynak: <https://divanmakam.com/forum/leysel-iyd-u-li-men-lebisel-cedid-hasan-efendi-hatib-zakiri-bayati.24855/>, 2023

IRAK MAKAMINDA TEMCİD VE MÜNÂCÂT

DURAK EVFERİ **MÜZİK: HATİB ZÂKİRİ HASAN EFENİ**
KORO **SÖZ: SÜNBU'L EFENDİ**

YÂ HAZ RETİ MEV LÂ

SOLO
 MEV LEL MEVÂ Lİ EN TEL KE Rİ MÜL BÂ Kİ VE ENTER RA Hİ MÜ

KORO **SOLO**
 YÂ AL LAH AL LAH EN TEL

LE Zİ TE FER RETTE BİL FAD İL VE KE RE Mİ VEL U LÂ

KORO
 LÂ YÂ RAH MAN

SOLO
 İ LÂ HUN VA Hİ DUN RAB BUN MUTE AL HU VAL

LÂ HUL BE Dİ UL HAK KUL U LÂ LÂ

KORO **SOLO**
 YÂ MEN NAN TE Â LÂ

ZÂ TÛ HÛ LEMMA TE CEL LÂ Mİ NEL AY Nİ İ LEL AY Nİ

KORO
 TE CEL LÂ YÂ

SOLO

DEY YAN SŪB HĀ NE MEN TA BE A LĀ Ā DEME BA DE

MA A SĀ FEC TE BĀ HIL RABBU HŪ VE RE TA A I LES SE MĀ

VĀ TIL U LĀ LĀ

KORO SOLO

YĀ SŪB HAN SŪB HĀ NE MEN EN CĀ NŪ HAN

I LES SE FI NETI VEAS HĀBE HŪ SŪB HĀ NE MENER SE LE MŪ SĀ

I LĀ FIRAN HĪ BIL A SĀ SĀ

KORO SOLO

YĀ TUR KAN SŪB HĀ NE MEN AH SE NE SAN TE

DĀ YŪ DE VE RE FE A I SĀ SŪB HĀ NE ME NIT TEHA ZE IB RĀ HĪ ME

HA LĪ LEN VE'S TA FĀ FĀ

KORO SOLO

YĀ HAN NAN SŪB HĀ NE MEN TE CEL

KORO
LĀ VE KEL LE ME MŪ SĀ YĀ RŪ VAN

SOLO
SŪB HĀ NE MEV HĀ TE MELEN BĪ YĀ E BĪ MU HAM MEDĪ NĪL

MUS TA FĀ TĪ DĀ KE E BĪ VE LŪM MĪ KE MĀ HĀ LĪ LŪ İSMA

i LŪ TE DĀ DĀ

KORO
AL LAH (Hİ) YĀ HAZ RETİ MEV LĀ

SOLO
LĀ İ LĀ HE İL LAL LAH

KORO
AL LAH (Hİ)

SOLO
YĀ HAZ RETİ MEV LĀ HAK LĀ İ

LĀ HE İ LAL LAH

KORO
AL LAH (Hİ) YĀ HAZ RETİ MEV LĀ

SOLO
LĀ İ LĀ HE İL LAL LAH EV VELĀ DEM SA RİY YULLAH YĀ MEV

The musical score is written on seven staves. The first staff is labeled 'KORO' and contains the lyrics 'LÂ AL LAH (H) YÂ HAZ RETİ MEV'. The second staff is labeled 'SOLO' and contains the lyrics 'LÂ LÂ İ LÂ HE İL LAL LAH MÜ HAM ME DÜR'. The third staff contains the lyrics 'RE SÜ LUL LAH HAKKAN VE SİD KAN VE SALLI A LEN NE'. The fourth staff contains the lyrics 'BİY YİL MÜS TA FÂ AH ME Dİ NEL HÂ Dİ VE A LEYH'. The fifth staff is labeled 'KORO' and contains the lyrics 'HİS SE NÂ AL LAH (H) YÂ HAZ RETİ MEV'. The sixth staff is labeled 'SOLO' and contains the lyrics 'LÂ KE Rİ MÜN RA Hİ MÜN'. The seventh staff contains the lyrics 'AL LAH YÂ MEV LÂ'.

Kaynak: <https://divanmakam.com/forum/ya-hazreti-mevla-mevlel-mevali-hasan-efendi-hatib-zakiri-irak.36887/>, 2023

EK 5. Segâh Tekbir Notası

Beste: Buhurizade Mustafa Stri

AL LA HU EK BER AL LA HU EK BER

LA İ LA HE İL LAL LA HU VAL LA HU EK BER

AL LA HU EK BER VE LİL LA HİL HAMD

Dilek 04.03.2007

Rashih: Neyzen Salih Bilgin

3 kez tekrar

Kaynak: https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/082_segah/tekbir.pdf, 2023

EK 6. Segâh Telbiye Notası

SEGÂH TELBIYE

Leb- beyk al - lâ - hüm - me leb- beyk leb- bey- ke lâ şe - ri - ke le - ke leb- beyk

in - nel ham - de vel ni' - me - te le - ke vel mülk lâ şe - ri - ke lek

Lebbeyk alâhümme lebbeyk
Lebbeyke lâ şerikeleke lebbeyk
Innel hamde ve'l ni'mete
Leke ve'l mülk lâ şerikelek

Kaynak: Tüfekçi, 2001

EK 7. Segâh Salât-ı Ümmiye Notası

*Şirî (Buhârî-zâde Mustafa Efendi)
(1640? – Ocak 1712)*

AL LA HÜM ME SAL Lİ A LA SEY Yİ Dİ NA

MU HAM ME Dİ NİN NE BİY YİL ÜM MİY Yİ VE A LA

A Lİ Hİ VE SAH Bİ Hİ VE SEL LİM

(3 Kez tekrar)

Allahümme salli ala seyyidina Muhammed'in innebiyyil ümmiyyi ve ala alihi ve sahbihi ve sellim

Kaynak: https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/082_segah/salati_ummiye.pdf, 2023

EK 8. Rast Nât-ı Mevlânâ Notası

RAST MAKAMINDA NÂT
(NÂT-ı MEVLÂNÂ)

USÛLÜ: TÜRK-İ ZARF

♩=40

MÜZİK: MUSTAFA İTRÎ

SÖZ: MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN

YÂ HAZRETİ MEV LÂ NÂ HAK DOST YÂ HA BİB AL
LAM RE SÜ Lİ HÂ Lİ Kİ YEK TÂ TU Yİ
BER GÜ Zİ Nİ ZÜL CE LÂ Lİ PÂ KU BİHEM TA TU Yİ DOST
SULTÂ NİM (NİM)
NÂ ZE Nİ Nİ HAZ RE Tİ HA SÂD RU BED Rİ KÂ İ NÂT
NUR İ ÇEŞ Mİ EN Bİ YÂ ÇEŞ (ÇEŞ)
Mİ ÇE RÂ Ğİ MÂ TÛ Yİ (Yİ)
(Yİ)
YÂ MEV LÂ NÂ HAK DOST SULTA
NİM DER ŞE Bİ

MI' RĀ CI BŪ DE CEB RE İLEN DER RĪ KĀB

(KĀB) DOST

DĀNĪ HĀDE BER SE RĪ NUH (NUH)

GUN BED HAD RĀ TŪ YĪ

(YĪ) (YĪ)

YĀ MEV LĀ NĀ HAK DOST SUL TĀ

TĀ NIM MAH

BĪ BĪ MEN DOST

DOST YĀ RE SULAL LAH TŪ

DĀ NĪ DĀNĪ MAH TĀ NET Ā CĪ ZEND

REH NÚ MAYÍ Ā LÍ ZĀ NÍ BĪ SERŪ BĪ PĀ TŪ YÍ

HAK DOST

DOST SUL

TĀ NIM

SER VÍ BOSTĀ NĪ RÍ SĀ LET NEV BE HĀ RÍ MĀ' RÍ FET

GŪL BU NĪ BĀ ĞĪ ŠE RÍ AT SŪN BŪ LĪ BĀ LĀ TŪ YÍ

(YÍ)

YĀ VE LĪY YAL LAH DOST

ŠEM SĪ TEBRĪ ZĪ KĪ DĀ RET NĀ' TĪ PEYĠMĀ BER ZE BER

(BER)

MUSTA FA VÜ MÜCTE BÂ AN SEY Yİ Dİ A LÂ TÛ Yİ (Yİ)

YÂ TA Bİ

BEL KU LUB

(LUB)

YÂ VE LİY YAL LAH AL LAH DOST

YA HABİBALLAH RESÛLİ HÂLİK-İ YEKTA TÛ-İ
 BERGÜZİN-İ ZULCELÂL-İ PAK U BÎ-HEMTÂ TÛ-İ
 NAZENÎN-İ HAZRET-İ HAK SADR U BEDR-İ KÂİNAT
 NÛR-İ ÇEŞMİ ENBİYÂ ÇEŞM-İ ÇERÂĞI MÂ TÛ-İ
 DER ŞEB-İ MÎ'RÂC BÛDE CEBREİL ENDER RİKÂB
 PÂ NİHÂDE BER SER-İ NUH GUNBED-İ HAZRÂ TÛ-İ
 YÂ RESULALLAH TÛ DÂNİ ÜMMETÂNET ÂCİZEND
 REHNÛMÂ-Yİ ÂCİZÂNİ BÎ SER U BÎ-PÂ TÛ-İ
 SERV-İ BOSTÂN-İ RİSÂLET NEVBÂHAR-İ MA'RİFET
 GÜLBÛN-İ BÂĞ-İ ŞERİAT SÛNBÛL-İ BÂLÂ TÛ-İ
 ŞEMSI TEBRİZÎ Kİ DÂRED NA'T-İ PEYGAMBER ZE-BER
 MASTAFÂ VÜ MÜCTEBÂ AN SEYYED-İ ÂLÂ TÛ-İ

Kaynak: <https://divanmakam.com/forum/ya-hazret-i-mevlana-ya-habiballah-resul-i-halik-i-yekta-tuyi-belirsiz-atfen-itri-rast.36886/>, 2023

Hüseyinî Mehter Marşı
Eski Ordu Marşı

§

[illegible]

maggiore ~~2~~
24.05.2012

*Türk milleti, Türk milleti
Aşk ile sev milliyeti
Kahret vatan düşmanını
Çeksin o mel'ul zilleti*

126

EK 10. Sancak Marşı Notası

Rast Mehter Marşı *Sancak Marşı*

Sofyan %

ER TUĞ RU LUN O CA ĞİN DA U YAN DIN

ŞE HİT LE RİN KAN LA RIY LA

BO YAN DIN BO YAN DIN

Nİ CE DÜŞ MAN KÂL A SIN DA U ZAN DIN

SA NA SE LAM EY ŞAN LI TÜRK %

SAN CA Ğİ SAN CA Ğİ

24.05.2012

*Ertuğrul'un ocağında uyandın
Şehitlerin kanlarıyla boyandın
Nice düşman kâl'asına uzandın
Sana selam ey şanlı Türk sancağı*

*Çırpınarak dalgalanır kanadın
Gökyüzüne çıkmak mıdır muradı
Gölgende can vermek ister evlâdın
Sana selam ey şanlı Türk sancağı*

*Ey şerefın, büyüklüğün fermanı
Ey kavgalar tarihinin destanı
Seni ister şu toprağın her yanı
Sensiz tütmez Osmanlı ocağı
Sensiz tütmez Osmanlılık ocağı*

Kaynak: Pınarbaşı, 2012

EK 11. Hücüm Marşı Notası

Nevâ Mehter Marşı
Hücüm Marşı

Nâm Sofyan

neşre
24.05.2012

Kaynak: Pınarbaşı, 2012

EK 12. Seyreyleyip Yandım Mah Cemâline İlâhi Notası

USÛLÜ : SOFYAN

SABÂ İLÂHÎ

SEYREYLEYİP YANDIM MEH CEMÂLINE

MÜZİK : SEBİLCİ HÜSEYİN

SÖZ : FEHMİ

SEY REY LE YİP YAN DIM MEH CE MÂ Lİ NE AL LAH AL LAH
FEH Mİ DER Kİ CAN DA CÂ NÂ Nİ MİZ VAR AL LAH AL LAH

SEY REY LE YİP YAN DIM MEH CE MÂ Lİ NE
FEH Mİ DER Kİ CAN DA CÂ NÂ Nİ MİZ VAR

NUR KUN DA Kİ ÇİN DE YA TAR MU HAM MED
PEY GAM BE Rİ Â HIR ZA MA Nİ MİZ VAR

CÂ Nİ MIN CÂ NÂ Nİ SIN YÂ MU HAM MED
GÖ NÜL LER DER Dİ NE DER MÂ Nİ MİZ VAR

KO KU LA RI BEN ZER CEN NET GÜ LÜ NE AL LAH AL LAH
GÖ NÜL LER DER Dİ NE DER MÂ Nİ MİZ VAR AL LAH AL LAH

KO KU LA RI BEN ZER CEN NET GÜ LÜ NE
DER MÂ Nİ MİZ VAR

NUR KUN DA Kİ ÇİN DE YA TAR MU HAM MED

CÂ Nİ MIN CÂ NÂ Nİ SIN YÂ MU HAM MED

SEYREYLEYİP YANDIM MEH CEMÂLINE (ALLAH ALLAH)
NURKUNDAKİ ÇİNDE YATAR MUHAMMED
CÂNIMIN CÂNÂNISIN YÂ MUHAMMED

FEHMİ DER Kİ CANDA CÂNÂNIMIZ VAR (ALLAH ALLAH
PEYGAMBERİ ÂHIR ZAMÂNIMIZ VAR
GÖNÜLLER DİRDİNE DERMÂNIMIZ VAR (ALLAH ALLAH

KOKULARI BENZER CENNET GÜLÜNE (ALLAH ALLAH)
NURKUNDAKİ ÇİNDE YATAR MUHAMMED
CÂNIMIN CÂNÂNISIN YÂ MUHAMMED

NURKUNDAKİ ÇİNDE YATAR MUHAMMED
CÂNIMIN CÂNÂNISIN YÂ MUHAMMED

Kaynak: <https://www.notaarsivleri.com/NotaMuzik/seyreyleyip-yandim-meh-cemalinepdf1585905934.pdf>, 2023

EK 13. Mâil Oldum Bahçesinde İlâhi Notası

HİCAZ İLAHİ

Tolga Göyenc
nota arşivi

Mâil Oldum Bahçesinde Hurmaya

Usûlü:Sofyan

Beste:Anonim

MÂ İL OL DUM BAH ÇE SİN DE HUR MA YA
HAK NA SİB EY LE SİN BİZ DE VA RA LIM
Â ŞİK O LAN BU FÂ Nİ Yİ N'EY LE SİN

TÂ KA TIM KAL MA DI AS LÂ DUR MA YA
O ÇOL LE RİN SA FÂ Sİ Nİ GÖ RE LIM
SA LÂT Ü SE LÂM LA YER GÖK İN LE SİN

TÂ KA TIM KAL MA DI AS LÂ DUR MA YA
O ÇOL LE RİN SA FÂ Sİ Nİ GÖ RE LIM
SA LÂT Ü SE LÂM LA YER GÖK İN LE SİN

OL ME Dİ NE RAV ZA Sİ Nİ GÖR ME YE
RAV ZA SİN R Şİ NE YÜZ SÜ RE LIM
ME Dİ NE YE VA RİP MES KEN EY LE SİN

GÖR ME YİN CE AL MA YÂ RAB CÂ Nİ Mİ
SÜR ME YİN CE
VAR MA YİN CA

GÖR ME YİN CE AL MA YÂ RAB CÂ Nİ Mİ
SÜR ME YİN CE
VAR MA YİN CA

Tolga
17 - 02 - 2009

MÂİL OLDUM BAHÇESİNDE HURMAYA
TÂKATİM KALMADI ASLÂ DURMAYA
OL MEDİNE RAVZASINI GÖRMEYE
GÖRMEYİNCE ALMA YÂ RAB CÂNİMİ

HAK NÂSİB EYLESİN BİZ DE VARALIM
O ÇOLLERİN SAFÂSINI GÖRELİM
REVZASIN EŞİĞİNE YÜZ SÜRELİM
SÜRMEYİNCE ALMA YÂ RAB CÂNİMİ

ÂŞIK OLAN BU FÂNİYİ N'EYLESİN
SALÂT Ü SELAMLA YER GÖK İNLESİN
MEDİNE'YE VARIP MESKEN EYLESİN
VARMAYINCA ALMA YÂ RAB CÂNİMİ

Kaynak:

https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/034_hicaz/mail_oldum_bahcesinde_hurmaya_ney_v2.pdf,
2023

EK 14. Bilmem Nideyim İlâhi Notası

Uşşak İlâhî
Bilmem nideyim aşkın elinden

Beste: Hâfız Mehmet Nezih Tolun
(1940 – 1992)
Güfte: Yunus Emre
(M. 648, M. 1240-1 – H. 920, M. 1320-1)

Sofyan ♩ = 96

BİL MEM Nİ DE YİM AL LAH AL LAH AŞ KİN E LİN
YU NU S'UN SO ZÜ AL LAH AL LAH KÖZ OL MUŞ Ö
DEN ZÜ HAY HAY HAY DEN KAN DE Gİ DE YİM
ZÜ KAN AĞ LAR GÖ ZÜ
AŞ KİN E LİN DEN KAN DE Gİ DE
AŞ KİN E LİN DEN YİM
ZÜ AŞ KİN E LİN DEN
SAL LAL LA HU A LÂ MU HAM MED SAL LAL LA HU A LEY KE AH MED

D.C.
Yücel 19.01.2018

*Bilmem n'ideyim
Aşkın elinden
Kande gideyim
Aşkın elinden*

*Dinle zarımı
Kodum arımı
Verdim serimi
Aşkın elinden*

*Meskenim dağlar
Gözyaşım çağlar
Durmaz kan ağlar
Aşkın elinden*

*Varım vereyim
Kedre ereyim
Üryan olayım
Aşkın elinden*

*Kaddim yay oldu
Bağrım nay oldu
İşim zay oldu
Aşkın elinden*

*Yunus'un sözü
Köz olmuş özü
Kan ağlar gözü
Aşkın elinden*

EK 15. Gül Yüzünü Rüyamızda İlâhi Notası

Usul = Düyek

RAST İLÂHÎ
148

Beste = Hüseyin Sebîci
Gülte = Hacı Kisi

GÜL YÜ ZÜ NÜ RÜ YA MIZ DA GÖ RE ... LİM YÂ

RE SU LÂL LAH GÜL BAH ÇE NE DÜNYA MIZ DA

Gİ RE ... LİM YÂ RE SU LÂL LAH

15.5.1985

Amir Ateş'den aldığım
bir misvelde notadan

imzalıdır

Gül yüzünü rüyamızda - Görelim ya Resûlâllah
Gül bahçene dünyamızda - Girelim ya Resûlâllah
Sensin gönüller sultânı - Getirdin yüce Kur'ânı
Uğruna tendeki cânı - Verelim ya Resûlâllah
Aşkıyla yaşarır gövler - Firâkıyla yanar övler
Mübârek rızana yüzler - Sürelim ya Resûlâllah
Veda edip mâsivaya - Yolverip yüce Mavlâya
Şefaat-ı Muvaffâya - Erelim ya Resûlâllah
Lavlâka dedi sana Hak - Bağışla yüzümüze bak
Huzurullah'a yüzü ok - Verelim ya Resûlâllah
Hacı der ki kârdelere - Solât edin Peygambere
Gül yüzünü göre göre - Ölelim ya Resûlâllah

Kaynak: https://www.notaarsivleri.com/NotaMuzik/gul_yuzunu_ruyamizda_gorelim.pdf, 2023

EK 16. Sevdim Seni Mabuduma İlâhi Notası

Segâh İlâhî
Sevdim seni Mabuduma

Beste: Meçhûl
Güfte: Cemâlî (Savaklar Tekkesi Şeyhi)

Sofyân ♯ = 92

D. Ç.

26.02.2017

Not: İlmî Sinan Dergâh'ında, Harun Haba'dan meşk edildiği şekilde yazılmıştır.

Kaynak: https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/082_segah/sevdim_seni_mabuduma_segah.pdf ,
2023

EK 17. Gelin Ey Âşıklar Gelin İlâhi Notası

SABÂ İLÂHİ

USÛLÜ : DÜYEK

GELİN EY ÂŞIKLAR GELİN (HÛ MEVLÂM HÛ)

MÜZİK :

SÖZ : YÛNÛS EMRE

GE LİN EY Â ŞIK LAR GE LİN HÛ MEV LÂM HÛ
BİR PİRİN E TE ĞİN TUT DUM
ÇAĞ LA DER VİŞ YÛ NUS ÇAĞ LA
BU MEN ZİL U ZA ĞA BEN ZER HÛ MEV LÂM HÛ
A NA BE LÎ DE YÛ ĞİT DİM
SEN Ö ZÜ NÛ HAK KA BAĞ LA
NA ZAR KIL DİM ŞU DÛN YÂ YA HÛ MEV LÂM HÛ
Nİ CE YÛZ BİN GÛ NAH ET DİM
AĞ LAR SAN KEN Dİ NE AĞ LAR
KU RUL MUŞ TU ZA ĞA BEN ZER HÛ MEV LÂM HÛ
HER BİR Rİ BİR DA ĞA BEN ZER
EL DEN VE FÂ Y ĞA BEN ZER

GELİN EY ÂŞIKLAR GELİN HÛ MEVLÂM HÛ
BU MENZİL UZAĞA BENZER HÛ MEVLÂM HÛ
NAZAR KILDIM ŞU DÜNYAYA HÛ MEVLÂM HÛ
KURULMUŞ TUZAĞA BENZER HÛ MEVLÂM HÛ

BİR PİRİN ETEĞİN TUTDUM HÛ MEVLÂM HÛ
ANA BELİ DEYÜ GİTDİM HÛ MEVLÂM HÛ
NİCE YÜZ BİN GÜNAH ETDİM HÛ MEVLÂM HÛ
HER BİRİ BİR DAĞA BENZER HÛ MEVLÂM HÛ

ÇAĞLA Derviş YÛNUS ÇAĞLA HÛ MEVLÂM HÛ
SEN ÖZÜNÜ HAKKA BAĞLA HÛ MEVLÂM HÛ
AĞLARSAN KENDİNE AĞLA HÛ MEVLÂM HÛ
ELDEN VE FÂ Y ĞA BENZER HÛ MEVLÂM HÛ

Kaynak: <https://www.notaarsivleri.com/NotaMuzik/gelin-ey-asiklar-gelin-hu-mevlam-hu-pdf1585903670.pdf>, 2023

EK 18. Gaflet İle Hakkı Buldum Diyenler İlâhi Notası

SEGÂH İLÂHÎ

Gaflet ile Hakkı buldum diyenler

Usûlü: Sofyan

Beste: Bekir Sıdkı Sezgin
Güfte: Yunus Emre

GAF LET İ Lİ LE HAK KI BUL DUM Dİ YEN LER
DEV LET Lİ YİM DE YU FA KI RE GÜL ME
ER YA RİN HAK Dİ VÂ NİN DA BEL LO LUR
GÜ LÜP GÜ LÜP KAR DAŞ KEM NA ZAR KİL MA
AH RET TE TÂ Rİ KİN GÖR DÜM Dİ YEN LER
Ö LÜM VAR DIR YA HÜ SEN GÂ FİL OL MA
ER YA RİN HAK Dİ VÂ NİN DA BEL LO LUR
YA AL LAH YÂ AL LAH AL LAH AL LAH AL LAH

Marat Ali
05 - 03 - 2009

GAFLET İLE HAKKI BULDUM DİYENLER
ER YARIN HAK DİVÂNINDA BELLOLUR
AHRETTE TÂRIKİN GÖRDÜM DİYENLER
ER YARIN HAK DİVÂNINDA BELLOLUR
YA ALLAH YA ALLAH ALLAH ALLAH ALLAH

DEVLETİYİM DEYU FAKİRE GÜLME
GÜLÜP GÜLÜP KARDAŞ KEM NAZAR KILMA
ÖLÜM VARDIR YA HÜ SEN GÂFİL OLMA
ER YARIN HAK DİVÂNINDA BELLOLUR
YA ALLAH YA ALLAH ALLAH ALLAH ALLAH

Kaynak: https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/082_segah/gaflet_ile_hakki_ney_v2.pdf, 2023

EK 19. Mersiye Notası

NOTA:E. Görkem

AH HÜSEYİN VAH HÜSEYİN MERSİYE

3 Bu gün ma tem gū nū gel di

5 Ah Hū sey nim vah Hū sey nim

7 Bu gün ma tem gū nū gel di

9 Ah Hū sey nim vah Hū sey nim

11 Se nin der din bağ rım del di

13 Se nin der din bağ rım del di

15 Ah Hū sey nim vah Hū sey nim

17 Şe hit düş müş Şa hı Mer dan

19 Şah Hū sey nim can Hū sey nim

Kerbela'nın yazıları
Şehid düştü gazileri
Fatma ana kuzuları
Ah Hasanım vah Hüseynim

Kerbela'nın öntü yonca
Yonca çıkmış diz boyunca
Şah Hatayım katarınca
Ah Hüseynim vah Hüseynim

Kaynak: <https://www.baglamaci.com/notalar/eser8052/bugun-matem-gunu-geldi-ah-huseynim-vah-huseynim>, 2023

EK 20. Kâinatın Aynasıym Notası

KAİNATIN AYNASIYIM

KA İ NA TIN AY NA SI YIM

MA DEM Kİ BEN BİR İN SA NIM

HAK KIN VAR LIK DER YA SI YIM MA DEM Kİ BEN BİR İN SA NIM

HAK KIN VAR LIK DER YA SI YIM

MA DEM Kİ BEN BİR İN SA NIM

İN SAN HAK TA HAK İN SAN DA

İN SAN HAK TA HAK İN SAN DA A RI YOR SAN BAK İN SAN DA

3 NEFES

KAİNATIN AYNASIYIM

2

22
HIÇ EK SİK LİK YOK İN SAN DA

25
MA DEM Kİ BEN BİR İN SA NIM

27
HIÇ EK SİK LİK YOK İN SAN DA

29
MA DEM Kİ BEN BİR İN SA NIM

31
BUN CA TE MEN Nİ Dİ LEK LER BUN CA TE MEN Nİ Dİ LER LER

34
VİZ GE LİR ÇAR KI FE LEK LER

36
BA NA E ÇİL SİN ME LEK LER

KAINATIN AYNASIYIM

3

40
MA DEM Kİ BEN BİR İN SA NİM

43
BA NA E ĞİL SİN ME LEK LER MA DEM Kİ BEN BİR İN SA NİM

45

48
DA İ Mİ YİM HA RAP BE NİM DA İ Mİ YİM HA RAP BE NİM

51
A YAK LA RA TURAB BE NİM

54
AŞK EH Lİ NE ŞA RAP BE NİM MA DEM Kİ BEN BİR İN SA NİM DOST

-1-

Kainatın aynasıyım
Madem ki ben bir insanım
Hakkın varlık deryasıyım
Madem ki ben bir insanım

-2-

İnsan hakta hak insanda
Arıyorsan bak insanda
Hiç eksiklik yok insanda
Madem ki ben bir insanım

-3-

Bunca temenni dilekler
Vız gelir çark-ı felekler
Bana eğilsin melekler
Madem ki ben bir insanım

-4-

Daimi'yim harap benim
Ayaklara türap benim
Aşk ehline şarap benim
Madem ki ben bir insanım

Kaynak: <https://www.baglamaci.com/notalar/eser7984/kainatin-aynasiyim-madem-ki-ben-bir-insanim>,
2023

EK 21. Gül Ağacı Notası

Gül Ağacı (Semah)

Yöresi: Afyonkarahisar/Şuhut/ Tekke Köyü
Kaynak Kişi: Nazmi Gülmez-Fadime Çiçek
Zeynep Yılmaz
Tespit Tarihi: 13.11.2016

Derleyen: Servet Yaşar
Notalayan: Ali Çanak

§

Gül a ğa cı gül a ğa cı a çı lır u cu

Ev sa hi bi ge lin ba cı kalk sın oy na sın

Dök sün gü na hı nı ca nım se mah ey le sin

Al ça cık ki ra zın da lı di bi do lu ye sil ha

lı Ya Mu ham med ya A li gü zel Şa hım

Yo lun gel sin gel sin (SAZ)

Var dım üç ler mey da nı na gel be ri Hü

can de di ler De di ler hey can de di ler

Gül Ağacı -2 -

gel is te mey dan de di ler Ye men el le rin den
be ri ge lir ken dur na la ra li yi gör me di_ niz mi
dur na lar o Sa hı gör me di niz mi Ha va ü ze rin de
semah dö ner ken dur na lar A li yi
gör me di niz mi dur na lar o Şa hı gör me di niz mi

- 2 -

Ali'm Hayber Kalesini yıkarken
Nice münkir helak oldu bakarken
Muhammed Ali Miraç'a çıkarken
Durnalar Ali'yi görmediniz mi

- 3 -

Deryada kim gördü balığın izini
Eğildimde öptüm kamberin dizini
Durnadan İşittim ben bir avazın
Durnalar Ali'yi görmediniz mi

- 4 -

Pirim Hatayi'nim konup göçelim
Gelin Kevser şarbından içelim
Ali Pir yoluna serden geçelim
Durnalar Ali'yi görmediniz mi

Kaynak: Gülnaz, 2019

EK 22. Metin İçerisinde Yer Alan Eserlerin Orijinal İcrâları (CD)

